

นิพพานสฺส ปเนตฺถ . ปวตฺติกถายฺ แต่ในที่นี้ เพราะความที่นิพพานเป็นธรรม
 อပ္ปจฺจยตฺตา, นมนฺภูจาทวโธ จ ปสฺงโก ที่ไม่มีปัจจัย ในถาว่าด้วยความเป็นไป
 เอว นตฺถิ. นามนฺภูเจเน หิ ตํ นามํ, น และเพราะไม่มีอรรถว่าน้อมไป จึงไม่มี
 นมนฺภูเจเน. เตสํ นามรูปานํ สุชาติ- ความเกี่ยวข้องกันเลย. ก็นิพพานนั้น ชื่อว่า
 วเสเนว, ปจฺวีอาทิวเสเน จ วิภาโค. นาม โดยความหมายว่า ทำให้น้อมไป
 ไม่ใช่โดยความหมายว่าความน้อมไป. เตสํ
 โยค นามรูปานํ แปลว่า แห่งนามรูปเหล่านี้
 นั้น วิภาค แห่งนามรูปเหล่านั้น โดยเป็น
 สุขเวทนาเป็นต้น และโดยเป็นปฐวีธาตุ
 เป็นต้นนั่นเอง.

เอกํ สัตฺตาวาสนฺติ อสฺสณฺสत्ตาวาสํ. คำว่า สัตฺตาวาส นี้ ได้แก่
 ปุริเมสุ จตุสุ, อสฺสณฺสत्ตาวาเส จาติ อสฺสณฺสत्ตาวาส. ในสัตฺตาวาสทั้ง ๕ คือ
ปณฺจสุ. ในสัตฺตาวาส ๔ ข้างต้น และในอัสฺสณฺ-
 สัตฺตาวาส.

คพฺภเสยฺยกคฺคหณฺเณ ชลาพุชา ท่านอาจารย์กล่าวว่า "และแห่ง
 กหิตาติ "อณฺทชานณฺจา"ติ วุตฺตํ. เหล่าสัตว์อณฺทชก่าเนค" ดังนี้ เพราะท่าน
 อณฺทชานณฺจ อภาวกานนฺติ โยเชตพฺพํ. ถือเอาเหล่าสัตว์ชลาพุชก่าเนค ด้วยศัพท์ว่า
สนฺตคิสีسانیติ กลาปสนฺตทานมฺูลานิ. กัพฺภไสยกะ. พึงประกอบความว่า และแห่ง
 เหล่าสัตว์อณฺทชก่าเนค ที่ยังไม่มีการรูป.

คุณไพฑูรย์ กระจ่างศิลป์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

คำว่า สันตติสี่สะ คือ รูปกลาปที่มีมูลแห่งการสืบต่อ.

ยทิปี วิการรูปานิ จ^๑ ปฏิสนธิกฺขณ น อนึ่ง วิการรูปไม่มีอยู่ในปฏิสนธิขณะก็จริง, สนฺติ, ลกฺขณปริจฺเจทรูปานิ ปน สนฺตติ ถึงกระนั้น ลักษณะรูป และปริจเจทรูปก็ยังมีอยู่ เพราะเหตุนี้ ลักษณะรูปและปริจเจทรูปเหล่านั้นว่าโดยปรมาตฺถ ก็เป็นอปริผันนรูป เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะเว้นเสีย จึงกล่าวว่า "โดยเป็นรูปรูป". ท่านอาจารย์นำเอานามธรรม มีผัสสะเป็นต้น เข้าเป็นอันเดียวกัน โดยความเป็นสังขาร-
ชฺนฺ. จึงกล่าวว่า "ธรรม ๒๓". คำว่า ชักออก คือไม่ถือเอารูปธรรมมีปฐวีธาตุ เป็นต้น ซึ่งอยู่ในกลาปอื่น โดยความเป็นสภาวะมีลักษณะเสมอกัน.

เตสนฺติ พรหมกายิกาทินิ. บทว่า เตสํ โยค พรหมกายิกาทินิ
วิฏฺเฐนาติ จตุสฺสปี สนฺตติสี่เสสฺส รูปานิ แปลว่า แห่งรูปพรหมมีพวกพรหมกายิกะ
อสงฺขิปเนน. เป็นต้นเหล่านั้น. คำว่า โดยพิสดาร คือ โดยไม่ย่อรูปทั้งหลายลงในสันตติสี่สะทั้ง ๔.

^๑ ฉ. จลทโท น ทิสฺสติ.

คุณไพฑูรย์ กระจ่างศิลป์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังษณาทฎกา บ-ท. ๒-๒

กามภเว ปน ยสุมา เสสโอบ-
ปาติกานนติ เอตุถ กิจจาปี กามภเว
 โอบปาติกา วุตตนา น สนฺติ, เยน
 เสสคฺคหณฺ์ สาคฺคกํ ภเวยฺย, อณฺุชคฺคพฺก-
 เสยฺยเกหิ ปน โอบปาติกสฺเสทชา เสสา
 โทนฺตฺติ เสสคฺคหณฺ์ กตฺนฺติ เวทิตพฺพ.

อถวา พุรฺหมกายิกาทิเกหิ โอบปาติเกหิ
 วุตฺเตหิ เสเส สนฺธาย "เสสโอบ-
ปาติกานน"ติอาทิมาท? เต ปน อรูปโนปิ
 สนฺตฺติ "กามภเว"ติ วุตฺตํ.
 อปริปฺถณฺายตนาณํ ปน นามรูปฺ ยถาสมฺภวํ
 รูปมิสฺสสกวินฺณวณฺิหฺเตเส วุตฺตฺนเยน สกฺกา
 ธมฺมคณฺนโต วิณฺณาคฺคฺนฺติ น วุตฺตฺนฺติ ทฏฺฐพฺพ.

ในคำนี้ว่า ส่วนในกามภพ เหตุที่ใน
ปฏิสนธิขณะ แห่งเหล่าสัตว์โอบปาติกกำเนิด
ที่เหลือก็ นี้ เหล่าสัตว์โอบปาติกะใน
 กามภพ ที่เป็นเหตุให้กัณฑ์โอบปาติกกำเนิด
 ที่เหลือ จะพึงเป็นคำที่มีประโยชน์ ก็จริงอยู่
 ถึงกระนั้น ก็พึงทราบว่า ท่านทำกัณฑ์ว่า
 โอบปาติกกำเนิดที่เหลือ เพราะเหล่าสัตว์
 โอบปาติกและสังเสทชะเป็นพวกที่เหลือจาก
 เหล่าสัตว์ พวกอณฺุชคฺคกำเนิด และคัพภ-
 ไซยกกำเนิด.

อีกนัยหนึ่ง ท่านอาจารย์กล่าวว่า "แห่ง
เหล่าสัตว์โอบปาติกกำเนิดที่เหลือ" ดังนี้
 หมายถึงพวกที่เหลือ จากเหล่าสัตว์
 โอบปาติกะมีพรหมกายิกะเป็นต้น ที่ได้กล่าว
 ไว้แล้ว. ก็โอบปาติกะเหล่านั้น แม้เป็นพวก
 อรูปพรหมก็มีอยู่ เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
 กล่าวว่า "ในกามภพ". ส่วนนามรูปของ
 เหล่าสัตว์ผู้มีอายตนะไม่ครบ พึงเห็นว่า

๑ ฉ. ...กานน"ติ อาท.

คุณไพฑูรย์ กระจ่างศิลป์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ท่านมิได้กล่าวไว้ เพราะอาจจะรู้ได้โดย
การกำหนดธรรมตามนัยที่กล่าวแล้ว ใน
นิเทศแห่งวิญญานผสมกับรูปตามควร .

ปฏิสนธิจิตเตน สห ปวตฺตอุตฺโตติ
ปฏิสนธิจิตเตน สห อุปฺปนฺนรูปเปสฺ
เตโชธาตฺโต. ททยวตฺตโน ตงฺขณฺนฺนตฺตา
ปฏิสนธิจิตฺตสฺส วตฺตทพฺพลตา. เตสฺ
อชฺโณหริตทาหาเรน อนุคเต สรีเร อาหาร-
สมฺภูจฺจันํ สุตฺตสมฺภูจฺจนฺติ สมฺพนฺโธ.

คำว่า โดยอุทฺที่ เป็นไปพร้อมกับ
ปฏิสนธิจิต คือ โดยเตโชธาตุในรูปที่เกิดขึ้น
พร้อมกับปฏิสนธิจิต. ความที่ปฏิสนธิจิตเป็น
ธรรมชาติมีกำลังอ่อน เพราะททัยวัตถุ
เกิดขึ้นในขณะนั้น. เชื่อมความว่า
สัทธัมมฺรูปุ อ้นมีอาหารเป็นสมฺภูจฺจัน ย่อม
ปรากฏในสรีระของสัตว์เหล่านั้น ที่อาหาร
อ้นมารคากลิ่นลงไปซึมซาบ.

ติโรติ เตเนว มาตฺตฺกฺจฺจิตฺตภาเวน
ติโรกฺโข. อวกัสมฺโต เทว อฏฺฏกาเนว
อุตฺตฺจิตฺตสมฺภูจฺจันานิ โทหนฺตฺติ สสทฺทกัลลํ
สนฺธาย "อฏฺฏกัสมฺโต ทฺวินฺนํ นวกานนฺ"ติ
วตฺตํ.

บทว่า ติโร ความเท่ากับ ติโรกฺโข แปลว่า
เห็นได้ภายนอก โดยภาวะที่อยู่ในท้องของ
มารดานั้นนั่นเอง. อฏฺฏกรุป ๒ เท่านั้น
อย่างต่ำเป็นรูป มีอุตฺและจิตเป็นสมฺภูจฺจัน
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"อย่างสูง นวกรุป ๒" ดังนี้ หมายถึงเวลา
ที่มีเสียงได้.

บุพเพติ ยํ บุพเพ สันตติหุยาทิกํ
 สตฺตกปริโยสานํ รูปํ อิตฺ วุคฺคํ, ตํ
 เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขณฺเฑสุ
 อุกฺกชฺชมานเมว วุคฺคตฺนฺติ กตฺวา อาท
 "บุพเพ ๓เปฯ สตฺตติวิธฺน"ติ. ทฺวิธฺมฺปิ ตฺนฺติ
 อุกฺกสมฺภูจฺจํ, จิตฺตสมฺภูจฺจํ จาติ ทฺวิธฺมฺปิ
 ตํ สทฺทํ.

คำว่า ก่อน ความว่า ท่านอาจารย์กล่าวว่า
 "รูป ๑๐ อย่างที่มีกรรมเป็นสมภูฐาน อัน
เกิดขึ้น ๓ ครั้ง ในขณะจิตหนึ่ง ๆ ซึ่งกล่าว
มาก่อนแล้ว" เพราะกระทำอธิบายว่ารูปใด
 มีสันตติรูป ๒ เป็นต้น มีสตฺตกรุปเป็นที่สุด
 ที่กล่าวไว้ที่นี้ก่อน รูปนั้น เกิดขึ้นอยู่ในขณะ
 ึ่ง ๓ แห่งจิตดวงหนึ่ง ๆ นั้นเอง ที่ได้
 กล่าวไว้แล้ว. บทว่า ทฺวิธฺมฺปิ ตํ แปลว่า
 เสียงทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ เสียงที่มีอุคฺเป็น
 สมภูฐานและเสียงที่มีจิตเป็นสมภูฐาน.

สฺนฺจาทฺนฺติ อทฺธนียภาเวน จาคฺุ,
 อตฺตโน ปน ขณฺมตฺตํ ตฺญฺจเตว. จตฺททิส-
 ววฺภูจฺจาปีตาติ^๑ อณฺณมณฺณํ สํสฺญจสีลา มฺูเลน
 จตฺตฺส ทิสาสฺ ววฺภูจฺจาปีตา. อณฺณมณฺณํ
 อาลิจฺจิตฺวา^๒ จิตฺตา ภิณฺนวาหนิกา^๓ วิย จ.

บทว่า สฺนฺจาคฺุ แปลความว่า เพื่อจะ
 ตั้งอยู่ด้วยความเป็นธรรมชาติตั้งอยู่ยาวนาน แต่
 ย่อมตั้งอยู่ เพียงชั่วขณะของตนเท่านั้น.
 บทว่า จตฺททิสววฺภูจฺจาปีตา ความว่า มียอด
 เกี่ยวพันกันและกัน ที่รากยึดไว้ในทิศทั้ง ๔.
และค้ำพวกคนเรือ ยืนสวมกอดกันและกัน.

^๑ ฉ. จตฺททิสว ววฺภูจฺจาปีตาติ, เอวฺมฺปริปี.

^๒ ฉ. อาลิจฺจิตฺวา.

^๓ ฉ. ภิณฺนวาหนิกา.

คุณไพฑูรย์ กระจ่างศิลป์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๖๓๙. ปณฺจโวการภเว จ ปวตฺตียนฺติ
รูปชนกกมฺมชปณฺจวิญญาณปวตฺตีกาลํ, สห-
ชาติวิญญาณปจฺจยณฺจ สนฺธายาท. ตทา
หิ ตโต นามเมว โหตฺตี. กมฺมวิญญาณ-
ปจฺจยา ปน ตทาปิ อุกฺกมฺ โหตฺตี สกฺกา
วตฺตํ, ปจฺจชาติวิญญาณปจฺจยา จ รูปิ
อุปตฺตทฺธํ โหตฺตี.

๖๓๙. ท่านอาจารย์กล่าวทนายเอา
ปวัตติกาลแห่งกรรมรูปที่ยังรูปให้เกิด และ
ปัจจุวิญญาณ และปัจจัยคือวิญญาณที่เกิดร่วม
กันว่า และในปวัตติกาล ในปัจจุโวการภพ.
ก็ในกาลนั้น ย่อมมีแต่นามเท่านั้น เพราะ
ปัจจัยคือวิญญาณนั้น. แต่เพราะกรรมและ
วิญญาณเป็นปัจจัย จึงอาจกล่าวได้ว่ามีทั้ง
๒ อย่าง แม้ในกาลนั้น และเพราะวิญญาณ
ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัย รูปจึงเป็นธรรม-
ชาติที่ได้รับอุปถัมภ์.

อสนฺยเนสฺสูติอาหิ กมฺมวิญญาณปจฺจยํ สนฺธาย
วตฺตํ. ปณฺจโวการภเว จ ปวตฺตียนฺติ
ภวฺจกาหิชนกกมฺมโต อณฺเณ รูปฺปวตฺตีกาลํ
นิโรธสมาปตฺตีกาลํ ภวฺจกาหิอุปตฺตีกาลโต
อณฺเณ กาลํ^๑ สนฺธาย วตฺตตฺนฺติ ยุตฺตํ.

คำว่า ในพวกอสังขสัจธรรมเป็นต้น ท่าน
อาจารย์กล่าวทนายถึงปัจจัย คือกรรมและ
วิญญาณ. คำว่า และในปวัตติกาลในปัจจุ-
โวการภพ ท่านอาจารย์กล่าวทนายถึงกาล
เกิดขึ้นแห่งรูป ด้วยกรรมอื่น จากกรรมที่
ทำให้ภวังค์เป็นต้นเกิด กาลแห่งนิโรธ-
สมาบัติ และกาลอื่นจากกาลเกิดขึ้นแห่ง
ภวังค์เป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงชอบแล้ว.

^๑ ฉ. อณฺเณกาลณฺจ.

ภวุงคาทีอุปปตติกาเลปี^๑ ติ คัมชนเคน อาจกล่าวได้ว่า ก็รูปที่เกิดขึ้นด้วยกรรมที่
 กมฺมุนา อุปปชชมานํ รูป, โส จ วิปาโก ทำให้เกิดภวังค์เป็นต้นนั้น ในกาลเกิดขึ้น
 กมฺมวิญญาณปัจจโย โทคิตฺติ สกฺกา วตฺตุ. แห่งภวังค์เป็นต้น และวิปากนั้น ก็ย่อมมี
 สหชาตวิญญาณปัจจยानเปกฺขมฺปิ ติ ปวตฺตียํ กรรมและวิญญาณเป็นปัจจัย. จริงอยู่ รูปแม้
 กมฺเมน ปวตฺตมานํ รูป, นามํ จ น ไม่ถึงถึงปัจจัย คือวิญญาณที่เกิดร่วมกัน
 กมฺมวิญญาณานเปกฺขํ โทคิตฺติ. ก็เป็นไปอยู่ด้วยกรรมในปวัตติกาล ส่วนนาม
 เป็นธรรมชาติไม่เล็งกรรมและวิญญาณ ก็
 ทามิได้ ฉะนั้นแล.

สหพตฺถาติ ปฏิสนธิยํ, ปวตฺเต จ. สหชาต- คำว่า ในทุกกาล คือ ในปฏิสนธิกาล และ
 วิญญาณปัจจยา นามรูป, กมฺมวิญญาณปัจจยา ในปวัตติกาล. บัณฑิตพึงประกอบนามรูป
 นามรูปญจ^๒ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํ. นามญจ เพราะวิญญาณที่เกิดร่วมกันเป็นปัจจัย และ
รูปญจ นามรูปญจ ติ เอกตฺถ นามรูปสทฺโท นามรูป เพราะกรรมและวิญญาณเป็นปัจจัย
 อตฺตโน เอกเตเสน นามสทฺเทน นาม- ตามควร. นามรูปศัพท์ ในคำนี้ว่า นามด้วย
 สทฺทสฺส สรูป, รูปสทฺเทน จ รูปสทฺทสฺส, รูปด้วย ทั้งนามและรูปด้วย เป็นสรูปนาม-
 ตสฺมา สรูปานํ เอกเสโสติ เอกเทส- ศัพท์ ด้วยนามศัพท์ และเป็นสรูปรูปศัพท์
สรูปเอกเสโส, นามรูปสทฺทสฺส ฉานํ ด้วยรูปศัพท์อันเป็นส่วนหนึ่งของตน เพราะ

^๑ ฉ. ปิสทฺโท น ทิสฺสติ.

^๒ ก. กมฺมาทีวิญญาณปัจจยา จ.

คุณไพฑูรย์ กระจ่างศิลป์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิเทศ) พรรณนาภาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป ๑๐๗

อิตเรสฺส (๑) นามรูปสหุทานํ อทฺสฺสนนฺติ เหตุนั้น จึงเป็นเอกเสสแห่งสรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เอกเทสสรูปเอกเสส อธิบายว่า ที่ตั้งแห่งนามรูปศัพท์ และไม่ แสดงนามรูปศัพท์นอกนี้.

วิปากโต อณฺเฑ อวิปากํ. ยโต วิญญาณอื่นจากวิปาก ชื่อว่า อวิปาก. ทฺวิธา มคฺ, ตโต ยุตฺตเมว อิทนฺติ พึงประกอบความว่า เพราะวิญญาณ ปราชญฺ โยเชตพฺพ. ทรากันว่า มี ๒ ส่วน วิญญาณนี้ จึง ชอบแท้.

กุสลาทิจิตฺตกฺขณเณ อาทิสฺสเทน ด้วยอาทิสฺสที่ว่า กุสลาทิจิตฺตกฺขณเณ อกุสลกิริยจิตฺตกฺขณเณ วิย วิปากจิตฺตกฺขณเณปิ ในขณะจิตมีกุสลจิตเป็นต้น พึงทราบว่า ท่าน วิปากาชนกมฺมสมฺภูจฺจํ สงฺกหิตนฺติ สงฺเคราะห์รูปที่มีกรรม อันไม่ให้เกิดวิปาก เป็นสมฺภูจฺจํ แม้ในขณะวิปากจิต เหมือน เวทิตพฺพ. วิปากจิตฺตกฺขณเณ ปน อภิสฺสงฺขาร- อย่างในขณะอกุสลจิตและกิริยาจิต. แต่ใน วิญญาณปจฺจยา ปุพฺเพ วุตฺตนเณ อุกฺกยณฺจ ณะวิปากจิต ย่อมได้ทั้ง ๒ อย่าง ตามนัย ลพฺภตฺตี ตาทิสฺสวิปากจิตฺตกฺขณวชฺชนตฺถิ ที่กล่าวแล้วในก่อน เพราะอภิสฺสงฺขารวิญญาณ "กุสลาทิจิตฺตกฺขณเณ"ติ วุตฺตํ. เป็นปัจจัย เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง กล่าวว่ "ในขณะจิตมีกุสลจิตเป็นต้น" เพื่อ จะเว้นขณะวิปากจิตเช่นนั้น.

๑ ม. จสทโท ทิสฺสติ.

คณะสโรชา (วรรณภา คชเสนี)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖๔๐. สุตตนติกปริยายโตติ ปฏจาเน
 รูปานํ อุปนิสฺสยปจฺจยสฺส อวุตฺตคฺคตา วุตฺตํ.
 สุตฺตนฺเต ปน ยสฺมี สติ ยํ โทติ, อสติ จ
 น โทติ, โส ตสฺส อุปนิสฺสโย นิตานํ เหตุ
 ปภโวติ กตฺวา "วิญฺญาณูปนิสฺสย"^๑
 นามรูปนฺ"ติ รูปสฺส จ วิญฺญาณูปนิสฺสยตา
 วุตฺตา.

วนปฺปตฺถปริยาเย^๒ จ วนปฺปตฺถคามนิคม-
 นครชนบทบุคฺคอุปนนิสฺสโย อิริยาปถวิหาโร,
 ตโต จ จีวราทินํ ชีวิตปริกฺขารานํ กสิเรน,
 อปฺปกสิเรน จ สมุทากมนํ วุตฺตํ, น จ
 วนปฺปตฺถาทโย อารมฺมณูปนิสฺสยาทิภาว-

๖๔๐. คำว่า โดยปริยายทางพระ-
สูตร ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะท่านมิได้
 กล่าวอุปนิสฺสยปจฺจย แห่งรูปทั้งหลายไว้ใน
 กัมภีร์ปฏิฐาน. ก็ในพระสูตร พระผู้มี-
 พระภาคได้ตรัสว่า "นามรูปอิงอาศัย
 วิญฺญาณ" และตรัสความที่รูปมีวิญฺญาณเป็น
 อุปนิสฺสย เพราะกระทำคำอธิบายว่า เมื่อ
 ธรรมชาติมี ธรรมชาตินี้ก็มี และเมื่อไม่มี
 มันก็ไม่มี ธรรมนั้น เป็นอุปนิสฺสยเป็นต้นเค้า
 เป็นเหตุ เป็นแดนเกิดก่อนของธรรมนั้น
 ดังนี้.

และในวนปฺปตฺถปริยาย (เหตุของการอยู่
 ป่าช้า) พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสการอยู่
 ด้วยอิริยาบถ อันมีป่าช้า บ้าน นิคม นคร
 ชนบท และบุคฺคเป็นอุปนิสฺสย ต่อจากนั้น
 ก็ได้ตรัส การเกิดขึ้นโดยยากและไม่ยาก

^๑ ฉ. วิญฺญาณูปนิสฺ.

^๒ ก. ...ปริยาเยน.

คณะสโรชา (วรรณภา คชเสนี)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิริยาบถานัน,^๑ จีวราทิสฺมทา कमนฺสฺส จ แห่งปัจจัย เครื่องอุคฺคหฺนุณชีวิตมีจีวรเป็นต้น
ภษนฺติ. และป่าช้ฏเป็นต้น ก็มีได้ประมวลเอาความที่
อิริยาบถ และการเกิดขึ้นแห่งปัจจัยอุคฺคหฺนุณ
ชีวิตมีจีวรเป็นต้น เป็นอาร์มมณปัจจัย และ
เป็นอุปนิสสยปัจจัยเป็นต้น.

ตสฺมา วินา อภาโว เอว สุตฺตฺนฺตฺก- เพราะเหตุนี้ ความเว้น คือความไม่มี
ปริยายโต อุปนิสฺสยภาโว ทฎฺฐพฺโพ. นั้นเอง บัดนี้พึงเห็นว่าเป็นอุปนิสสยปัจจัย
นามสฺส อภิสฺสงฺขารวิญญาณ กมฺมารมฺมณฺ์ โดยปริยายทางพระสูตร. ท่านอาจารย์
ปฏิสนฺธิอาทิกาเล อารมฺมณฺปจฺจโย จ^๒ กล่าวความที่นามเป็นปัจจัย โดยส่วนเดียว
โทศฺติติ วตฺตพฺพเมว นตฺถิติ รูปสฺสเสว เท่านั้น โดยปริยายทางพระสูตรแก่รูป
สุตฺตฺนฺตฺกปริยายโต เอกธา ปจฺจยภาโว เท่านั้น เพราะไม่มีคำที่ควรจะกล่าวว่
วฺคฺโต. สสฺสยสฺส ทิ รูปสฺสเสตฺ^๓ ปจฺจโย อภิสฺสงฺขารวิญญาณ เป็นอาร์มมณปัจจัยในกาล
โทศฺติติ วตฺตเต นามสฺส โทศฺติติ วตฺตพฺพเมว แห่งปฏิสนธิ มีกรรมเป็นอาร์มมณเป็นต้น
นตฺถิติ. นั้นเอง. เมื่อกล่าวว่า อภิสฺสงฺขารวิญญาณนี้
เป็นปัจจัยแก่รูปซึ่งมีชื่อที่นำสงสัยอยู่ คำที่
ควรจะกล่าวว่ เป็นปัจจัยแก่นาม นั้นเกี่ยว
ย่อมไม่มีแล.

^๑ ม. อารมมณูปนิสสยาทิกาว.
^๒ จ. กมมารมมณปฏิสนธิอาทิกาเล
อารมมณปจฺจโยว.
^๓ ก. รูปสฺส ต.

คณะสโรชา (วรรณฯ คชเสนี)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปวตุตสฺส ปากฏุตตา อปากภูํ ปฏิสนฺธิ
 กเหตุวา ปุจฺจติ "กถํ ปเนตฺน"ติอาทีนา.
 สุตฺตโต นามํ, ยุตฺตโต รูปํ วิญญาณปจฺจโย^๑
 โทตีติ ชานิตพฺพ.

เพราะความที่ปวัตติกาลชัดเจน ท่าน
 อาจารย์จึงถือเอาปฏิสนธิกาล อันไม่ชัดเจน
 ถ้ามด้วยคำว่า "ก็ข้อที่นามรูปในปฏิสนธิมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนี้ จะพึงทราบได้
อย่างไร" ดังนี้เป็นต้น. นามพึงทราบว่า มี
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยโดยพระสูตร รูป
 พึงทราบว่า มีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
 โดยยติ.

ยุตฺตโต สาเหตุวา สุตฺเตน ตํ ทพฺพํ
 กโรนฺโต "กมฺมสมฺภูจฺจานสฺสาปี ธี"ติ-
 อาทีมาห. จิตฺตสมฺภูจฺจานสฺเสวาติ จิตฺต-
 สมฺภูจฺจานสฺส วิย.

ท่านอาจารย์ ครั้นยังเเนอความให้
 สำเร็จโดยยติแล้ว เมื่อจะกระทำความ
 ชื่อนั้นให้มันด้วยพระสูตร จึงกล่าวคำมีอาทิ
 ว่า "จริงอยู่ ความที่แม้รูปที่มีกรรมเป็น
สมฺภูจฺจาน" ดังนี้เป็นต้น. บทว่า จิตฺต-
สมฺภูจฺจานสฺสเสว แปลว่า เหมือนกับรูปที่มีจิต
 เป็นสมฺภูจฺจาน.

เอตฺถ จ "วิญญาณปจฺจยา นามรูปนุ"ติ^๒
 ภาสฺมาเนน ภควตา ยสฺมา อุปปริกฺขมานานํ

ก็ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสอยู่ว่า
 "นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย" ดังนี้

^๑ ฉ. วิญญาณปจฺจยา.

^๒ ม. อ. ๑๙/๑๖๙, ส. นิ. ๑๖/๑, ๗๙,

วิ. มหา. ๔/๑, ขุ. ธ. ๒๕/๗๓.

คณะสโรชา (วรรณภา คชเสนี)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณฺธิตานํ ปรมคฺคโต นามรูปมคฺคเมว ย่อมเป็นอันทรงประกาศ พระธรรมจักรอัน
ปวตฺตมานํ ทิสฺสติ, น สคฺคโต, น ชีโว, ยอดเยี่ยมซึ่งอันใคร ๆ ปฏิบัติไม่ได้ เพราะ
ตสฺมา เกนจิ อปปฏิวคฺคิยํ อนุคฺครํ ว่า โดยปรมัตถ์ เพียงนามรูปเท่านั้นที่
ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตติ โทติ. เป็นไปอยู่ ย่อมปรากฏแก่บัณฑิตทั้งหลาย
ผู้พิจารณาเห็น สัตว์หรือชีวะ หาปรากฏไม่.

สุณฺณคฺคปฺกาสนํ ทิ ธมฺมจกฺกปฺวตฺตคฺคนฺนติ. จริงอยู่ การประกาศพระธรรมจักร ก็เป็น
อถวา นามรูปมคฺคตาจเนน ปวตฺตติยา เครื่องประกาศสุณฺตา (ความเป็นธรรมชาติ
ทุกขสจฺจมคฺคตา วุตฺตา. ทุกขสจฺจป- ว่างเปล่า) ฉะนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง พระ-
ปกาสนเนน จ ตสฺส สมุทโย, ตสฺส จ ผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสความที่ปวัตติเป็นเพียง
นิโรธ, นิโรธคามินีปฏิปทา จ ปกาสิตา ทุกขสจฺจ ด้วยการตรัสเพียงความเป็น
เอว โทติ. นามรูป. และด้วยการประกาศทุกขสจฺจ ย่อม
เป็นอันทรงประกาศเหตุเกิด ของทุกชั้น
ความดับทุกชั้น และปฏิบัติอันเป็นเครื่อง
ให้ถึงความดับด้วยทีเดียว.

อเหตุกสฺส ทุกขสฺส, เหตุนิโรธ^๑ บัณฑิตพึงขยายความการประกาศพระธรรม-
อนิรุชฺฌนกสฺส จ อภาวา, นิโรธสฺส จ จักรเป็นเครื่องประกาศสจฺจจะ ๔ คือ
อุปายเนน วินา อนธินคฺคตพฺพคฺคตาติ เพราะเหตุไม่มี ทุกข์ก็ไม่มี เพราะเหตุดับ

^๑ ฉ. เหตุนิโรธา.

จตุสจุจบุปกาสน์
นิตฺธาเรตพฺพ.

ธมฺมจกฺกบุปวตฺตณฺ์ ผู้ดັบก็ไม่มี และเพราะนิโรธเว้นจากอุบาย
ก็จะพึงบรรลุนิโรธไม่ได้.

นามรูปปัจจุยาสฬายตณฺปท-
วิตุตถารกถาวณฺณนา

พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า
เพราะนามรูปเป็นปัจจุยจึงมีสฬายตณะ

๖๔๑. ตฺนฺติ นามรูป. ตฺสฺสาตฺติ
สฬายตณฺสฺส. ตาทิสฺสเสวาทฺติ กเตก-
เสสฺสเสว.

๖๔๑. บทว่า ตํ โยค นามรูป
แปลว่านามรูปนั้น. บทว่า ตฺสฺส โยค
สฬายตณฺสฺส แปลว่า แห่งสฬายตณะนั้น.
บทว่า ตาทิสฺสเสว โยค กเตกเสสฺสเสว
แปลว่า อันทำให้เป็นเอกเสส เช่นนั้น
เหมือนกัน.

อิธาบิ นามนฺติ ขนฺธตฺตยสฺเสว
กทเณ การณํ วุตฺตณฺยเมว. นฺยมนฺโตตฺติ
อิทํ^๑ จตฺนุํ ภูตานิ, ฉนฺนํ วตฺตฺตฺนํ, ชีวิตฺสฺส
จ ยถาสมฺภวํ สหชาตนิสฺสยฺบุเรชาต-

เหตุในการถือเอาชั้น ๓ นั้นแหละ
ว่า นาม แม้ในที่นี้มีนัยได้กล่าวแล้วที่เดียว.
คำว่า โดยแน่นอน นี้ ท่านอาจารย์กล่าว
หมายถึงความที่ภูตรูป ๔ วัตถุรูป ๖ และ

^๑ ฉ. อิทธิยจ.

นิเทศ) พรรณากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ๑๑๓

อินทฺริยาทีนา สฬายตนะสฺส ปวตฺตมานสฺส ชีวิตรูป ๑ เป็นปัจจัยโดยส่วนเดียวแก่
เอกนฺเตน ปจฺจยภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ. สฬายตนะที่เป็นไปอยู่ โดยเป็นสหชาติปัจจัย
นิสสยปัจจัย บุเรชาติปัจจัย และอินทฺริย-
ปัจจัย เป็นต้นตามควร.

รูปายตนาทีนํ ปน สหชาตินิสฺสยานุปาลน- ส่วนรูปายตนะเป็นต้น พึงทราบว่ ท่านไม่
ภาโว นตฺถิติ อกฺกถนํ เวทิตพฺพํ. ถือเอา เพราะไม่มีความเป็นสหชาติปัจจัย
อารมฺมณารมฺมณฺบุเรชาติภาโว จ เตสํ นิสสยปัจจัย และความตามรักษา. และ
น สสนฺตติปริยาปนฺนานเมว, น จ จกฺขาทีนํ ความที่รูปายตนะเป็นต้นเหล่านั้น เป็น
วिय เอกุปฺภาเรเนวาทิ^๑ อนิยโต^๒ อารมฺมณปัจจัย และเป็นอารมฺมณฺบุเรชาติ-
ปจฺจยภาโว. ปัจจัยเป็นต้น ไม่ใช่เนื่อภัยสิ่งที่มี

สันตติ แต่ก็ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยครั้งเดียว
เท่านั้น เหมือนอย่างจักขุรูปเป็นต้น เพราะ
เหตุนี้ จึงเป็นปัจจัยโดยไม่แน่นอน.

นิยมโต ๗เปฯ ชีวิตินทฺริยนฺติ เอวฺนฺติ เอตฺถ อีกอย่างหนึ่ง ด้วย เอวํศัพท์ ในคำว่า
เอวํ-สทฺแทน วา รูปายตนาทีนํปิ สงฺคโท นิยมโต ๗เปฯ ชีวิตินทฺริยนฺติ เอวํ นี้ บัณฑิต
ทฏฺสพฺโพ. จฺญฺรายตนะจ สฬายตนะจ พึงเห็นการรวมแม้รูปายตนะ เป็นต้นด้วย.
สฬายตนะจ เอตฺถ ยทีปี จฺญฺรายต- ในคำว่า จฺญฺรายตนะ (อายตนะที่ ๖) ด้วย

^๑ ก. เอกุปฺพหาเรเนวาทิ.
^๒ ฉ. อนิยมโต.

องค์การโทรศัพท์ (วรรณฯ คชเสนี)
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังษณญาณ ป-ท. ๑-๘

สพายนสหทาน์ สหโต สรูปตา นตฺถิ, สพายนะ (อายตนะ ๖) คัวย ชื่อว่า
 อตฺถโต ปน สพายนะ นี้ ความที่จัญรายตนศัพท์และ
 ญฺรายตนนฺติ เอกเทศสรูปตา อตฺถิติ สพายนศัพท์เป็นสรูปกันโดยศัพท์ไม่มี แม้
 เอกเทศสรูปกเสโส กโตติ เวทิตพฺโพ. โดยแท้ ถึงอย่างนั้น โดยอรรถ ส่วนหนึ่ง
 แห่งสพายนะนั้นเอง เป็นจัญรายตนะ
 เพราะเหตุนั้น ความเป็นสรูปกันโดย
 เอกเทศจึงมี เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงทราบ
 ว่า ท่านทำสรูปกเสสโดยเอกเทศ.

อตฺถโตปิ หิ สรูปานํ เอกเทศสรูปกเสส^๑ จริงอยู่ แม้โดยเนื้อความ บัณฑิตทั้งหลาย
 อิจฺจนฺติ "วงฺโก จ กฺกุโล จ กฺกุลา"ติ. ย่อมปรารภนาสรูปกเสส โดยเอกเทศ
 ตสฺมา อตฺถโต เอกเทศสรูปานญฺ แห่งศัพท์ที่มีรูปเสมอกันทั้งหลาย เช่นคำว่า
 เอกเสเสน ภวิตพฺพนฺติ.^๒ "วงฺโก จ กฺกุโล จ กฺกุลา" แปลว่า คนคค
 คัวย คนโกงคัวย ชื่อว่า กฺกุลา แปลว่า
 คนทั้งคคทั้งโกง. เพราะเหตุนี้ ว่าโดย
 อรรถ จึงควรเป็นเอกเสสแห่งสรูปโดย
 เอกเทศคัวย ฉะนั้นแล.

^๑ ก. เอกเสส.

^๒ ก. เอกเสส น ภวิตพฺพนฺติ.

นิเทศ) พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ ๑๑๕

อถวา จญฺจายตณฺจ มนายตณฺจ
จญฺจายตณฺจติ วา มนายตณฺจติ วา
จญฺจายตณฺจ จญฺจายตณฺจ จญฺจายตณฺจติ
วา มนายตณฺจ มนายตณฺจ มนายตณฺจติ
วา เอกเสสํ กตฺวา จกฺขาทิ สทฺธิ
"สพายตณฺ"ติ วุตฺตฺติ^๑ ตเมว เอกเสสํ
นามมตฺตปจฺจยสฺส, นามรูปปจฺจยสฺส จ
มนายตณฺสฺส วเสณ กตฺ อตฺถโต ทสฺเสนโต
อาท "จญฺจายตณฺจ สพายตณฺจ
สพายตณฺจติ เอว กเตกเสสฺสสา"ติ.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกระทำจัญญายตนะ
(อายตนะที่ ๖) ด้วย มนายตนะ (อายตนะ
คือใจ) ด้วย ให้เป็นเอกเสสว่า จัญญาย-
ตนะบ้าง ว่า มนายตนะบ้าง กระทำ
จัญญายตนะ (อายตนะที่ ๖) ด้วย จัญญาย-
ตนะ (อายตนะที่ ๖) ด้วย ให้เป็น
เอกเสสว่า จัญญายตนะ กระทำมนายตนะ
(อายตนะคือใจ) ด้วย มนายตนะ (อายตนะ
คือใจ) ด้วย ให้เป็นเอกเสสว่า มนายตนะ
แล้วกล่าวว่า "สพายตนะ" พร้อมกับจักขุ
เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะ
แสดงสพายตนะนั้นนั่นแหละ อันเป็นเอกเสส
ซึ่งกระทำด้วยอำนาจมนายตนะ อันมีแต่
เพียงนามเป็นปัจจัย และอันมีนามรูปเป็น
ปัจจัย โดยอรรถ จึงกล่าวว่า "แก่
สพายตนะ อันทำให้เป็นเอกเสสอย่างนี้ว่า
จัญญายตนะ(อายตนะที่ ๖) ด้วย สพายตนะ
(อายตนะ ๖) ด้วย ชื่อว่า สพายตนะ"
ดังนี้.

^๑ ก. วุตฺต.

วิสุทธมรรคมหาฎีกา บ-ท.๑-๘

ยถาวุตโตปิ หิ เอกเสโส^๑ อตฺตโต ก็เอกเสส แม้ตามทีกล่าวแล้ว โดยอรรถ
 ฉฎฺฐายตฺตณฺจ สฬายตฺตณฺจาทิ เอวํ กโต ย่อมชื่อว่า เป็นอันท่านกระทำไว้อย่างนี้ว่า
 นาม โทคฺคิตฺติ. สฬพตฺตณฺจ เอกเสเส กเต ฉฎฺฐายตฺตณะ(อายตฺตณะที่ ๖) ด้วย สฬายตฺตณะ
 เอกวจนินฺทเทโส กเตกเสसानิ (อายตฺตณะ ๖) ด้วย ดังนี้. และเมื่อได้
 สฬายตฺตนาทิสทฺทวจนียตาสามณฺณวเสน กโตติ กระทำเอกเสสในทุกบทแล้ว การนิเทศเป็น
 ทฎฺฐพฺโพ. เอกวจนะ ฟังเห็นว่า ท่านกระทำด้วย
 อำนาจความเสมอกัน โดยความเป็นคำที่จะ
 ฟังกล่าวด้วยศัพท์มีสฬายตฺตณะเป็นต้น ซึ่งทำ
 เป็นเอกเสสไว้.

"น อดฺธตา"ติ เอเตน ตสฺส ตสฺส ด้วยคำว่า "มันฺทามิโดยประการ
 นามสฺส, รูปสฺส จ อภาเว ตํ ตํ อายตฺต อื่นไม่" นี้ ท่านอาจารย์ย่อมอธิบายเนื่อ-
 น โทคฺคิตฺติ พฺยติเรกํ วิภาเวติ. ความพิเศษยิ่งขึ้นไปว่า เมื่อนามและรูป
 นั้น ๆ ไม่มี อายตฺตณะนั้น ๆ ก็ไม่มี ดังนี้.

ยฺนฺติ ยํ ยํ นามํ, รูปณฺจ. ยสฺสาติ บทว่า ยํ ความเท่ากับ ยํ ยํ โยค
 ยสฺส ยสฺสายตฺตณฺส. ยถาติ สหชาตาทินา นามํ รูปณฺจ แปลว่า นามและรูปใด ๆ.
 เยน เยน ปกาเรน. เนยฺยฺนฺติ เณยฺยํ. บทว่า ยสฺส ความเท่ากับ ยสฺส ยสฺส โยค
 อายตฺตณฺส แปลว่า แก่อายตฺตณะใด ๆ.
 บทว่า ยถา แปลว่า โดยประการใด ๆ มี

^๑ ก. เอกเทโส.

นิเทศ) พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายน ๖ ๑๑๗

เกิดร่วมกันเป็นต้น. บทว่า เนยย แปลว่า ฟังรู้.

ตสฺส วเสนาติ ตสฺส เหตุอาทิ-
ปัจจัยสฺส วเสน. อุกฺกัสาวกัโสติ เอกุ
สตุตธา ปัจจัยภาวโต อุกฺกัโส อฏฺฐธา
ปัจจัยภาโว, ตโต นวธา, ตโต ทสธาติ
อัย อุกฺกัโส. อวกัโส ปน ทสธา
ปัจจัยภาวโต นวธา ปัจจัยภาโว, ตโต
อฏฺฐธา, ตโต สตุตธาติ เอว เวทิตฺพุโพ,
น ปน สตุตธา ปัจจัยภาวโต เอว เทวปี
อุกฺกัสาวกัสา โยเชตพฺพา ตโต
อวกัสาภาวโตติ.

สองบทว่า ตสฺส วเสน แปลว่า ด้วย
อำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นต้นนั้น. ในคำว่า
ส่วนอย่างสูงและอย่างต่ำ นี้ ส่วนอย่างสูง
ตั้งนี้ ส่วนอย่างสูงโดยความเป็นปัจจัย
๑ อย่าง ก็คือ ความเป็นปัจจัย ๘ อย่าง
ต่อจากนั้น ความเป็นปัจจัย ๘ อย่าง
ต่อจากนั้น ความเป็นปัจจัย ๑๐ อย่าง.
ส่วนอย่างต่ำ ฟังทราบอย่างนี้ คือ จาก
ความเป็นปัจจัย ๑๐ อย่าง มาเป็นปัจจัย
๘ อย่าง จากความเป็นปัจจัย ๘ อย่างนั้น
มาเป็นปัจจัย ๘ อย่าง จากความเป็นปัจจัย
๘ อย่างนั้นมาเป็นปัจจัย ๑ อย่าง ก็ส่วน
อย่างสูงและอย่างต่ำ แม้ ๒ อย่าง ไม่ควร
ประกอบจากความเป็นปัจจัย ๑ อย่าง
ทีเดียว เพราะไม่มีส่วนอย่างต่ำกว่านั้นแล.

วิปากํ นามนฺติ สมฺพนฺโธ. วุตฺต-
นเยเนวาติ สหชาตาทิวเสน สตุตธา,

เชื่อมความว่า นามอันเป็นวิปาก.
คำว่า โดยนัยที่กล่าวแล้วเหมือนกัน คือ

คุณวัฒนา วัธนเวคิน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังษณญาณ ป-ท.๑-๘

เหตุอาทิวเสน จ. อิตรนฺติ อวิปากํ นามํ. โดย ๑ อย่าง ด้วยอำนาจเป็นสหชาติปัจจัย
เป็นต้น และด้วยอำนาจเป็นเหตุปัจจัย
เป็นต้น. คำว่า นามนอกนี้ คือนามที่ไม่ใช่
วิปาก.

"ททยวตฺถโน สหายํ หุตฺวา" ติ ด้วยคำว่า "เป็นสหายของหทัยวัตถุ"
เอเตน อารูปเป^๑ วยิ สหายํ นามํ น นี้ ท่านอาจารย์แสดงเพียงเท่านั้นว่า นาม
โทติ, ททยวตฺถ จ นามเน สท ที่ไม่เป็นสหายไม่มี เหมือนในอรูปภพ และ
จฺญายตนสฺส ปจฺจโย โทตีติ เอตฺตกเมว หทัยวัตถุก็เป็นปัจจัยแก่จฺญายตนะ ร่วมกับ
ทสฺเสตี, น ปน ยถา ททยวตฺถ ปจฺจโย นาม ดังนี้ เท่านั้น แต่มิได้ประสงค์เอา
โทติ, ตถา นามมฺปีติ อยมตฺถอ อธิปฺเปโต. เนอความนี้ว่า แม้นามก็เป็นปัจจัย เหมือน
ดังหทัยวัตถุเป็นปัจจัยฉะนั้น.
วตฺถุ ติ นามสฺส วิปยุตฺตปจฺจโย โทติ, เพราะว่า วัตถุเป็นวิปยุตตปัจจัยแก่นาม
น นามํ. นามํ จ วิปากเหตุอาทิปจฺจโย ทำใช้นามเป็นวิปยุตตปัจจัยแก่นามไม่. และ
โทติ, น วตฺถุติ. ปวตฺเต อรูปธมฺมา นามก็เป็นปัจจัย มีวิปากปัจจัยและเหตุปัจจัย
กมฺมชรูปสฺส จิตฺตฺตสฺสเสว ปจฺจยา โทนฺติ, เป็นต้น วัตถุหาเป็นไม่ แล. อรูปธรรมใน
น อูปชฺชมานสฺสชาติ วิปยุตฺตอตุถิวิกตา ปวัตติกาลเป็นปัจจัย แก่กัมมชรูปที่ถึงฐิติขณะ
จ ปจฺจชาติวิปยุตฺตาทโย เอว จกฺขาทิน் เท่านั้น ไม่เป็นแก่กัมมชรูปที่กำลังเกิด
โยเชตพฺพา. เพราะเหตุนี้ จึงควรประกอบวิปยุตตปัจจัย

^๑ จ. อรูป.

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่าเพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ ๑๑๕

อัตติปัจจัย และอวิกตปัจจัย มีวิปยุตตปัจจัย
ที่เกิดภายหลังเป็นต้นเท่านั้น แก้วตฤมีจักขุ
เป็นต้น.

"ตตฺถเว"ติ อิมินา "ปวตฺเต"ติ
อิหํ ปจฺจามภฺยฺยติ อาท "ตตฺถเว" ติ
ปวตฺเต"ติ. "ปญฺจโวการภเว"ติ ปน อิหํ
"ปญฺจนฺน"ติ อิมินา ทิปิตเมวาทิ. ปวตฺติยํ
จกฺขายตนาทิกสฺส นามํ วิปากปจฺจโย น
โหติ, อตฺตนา ชนิตฺรูปสฺเสว โหติ.
ปฏฺิสนฺธิยํ ปน กมฺมสมฺภฺยฺยํ จิตฺตสมฺภฺยฺย-
สทิสฺส, ตสฺมา วตฺตฺโนปิ วิปากปจฺจโย
โหติเยว.

บทว่า "ปวตฺเต" นี้ ท่านระบุไว้
ด้วย บทว่า "ตตฺถเว" นี้ เพราะเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ตตฺถเว" ติ
ปวตฺเต" ก็ในวัตติกาลนั้นนั่นแหละ. ส่วน
คำว่า "ในปญฺจโวการภพ" นี้ ท่านแสดงไว้
ด้วยคำว่า "แก่อายตนะ ๕" นั้นนั่นเอง
ฉะนี้แล. ในวัตติกาล นาม ไม่เป็น
วิปากปัจจัยแก่อายตนะมีจักขุเป็นต้น ย่อม
เป็นแก่รูปที่ตนให้เกิดแล้วเท่านั้น. แต่ใน
ปฏฺิสนธิกาล รูปที่มีกรรมเป็นสมฺภฺยฺยํ ก็
เหมือนกับรูปที่มีจิตเป็นสมฺภฺยฺยํ เพราะ
เหตุนี้ จึงเป็นวิปากปัจจัย แม้แก่วตฺตฺ
นั้นเทียว.

รูปโศติ รูปเปสฺ. ยํ ยํ อายตน์
อุปชชติ ปฏฺิสนฺธิยํ : อณฺทชชลาพฺขานํ
ปญฺจสฺ อายตเนสฺ กายายตเนเมว

บทว่า รูปโศ ความเท่ากับ รูปเปสฺ
แปลว่า ในรูปทั้งหลาย. คำว่า อายตนะ
โศ ๓ จะเกิดขึ้น ความว่า ในปฏฺิสนธิกาล

วิสุทธิธรรมรังคคัมภีระ ป-ท. ๑-๘

คุณจินตนา-คุณกัลยาณี-คุณอภิญา วัธนเวคิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุบุชชติ. อิตเรลั ยถารหิ อิตราณีปี. บรรดาอายตนะทั้ง ๕ กายายตนะเท่านั้น
ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์จำพวกอัมตชก่าเนค และ
จำพวกชลาพชก่าเนค. แม้อายตนะนอกนี้
ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์นอกนี้ตามควร.

อวเสสมนายตนะสสาติ

เอตถ

ในคำว่า คือแก่นนายตนะที่เหลือ นี้

"ปณฺจกฺขนฺธเว ปนา"ติ เอตสฺส อณฺวตฺต-
มานตฺตา ปณฺจโวการภเว เอว ปวตฺตมาน-
ปณฺจวิญญาณเหติ^๑ อวเสลั มนายตนะ วุตฺตุนฺติ
ทญฺจพฺพ. นามรูปสฺส สหชาตาทิสาธารณ-
ปจฺจยภาโว, สมฺปยุตฺตาทิสาธารณปจฺจย-
ภาโว จ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพโ.

บัดดีพิงเห็นว่า ท่านกล่าวถึงนายตนะที่
เหลือลงจากปัญจวิญญาณ ซึ่งเป็นไปอยู่ใน
ปัญจโวการภพเท่านั้น เพราะคล้ายตามคำนี้
ว่า "ก็ในภพที่มีขันธห้า" ดังนี้. ความที่
นามรูปเป็นปัจจัยทั่วไปมีสหชาติปัจจัยเป็นต้น
และความเป็นปัจจัยไม่ทั่วไปมีสัมปยุตตปัจจัย
เป็นต้น บัดดีพิงประกอบตามควร.

"รูปปจฺจยยา ปณฺจายตนาณี"ติ อยมฺปิ นโย
ลพฺภติ นิโรธสมาปนฺนํ วเสน, โส ปน
อปจฺรภาวโต เยภฺยเยน จ ปฏิสันฺธิยํ
ปจฺจยญฺตสฺเสว นามรูปสฺส ปวตฺตียํ
ปจฺจยภาโว วิภาวิตฺติ น ทสฺสีโตติ
เวทิตพฺพ.

บัดดีพิงทราบว่า แม้นั้นนี้ว่า "เพราะรูป
เป็นปัจจัย จึงมีอายตนะ ๕" ดังนี้ ท่านได้
ด้วยอำนาจบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติทั้งหลาย
อนึ่ง ความที่นามรูปซึ่งเป็นปัจจัยในปฏิสันธิ-
กาลอย่างเดียว มาเป็นปัจจัยในปวัตติกาล
ท่านได้อธิบายไว้โดยภาวะที่ไม่หนักหนาและ

^๑ ฉ. ปวตฺตมานํ ปณฺจวิญญาณเหติ.

โดยมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงมิได้
แสดงไว้.

**สพายตนะปัจจุขยาผลสุสप्त-
วิตุถารภคาवलุณนา**

๖๔๒. พาวีสติยา โลกียวิปาก-
วิณญาณเอหิ สมฺปยุตฺตา พาวีสติโลกียวิณญาณ-
สมฺปยุตฺตา. ตโต เอว พาวีสติ.

ตตฺถาติ ตสฺมี สพายตเน, เตสุ ฉสุ
อายตเนสุติ อตฺถ. อชฺฉตฺตฺนติ สสนฺตติ-
ปริยาปนฺนเมว กณฺหาติ. ตณฺหิ สสนฺตติ-
ปริยาปนฺนกมฺมนิพฺพตฺตํ ตาทิสฺสสุส ผลฺสสุส
ปัจจุโย โหติ.

**พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า
เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ**

๖๔๒. ผัสสะที่สัมปยุตกับวิปากวิณญาณ
ฝ่ายโลกียะ ๒๒ ชื่อว่า พาวีสติโลกีย-
วิณญาณสมฺปยุตฺตา ผัสสะ ที่สัมปยุตกับวิปาก
วิณญาณ ๒๒. เพราะเหตุนี้เอง จึง
ชื่อว่า พาวีสติ แปลว่า ผัสสะ ๒๒.

บทว่า ตตฺถ ความเท่ากับ ตสฺมี โยค
สพายตเน แปลว่า ในสพายตนะนั้น เนื้อ
ความว่า ในอายตนะ ๖ เหล่านี้. ท่าน
อาจารย์ ย่อมถือเอาสิ่งที่มีเนื่องด้วยสิ่งที่มี
สันตติอย่างเดียวกันว่า สพายตนะภายใน.
จริงอยู่ สพายตนะภายในนั้นที่บังเกิดแต่

กรรมอันนับเนื่องด้วยสิ่งที่มีสันตติ ย่อมเป็น
ปัจจัยแก่ผัสสะเช่นนั้น.

รูปาทีน^๑ ปน พหิตุธา อนุปาทีนุนานิ จ
ผัสสะสสุ อารมมณ^๒ โหนติ, น ตานิ จกฺขาทินิ
วีย สสนฺตติปริยาปนฺนํ กมฺมกิลเลสนิมิตฺตป-
ปวตฺตภาเวน ผสฺสสสุ ปจฺจยา โหนตฺติ
ปจฺมาจฺริยวาเท น กหิตานิ, ทุตฺติยาจฺริย-
วาเท^๒ ปน ยถา ตถา วา ปจฺจยาภาเว
สตี น สกฺกา วชฺเชตฺตุนฺติ กหิตานิ.

ส่วนอายตนะทั้งหลาย มีรูปายตนะเป็นต้น
และอนุปาทีนรูปทั้งหลาย ในภายนอกเป็น
อารมณ์แก่ผัสสะ อายตนะมีรูปเป็นต้น และ
อนุปาทีนรูปในภายนอกเหล่านั้น หาได้เป็น
ปัจจัยแก่ผัสสะ โดยภาวะที่เป็นไปเพราะ
เหตุ คือกรรมกิลเลสที่นับเนื่องด้วยสิ่งที่มี
สันตติ เหมือนอย่างอายตนะภายในมีจักขุ
เป็นต้นไม่ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงมิได้ถือ
เอาไว้ในวาทะ ของท่านอาจารย์พวกแรก
แต่ในวาทะของท่านอาจารย์พวกที่สอง ท่าน
ถือเอา เพราะเมื่อมีความเป็นปัจจัยอย่าง
ใดอย่างหนึ่งได้ ก็ไม่อาจจะเว้นได้.

ตตถาคี สฬายตนปจฺจยา ผสฺสสฺสเท.

บทว่า ตตถ โยค สฬายตนปจฺจยา

เย ตาว อจฺริยา มหาวิหารวาสิโน

ผสฺสสฺสเท แปลว่า ในบทว่า เพราะมี

^๑ ก. ปจฺมาจฺริยวาเทน กหิตานิ.

^๒ ก. ทุตฺติยาจฺริยวาเทน.

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะสพายนะ เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ๑๒๓

ยถา วิณฺณณํ เอวํ นามรูปํ สพายนํ สพายนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะนั้น. เบื้องต้น
 ผสฺสํ เวทนณฺจ ปจฺจยฺปจฺจยฺบุปฺปนณฺจ^๑ อาจารย์ทั้งหลายเหล่านี้คือ อาจารย์
 สสนฺตคฺคิปรียาปนฺนํ ที่เบนฺตา วิปากเมว ทั้งหลายผู้อยู่ในสำนักมหาวิหารนั่นเอง เมื่อ
 อิจฺจนฺตํ. "ณฺเฏจายตนปจฺจยา ผสฺโส"ติ แสดงนามรูป สพายนะ ผัสสะ และเวทนา
อภิธรรมภาชนียปาฬิ^๒ อารุပ္ปํ สนฺธาย ซึ่งปัจจัยธรรม และปัจจัยบุปฺนธรรม
 วุตฺตาคฺติ "ณฺเฏจายตนปจฺจยา ผสฺโสติ อันนับเนื่องด้วยสิ่งที่มีสันตติ ย่อมปรารภณา
ปาฬิอนุสารโต"ติ วุตฺตํ. เฉพาะที่เป็นวิปาก เหมือนกับวิณฺณณณ.
 พระบาลีในอภิธรรมภาชนียว่า "ณฺเฏจายตน-
 ปจฺจยา ผสฺโส" เพราะมีอายตนะที่ ๖ เป็น
 ปัจจัย จึงมีผัสสะ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสหมายเอาอรูปรูป เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ตามแนวพระบาลีว่า
เพราะมีอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย จึงมี
ผัสสะ" ดังนี้.

สพฺเพ ผสฺสา น สมฺโณนฺตํติ โยชนา. คำประกอบบาลีว่า สพฺเพ ผสฺสา น
 ยถิ สพฺพายนเนหิ เอโก ผสฺโส สมฺภเวยฺย, สมฺโณนฺติ ทั้งผัสสะทุกอย่างก็หาเกิดไม่.
 "สพฺพายนปจฺจยา ผสฺโส"ติ เอกสฺส วณฺนํ ถ้าว่า ผัสสะอันเดียวพึงเกิดแต่อายตนะ

^๑ ฉ. ปจฺจยํ ปจฺจยฺบุปฺปนณฺจ.
^๒ อภ. วิ. ๓๔/๑๘๕, ๒๓๘.

ยฺชฺเชยฺย, อถาปี เอกมฺหา อายตนา สพฺเพ
 ผสฺสา สมฺมาเวยฺยํ, ตถาปี สพฺพายตเนหิ
 สพฺพผสฺสสมฺภวโต อายตนเกเทน ผสฺสเกโท
 นคฺฤติ ตทเกทวเสน เอกสฺส วจัน
 ยฺชฺเชยฺย, ตถา ปน อสมฺภวโต น ยุตฺตุนฺติ
 โจเทติ "น สพฺพายตเนหิ"ติ อาทินา.

ทุกอย่างได้ การกล่าวผัสสะอันเดียวว่า
 "สพฺพายตนปจฺจยา ผสฺโส" ดังนี้ ควรจะ
 ถูกต้อง แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ผัสสะทุกอย่าง
 ก็พึงเกิดแต่อายตนะอันเดียวได้ แม้ถึง
 อย่างนั้น เพราะผัสสะทุกอย่างเกิดแต่
 อายตนะทุกอย่าง ความต่างแห่งผัสสะ จึง
 ไม่มีด้วยความต่างแห่งอายตนะ เพราะ
 เหตุนี้ การกล่าวผัสสะอันเดียว ด้วย
 อำนาจความต่างแห่งอายตนะ และผัสสะนั้น
 จึงควรถูกต้อง แต่เพราะไม่เกิดอย่างนั้น
 จึงไม่ควร เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 ท้วงด้วยคำว่า "ผัสสะอันเดียวหาเกิดแต่
 อายตนะทุกอย่างได้ไม่" ดังนี้ เป็นต้น.

อณฺณสฺสาปี วา อสมฺภวานุตฺตสฺส วิชานสฺส
 โปนฺนคฺฤตเมตํ วุตฺตํ "นาปี เอกมฺหา
อายตนา สพฺเพ ผสฺสา"ติ. "น สพฺพา-
ยตเนหิ เอโก ผสฺโส สมฺภวโต"ติ อิทเมว
 ปน เอกผสฺสวจนฺสฺสา ยุตฺตคฺฤตํ ปกั การณฺนคฺ
 เวทิตฺตํ.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า "ผัสสะทุกอย่างก็หา
 เกิดแต่อายตนะอันเดียวได้ไม่" นี้ ท่าน
 กล่าวไว้เพื่อจะให้เข้าใจวิธีที่ไม่มีอยู่เหมือนกัน.
 ส่วนคำว่า "ผัสสะอันเดียวหาเกิดแต่
 อายตนะทุกอย่างได้ไม่" นี้เท่านั้น บัณฑิตพึง
 ทราบบว่า เป็นเหตุที่แสดงความเป็นคำไม่
 สมควรแก่การกล่าวผัสสะอันเดียว.

คุณชัยวัฒน์ วัฒนเวคิน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิทสนวเสน วา เอติ วุตตํ. นาปิ
เอกมฺหา อายตนา สพฺเพ ผสฺสา สมฺภอฺติ,
เอวํ น สพฺพายตเนหิ เอโก ผสฺโส
สมฺภอฺติ. ตสฺมา เอกสฺส วจัน อยุตฺตุนฺติ.
ปริหารํ ปน อเนกายตเนหิ เอกผสฺส-
สมฺภวโตติ^๑ ทสฺเสนฺโต "ตฺตริทํ
วิสฺสชฺชนน"ติอาทิมฺหา. - อวเสสสมฺปยุตต-
ธมฺมายตนํ^๒ ผสฺสวชฺชิตา ตํสมฺปยุตตเจตฺสิกา
ธมฺมา.

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้ท่านกล่าวไว้เกี่ยวกับเป็น
ตัวอย่าง. ทั้งผัสสะทุกอย่างจะเกิดแต่
อายตนะอันเดียวก็หาไม่ ผัสสะอันเดียว
จะเกิดแต่อายตนะทุกอย่าง ก็หาไม่ได้เหมือน
อย่างนั้น. เพราะเหตุนั้น การกล่าวผัสสะ
อันเดียว จึงไม่สมควร. แต่ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงคำเฉลยว่า เพราะผัสสะอัน
เดียวมีแต่อายตนะหลายอย่างได้ จึงกล่าว
คำเป็นต้นว่า "คำแก้ในข้อนี้มีดังนี้".
ธมฺมายตนะ อันเป็นสัมปยุตธรรมที่เหลือ
ได้แก่ ธรรมคือเจตสิกที่สัมปยุตกับจักขุ-
วิญญานนั้นที่วันผัสสะ.

เอโกปิ อเนกายตนปฺภโว เอโก
ปเนกายตนปฺภโว.

ผัสสะแม้อันเดียว มีอายตนะหลาย
อย่างเป็นแดนเกิดได้ ชื่อว่า เอโกปเน-
กายตนปฺภโว แปลว่า ผัสสะแม้อย่างเดียว
มีอายตนะหลายอย่างเป็นแดนเกิดได้.

^๑ ฉ. เอกผสฺสสฺส สมฺภวโตติ.
^๒ ฉ. -ธมฺมายตนา.

ฉธา ปัจจุยตเต ปณจ วิภาวเย, เชื่อมความว่า บัณฑิตพึงแสดง
 เอก์ นวธา ปัจจุยตเต, พาหิราณี ฉ आयตนะ ๕ ในความเป็นปัจจัย ๖ อย่าง
 आयตนาณี อารมมณาทีนา ยถาสมภูว พึงแสดง आयตนะ ๑ ในความเป็นปัจจัย
 ปัจจุยตเต วิภาวเยตี สมฺพนุโธ. ๔ อย่าง พึงแสดง आयตนะ ๖ ภายนอก
 ในความเป็นปัจจัยได้ตามควร โดยเป็น
 อารมมณปัจจัยเป็นต้น.

อเนกเภทสสาตี กุสลวิปากาทิปณจ-
 ทวาราทิวเสน อเนกวิธสฺส ทวิปณจวิญญาณ-
 สมฺปยุตฺตวชฺชสฺส วิปากผสฺสสฺส. ตานี จาตี
 รูปายตนาทีนึ. "มโน จ เนลฺ โคจรวิสัย
 ปจฺจนุภาวตี"^๑ ที วุตฺตํ.

คำว่า หลายประเภท ได้แก่ ผัสสะ
 ที่เป็นวิปากหลายประเภท โดยเป็นกุศล-
 วิปากเป็นต้น และเป็นปัญจทวารเป็นต้น
 ซึ่งเว้นผัสสะ อันสัมปยุตกับทวิปัญญาวิญญาณ.
 บทว่า ตานี จ โยค รูปายตนาทีนึ แปลว่า
 आयตนะมีรูปายตนะเป็นต้นเหล่านั้น. ข้อนี้
 สมคังค้ำที่ท่านพระสารีบุตร กล่าวไว้ว่า
 "มโน จ เนลฺ โคจรวิสัย ปจฺจนุภาวตี"
 ก็ใจย่อมารับรู้วิสัยอันเป็นโคจร ของอินทรีย์
 เหล่านั้น.

ตถา จาตี ปจฺจุปฺปนฺนาณี รูปาทีนึ บทว่า ตถา จ ท่านกล่าวหมายเอา आयตนะ
 ปจฺจุปฺปนฺนณฺจ ธมฺมายตฺนปริยาปฺนฺนํ รูปรูปึ มีรูปเป็นต้นที่เป็นปัจจุบัน และรูปรูปอัน

^๑ ฉ. ปจฺจนุโกตีตี.

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะผัสสะ เป็นปัจจัยจึงมีเวทนา ๑๒๗

สนฺธาย วุตฺตํ. อารมฺมณฺพจฺจยฺมตฺเตนาติ นั้บเนื่องด้วยธัมมายนะที่เป็นปัจจุบัน. คำว่า
ตํ สพฺพํ อปฺจฺจบุปฺนํ, อณฺณจ ธมฺมายนํ โดยเพียงเป็นอารมฺมณฺพจฺจย ท่านกล่าว
สนฺธาย วุตฺตํ. หมายเอาอายตนะนั้นทั้งหมดที่ไม่เป็นปัจจุบัน
และธัมมายนะอย่างอื่นด้วย.

**ผลสรุปจรรยาเวทนาปท-
วิถุการภคาเวทนา**

**พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า
เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา**

๖๔๓. ทวารโต สเพฺวาติ ปภว-
สามณฺนโต เอกวิธาปี อฺปฺตฺติทวารโต
จ เอว โหนฺตฺติ จเพว เวทนา วุตฺตา.

๖๔๓. คำว่า เวทนา ๖ ตามทวาร
เท่านั้น ความว่า เวทนา มีมีอย่างเดียว
โดยความเสมอกัน คือแดนเกิดก็มี ๖ อย่าง
เท่านั้น โดยทวารแห่งการเกิด เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวเวทนาไว้ ๖ เท่านั้น.

จิตฺตเกเทน เอกุณฺนวฺตฺติวิธาปี
"อิธาธิปฺเปตา เอว ทสฺเสตฺตํ" "เวทนาสุ
ปนา"คิอาทิ วุตฺตํ. "เสสานนฺ"ติ เอกถ

เวทนาแม้มี ๘๘ อย่าง โดยประเภท
แห่งจิต ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
เวทนาที่ประสงค์เอาในบทนี้เท่านั้น จึง

๑-๑ ก. อิธาธิปฺเปตา. เอวํ ทสฺเสตฺตํ.

สมปฏิจจนนสมปยุตตาย จกขุผลสุสาทโย^๑
 ปณจ ยหิปี อนนุตราทีหิ ปจฺจยา โหนติ,
 อนนุตราทีนํ ปน อุปนิสฺสเย อนฺโตคฺคตฺตา
 สนฺตীরตฺตทารมฺมณานณฺจ สาธารณฺสฺส ตสฺส
 วเสน "เอกธา"ติ วุตฺตํ.

กล่าวคำมีอาทิว่า "ก็ในบรรดาเวทนา
 ทั้งหลาย" ดังนี้. ในคำว่า "แก่เวทนาที่
 เหลือ" นี้ ผัสสะทั้ง ๕ มี จักขุสัมผัสเป็นต้น
 เป็นปัจจัย โดยอนันตรปัจจัยเป็นต้นแก่
 เวทนาที่สัมปยุตกับสมปฏิจจนจิต แม้จริง
 ถึงอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เป็น
 ปัจจัยอย่างเดียว" ดังนี้ ด้วยอำนาจผัสสะ
 ซึ่งเป็นปัจจัยนั้นอันทั่วไป แก่อนันตรปัจจัย
 เป็นต้น และแก่สันตীরจิต ททารมณจิต
 เพราะเป็นสภาพที่ยังลงภายใน ใน
 อุปนิสสยปัจจัย.

เอเกกฺสมิ ทฺวาเร หิ จกฺขุทฺวาราทิสฺสุ
 อุปฺปนฺนจกฺขุวิญฺญาณาทีหิ สหชาตา ผสฺสา
 สกฺสกวีถิสฺสุ สมฺปฏิจฺจนฺนาทีหิ สมฺปยุต-
 เวทนานํ, มโนทฺวาเร ตทารมฺมณวเสนเว
 ปวตฺตตานํ เตญฺมิกวิปากเวทนานมฺปิ สหชาต-
 มโนสมฺผัสสฺสงฺขาโต โส สมฺผลฺโส^๒
 อฏฺฐธา ปจฺจโย โหตีติ โยเชตพฺพํ.

พึงประกอบความว่า ผัสสะทั้งหลายที่เกิด
 ร่วมด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น อันเกิดใน
 จักขุทวารเป็นต้นในทวารแต่ละทวาร ย่อม
 เป็นปัจจัยแก่เวทนาที่สัมปยุตกับสมปฏิจจนจิต
 เป็นต้น ในวิถีของตน ๆ ผัสสะนั้น กล่าวคือ
 มโนสัมผัสที่เกิดร่วมกัน ย่อมเป็นปัจจัย
 ๘ อย่าง แม้แก่เวทนาที่เป็นวิปาก อันเป็น-

^๑ ฉ. จกฺขุสมฺผลฺสุสาทโย.

^๒ ฉ. ผลฺโส.

คุณพิระพัณณ์-คุณชูศรี ลีลาธรรมิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ไปในภุมิ ๓ ที่เป็นไปด้วยอำนาจตทารมณ์
ในมโนทวารนั้นเอง.

รูปารูปาวจรวิปากเวทนา ปฏิสนธิ-
อาทิวเสเนว ปวตฺตุนฺติ, กามาวจราปี
เอกจฺจาติ "เตภูมิกวิปากเวทนานมปี"ติ
วฺตุตฺ. ตาสมฺปิ หิ สหชาตมโนสมฺผลฺโส
อฏฺฐธาปี^๑ ปจฺจโย โหติ.

วิปากเวทนาฝ่ายรูปาวจร และฝ่าย
อรูปาวจร ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิจิต
เป็นต้นเท่านั้น แม้ฝ่ายกามาวจรก็บาง
เวทนา เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "แม้แก่วิปากเวทนาอันเป็นไปใน
ภุมิทั้ง ๓" ดังนี้. ก็มโนสัมผัสที่เกิดร่วมกัน
ย่อมเป็นปัจจัย ๘ อย่าง แม้แก่วิปากเวทนา
อันเป็นไปในภุมิทั้ง ๓ นั้น.

ปจฺจยํ อนฺุปาทินฺนํปิ เกจิ อิจฺฉนฺฺตึติ "ยา
ปนา"ติอาทินา มโนทวาราวชฺชนสมฺปยุตฺต-
ผลฺสฺสฺส ปจฺจยภาโว วฺตุโต. ตณฺจ
มุขมตฺตทสฺสนํ ทฏฺฐพฺ. เอเตน นเยน
สพฺพสฺส อนนฺตรสฺส, อนานนฺตรสฺส จ
ผลฺสฺสฺส ตสฺสา ตสฺสา วิปากเวทนาย
อุปนีสฺสยตา โยเชตพฺพาทิ.

อาจารย์บางพวก ย่อมปรารธนาปัจจัย แม้
ที่เป็นอนุปาตินะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวความที่ผัสสะ อันสัมปยุตด้วยมโน-
ทวาราวชชนะเป็นปัจจัย ด้วยคำว่า "ส่วน
เวทนาฝ่ายกามาวจรทั้งหลายอันเป็นไปด้วย
อำนาจตทารมณ์มโนจิตในมโนทวารนี้ได้" ดังนี้.
ก็คำนั้น บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นการแสดงเพียง
หัวข้อ. โดยนัยนี้ บัณฑิตพึงประกอบความที่

^๑ ฉ. อฏฺฐธา.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมทานุฎา ป-ท.๑-๘

ผัสสะทั้งปวงที่ไม่มีอะไรคั่น และที่ไม่มีอะไร
คั่นก็หาไม่ได้ เป็นอุปนิสัยขังจำแก้วิบาก-
เวทนานั้น ๆ ฉะนั้นแล.

**เวทนาปัจจุยาคตฺตฺหาปท-
วิตุถารกถาวณฺณนา**

**พรรณนากถาโดยพิสคารแห่งบทว่า
เพราะเวทนาเป็นปัจจุยจิงมีตฺตฺหา**

๖๔๔. อิธ อิมฺสฺมี โลก, อิมฺสฺมี
วา สาสเน ฉ ตตฺหา ทิปิตา. อิธ วา
อิมฺสฺมี เวทนาปัจจุยาค ตตฺหาปท. ตตฺถ
ตาสฺ อสฺ ตตฺหาสุ.

๖๔๔. บทว่า อิธ ความเท่ากับ
อิมฺสฺมี โยค โลก แปลความว่า ทรงแสดง
ตตฺหา ๖ อย่างในโลกนี้ อีกอย่างหนึ่ง
ความเท่ากับ อิมฺสฺมี โยค สาสเน แปล
ความว่า ทรงแสดงตตฺหา ๖ อย่าง ใน
พระศาสนานี้. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อิธ
ความเท่ากับ อิมฺสฺมี โยค เวทนาปัจจุยาค
ตตฺหาปท แปลว่า ในบทว่า เพราะเวทนา
เป็นปัจจุยจิงมีตตฺหานี้. บทว่า ตตฺถ ความ
เท่ากับ ตาสฺ โยค อสฺ ตตฺหาสุ ในตตฺหา ๖
นั้น.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอเกกา^๑ สัสสตทัญญิสหคตตาย, อากาเรที่ตัณหาแต่ละอย่าง ๆ อัน
 อัจเจททัญญิสหคตตาย จ ตณฺหา สหคตด้วยสัสสตทัญญิ และอันสหคตด้วย
 ตททินนุทธานุคฺเณ รูปาทีสุ ปวตฺติอากาโร, อัจเจททัญญิเป็นไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ซึ่ง
 เกวลํ กามสฺสาทวเสน^๒ ปวตฺติยา เหมาะสมแก่ความเพลิกเพลิน ด้วยตัณหานั้น
 วิสิฏฺฐการตฺตา วุตฺตูปวตฺติอากาโร ความที่ตัณหา มี ๓ อย่าง ก็โดยอาการเป็น
 ตณฺหา ติวิตฺตา. ไปที่กล่าวแล้ว เพราะความที่ความเป็นไป
 ด้วยอำนาจความยินดีในกาม มีอาการพิเศษ
 อย่างเดียว.

มมตเตนาติ สมุปียายเนน, บทว่า มมตเตน แปลว่า ด้วยความ
 อสฺสาทนตณฺหา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ. ตตฺถ รัก มีอรรถาธิบายว่า ด้วยตัณหา คือความ
 ปุตฺโต วิย เวทนา ทญฺฐพฺพา, ชีราทโย ยินดีนั่นเอง. ในคำนั้น บัณฑิตพึงเห็นเวทนา
 วิย เวทนาปัจจุยภูตา^๓ รูปาทโย, เปรียบเหมือนบุตร พึงเห็นธรรมมีรูป
 ชีราทียายิกา ธาติ วิย รูปาทิจฬารมฺมณ- เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแก่เวทนา เปรียบ
 ทายกา จิตฺตการาทโย ฉ. ตตฺถ เหมือนน้ำนมเป็นต้น พึงเห็นบุคคลทั้ง ๖
 สุขสมฺพสฺสวตฺตทายโก ทนฺตวาโย, เวชฺโช มีช่างเขียนเป็นต้น ผู้ให้อารมณ์ ๖ มีรูป
 รสายตโนชาวเสน, ตทฺตตฺถมฺภิตชีวิตวเสน เป็นต้น เปรียบเหมือนแม่นมผู้ให้น้ำนม
 จ ฌมฺมารมฺมณสฺส ทายโกติ ทญฺฐพฺโพ. เป็นต้น. ในบรรดาบุคคลทั้ง ๖ นั้น บุคคล

๑ ฉ. เอเกกาย.
 ๒ ฉ. กามสฺสาทวเสน.
 ๓ ฉ. เวทนาย ปัจจุยภูตา.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพพาเจสา^๑

อภุจสทบบเภทาปี.

ผู้ให้ผ้าซึ่งมีสัมผัสเป็นสุข ฟังเห็นว่า ชื่อว่า
ช่างทอผ้า แพทย์ฟังเห็นว่า เป็นผู้ให้
ธรรมารมณ์ เนื่องด้วยรสายตนะและโอชา
และเนื่องด้วยชีวิตที่รสายตนะ และโอชานั้น
อุปถัมภ์แล้ว. คัตถาทังบวงนันไคแก คัตถา
มีประเภท ๑๐๘.

อารมฺมณฺพจฺจยา อูปฺชชฺชมานาย
อารมฺมณฺมตฺตเมว โทติ, น อูปนิสฺสโย
วีย อูปฺปาทโกติ อูปฺปาทกสฺส อูปนิสฺสยสฺสเสว
วเสน "เอกธาวา"ติ วุตฺติ. อูปนิสฺสเยน
วา อารมฺมณฺูปนิสฺสโย สงฺกฺหิโต. เตน จ
อารมฺมณฺภาเวน ตํสฺภาโค, อณฺโณปิ
อารมฺมณฺพจฺจยาภาโว ทิปิโต โทติติ
อูปนิสฺสยวเสนเนว ปจฺจยาภาโว วุตฺติ
เวทิตฺพโพ.

สุขเวทนา ย่อมเป็นเพียงอารมณ์ของ
คัตถาที่เกิดขึ้น เพราะอารมฺมณฺพจฺจย มิใช่
เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น เหมือนอูปนิสฺสย-
ปัจจัย เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "ประการเดียว" ด้วยอำนาจอูปนิสฺสย-
ปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้นนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง
ท่านรวมเอาอารมฺมณฺูปนิสฺสยะโดยอูปนิสฺสย-
ปัจจัย. และด้วยอูปนิสฺสยปัจจัยนั้น ย่อมเป็น
อันท่านแสดงความเป็นอารมฺมณฺพจฺจย แมื่อนั้น
ซึ่งเป็นสภาคันกับอูปนิสฺสยะนั้น โดยความ
เป็นอารมณ์ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงทราบ
ว่า ท่านกล่าวความเป็นปัจจัย ด้วยอำนาจ
อูปนิสฺสยปัจจัยเท่านั้น.

^๑ จ. สพพาเปสา.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ยสุมา วา"ติอาทีนา น เกวล
วิปากสุขเวทนา เอว, ติสุโสปี ปน เวทนา
วิปากา วิเสเสน^๑ ตณฺหา อุปนีสฺสย-
ปจฺจโย, อวิเสเสน อิตรา จาติ ทสฺเสติ.
อุเบกขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิจฺเจว
ภาสีตาติ ตสุมา สาปี ภियโย อิจฺจนวเสน
ตณฺหา อุปนีสฺสโยติ อธิปฺปาโย.

ด้วยคำว่า "อีกอย่างหนึ่ง เพราะ
เหตุที่" ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อแสดง
ว่า มิใช่สุขเวทนาที่เป็นวิปากอย่างเดียว
เท่านั้น, ก็แม้เวทนาทั้ง ๓ ที่เป็นวิปาก ก็
เป็นอุปนีสสยปัจจัยแก่ตัณหาโดยพิเศษ และ
เวทนานอกนี้ ก็เป็นอุปนีสสยปัจจัยโดยไม่
พิเศษ. คำว่า ส่วนอุเบกขาเวทนา เพราะ
เป็นเวทนาละเอียด ท่านจึงกล่าวว่ เป็น
สุขเหมือนกัน อธิบายว่า เพราะเหตุนี้
แม้สุขเวทนานั้น ก็เป็นอุปนีสยแก่ตัณหาด้วย-
อำนาจความปรารถนารุ่งขึ้นไป.

อุเบกขา ปน อกุสลวิปากภูตา อนิฏฺฐตฺตา
ทุกฺเข อวโรเชตพฺพา, อิตรา อิฏฺฐตฺตา
สุเขติ สา ทุกฺข วिय, สุข วिय จ
อุปนีสฺสยปจฺจโย โหตีติ สกุภา วตฺตุ.
"เวทนาปจฺจยา ตณฺหา"ติ จ^๒ วจเนน
สพฺพสฺส เวทนาวโต ปจฺจยสฺส อตฺถิตาย

ส่วนอุเบกขาที่เป็นอกุศลวิปาก ควรจัดเข้า
ไว้ในทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา
อุเบกขานอกนี้ ควรจัดเข้าในสุข เพราะ
เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา เพราะเหตุนี้
อุเบกขานั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็น
อุปนีสสยปัจจัย (แก่ตัณหา) เหมือนสุขและ

วิสุทธิธรรมทวารวิภา ป-ท.๑-๕

^๑ ก. วิปากาวเสเสน.
^๒ ฉ. จสทโท นตฺถิ.

คุณหญิงเพ็ญ ชลิตอาภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตณฺหุปฺตติปฺปสงฺเก ตํ นีวารณตฺตมาท
 "เวทนาปจฺจยา จาปี"ติอาทิตฺ.

เหมือนทุกข์. เพราะความที่ปัจจัยที่มีเวทนา
 ทั้งหมดมีอยู่ เมื่อมีความเกี่ยวข้องกันกับการ
 เกิดขึ้นของตณฺหา ด้วยคำว่า "เวทนา-
 ปจฺจยา ตณฺหา" แปลว่า เพราะเวทนาเป็น
 ปัจจัย จึงมีตณฺหาดังนี้ ท่านอาจารย์กล่าวคำ
 เป็นต้นว่า "แม้มีเวทนาเป็นปัจจัย" เพื่อ
 จะห้ามความเกี่ยวข้องกันนั้น.

นฺนุ "อนุสยสหายา เวทนา ตณฺหา-
 ปจฺจยา"ติ^๑ วจนฺสฺส อภาวา อติปฺปสงฺก-
 นีวตฺตํ น สกฺกา กาทุนฺติ ? น, วฏฺฏกถาย
 ปวตฺตตฺตา. วฏฺฏสฺส จ อนุสยวิรเห
 อภาวโต อนุสยสทิตาว ปจฺจโยติ อตฺถโต
 วุตฺตนยเมว เอตฺ^๒ โหตีติ. อถวา
 "อวิชฺชาปจฺจยา"ติ อนฺวตฺตมานตฺตา
 อนุสยสทิตาว ปจฺจโยติ วิณฺยาตติ.

มีคำถามว่า เพราะไม่มีพระพุทฺธพจน์
 ว่า "อนุสยสหายา เวทนา ตณฺหาปจฺจยา"
 แปลว่า เวทนามีอนุสยเป็นสหาย เป็นปัจจัย
 แก่ตณฺหา ดั่งนี้ จึงไม่อาจจะกระทำการ
 ห้ามความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่งได้ มิใช่
 หรือ ? ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น เพราะ
 เป็นเรื่องเป็นไปด้วยการกล่าวถึงวัฏฏะ. ก็
 เพราะเมื่อเว้นจากอนุสยเสีย วัฏฏะก็ทำ
 มิได้ ข้อนี้จึงเป็นอันท่านกล่าวไว้โดยความ
 หมายถึงว่า เวทนาที่ประกอบด้วยอนุสยเท่านั้น

^๑ ฉ. ตณฺหาปจฺจโยติ.

^๒ ฉ. วุตฺตเมเวตฺ.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จึงเป็นปัจจัยแล. อีกอย่างหนึ่ง เวทนาที่ประกอบด้วยอนุสัยเท่านั้น ย่อมรู้ว่าเป็นปัจจัย เพราะคล้ายตามพระบาลีว่า "อวิชชาปัจจัย" เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยดังนี้.

เวทนาปัจจัย ตณฺหาติ เจตฺถ เวทนา-ปัจจัยา เอว ตณฺหา, น เวทนาย วินาติ อัย นิยมโ อิจฺฉิตฺ, น เวทนาปัจจัยา ตณฺหา โหติเยวาทิ, ตสฺมา อติปฺปสงฺโก เอตฺถ นตฺถิ เอวาทิ.

ก็ในบทว่า เวทนาปัจจัย ตณฺหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ท่านประสงค์เอาความแน่นอนนั้นว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเท่านั้น จึงมีตัณหา มิใช่เว้นจากเวทนา ก็มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหาเท่านั้น ก็หามิได้แล เพราะเหตุนี้ ความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่งในบทนี้ จึงไม่มีที่เคี้ยว ฉะนั้นแล.

วุสฺมิตฺติ วุสฺสิตฺวโต, วุสฺสิตฺพรหม-จริยาวาสสฺสาติ^๑ อตฺถโธ. วุสฺสตีติ วา วุสฺสตี มกฺโก วุจฺจติ, โส เอตฺสฺส วุฏฺโฐ อตฺถีติ วุสฺมา, อุกฺกฏฺจฺนิตฺเตเสน อรฺหา. อุกฺกผล

บทว่า วุสฺมิต ความเท่ากับ วุสฺสิต-วโต ความหมายว่า ผู้มีการอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. อีกอย่างหนึ่ง มรรค ท่านเรียกว่า วุสฺสิ เพราะอรธว่า อันพระ-

^๑ ก. วุสฺสิตพรหมจริยสฺสาติ.

คุณหญิงเพ็ญ ชลิตอาภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสฺทธรคทฎกา บ-ท.๑-๙

วา ปรินิภูจิตวาสตุตา "วุสี"ติ วุจฺจติ, อริยบุคคลอยู่ มรรคนั้นอันพระอริยบุคคล
 ติ เอตสฺส อตฺถิติ วุสีมา. อยู่แล้ว มีอยู่ แก่พราหมณ์นี้ เหตุนี้
 พราหมณ์ชื่อว่า วุสีมา ผู้มีมรรคอันอยู่แล้ว
 โดยนิเทศอย่างอุกฤษฏ์ ได้แก่ พระอรหันต์.
 อีกอย่างหนึ่ง ผลอันเลิศ ท่านเรียกว่า
 "วุสี" เพราะความเป็นผลอันมีการอยู่อัน
 สำเร็จแล้ว ผลอันเลิศชื่อวุสีนั้น มีอยู่ แก่
 พราหมณ์ เหตุนี้ พราหมณ์ชื่อว่า วุสีมา
 ผู้มีผลอันเลิศอันอยู่แล้ว.

คณฺหาปจฺจยาอุปาทานปท-
 วิตุถารกถาวณฺณา

พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า
 เพราะมีคณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน

๖๔๕. อตฺถวิภาโค อตฺถสฺส วิภชฺชา.

๖๔๕. อรรถวิภาค ได้แก่ การ

วตฺตฺสงฺขาตํ กามนฺติ กามคุณสณฺธิตํ

จำแนกเน้อความ.

ท่านอาจารย์กล่าว

รูปาทิอารมฺมณมาท. อุปาทิยตีติ กามวเสน

อารมณฺมีรูปเป็นต้น

ที่รู้กันว่ากามคุณว่า

คณฺหติ, ทฬฺหํ อสฺสาเทตีติ อตฺโถ. กามํ

วตฺตฺสงฺขาตํ กามํ

กาม กล่าวคือวัตถุ.

^๑ ฉ. คณหาติ,

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ๑๓๗

อุปาทิยตีติ เอตถ กัมมสาธโน กามสทโท. บทว่า อุปาทิยตี ได้แก่อือเอาด้วยอำนาจ
กาโม จ โสตี เอตถ กตตุสาธโน กาม อธิบายว่า ยินดีอย่างยิ่ง. กามศัพท์
กิเลสกามสส อธิปเปตตคา.

ในบทว่า กาม อุปาทิยตี ถิ่นกาม นี้เป็น
กัมมสาธนะ. ในบทว่า กาโม จ โส กาม
นั้นด้วย นี้เป็นกตตุสาธนะ เพราะท่าน
ประสงค์เอากิเลสกาม.

อุปาทานสทโท ปน อุกยตุถาปี กตตุ-
สาธโนว. ทพทฺโถ กุสฺสฺโถ? ยถา กุโส
อายาโส อุปายาโส, กุสฺ กุฏฺ อุกุฏฺ,
เอว อธิปตี อาท "อุปายาสอุกุกุฐาทิสฺ
วียา"ติ.

ส่วนอุปาทานศัพท์แม้ในบททั้ง ๒ เป็นกตตุ-
สาธนะอย่างเดียวกัน. อรรถว่า ทพท (มัน)
เท่ากับอรรถว่า กุส (รุนแรง). กุโส
อายาโส (ความลำบากใจอย่างรุนแรง)
ชื่อว่า อุปายาโส แปลว่า คับแค้นใจ กุส
กุฏฺ โรคเรื้อนอย่างแรง ชื่อว่า อุกุกุฐ
(โรคเรื้อนอย่างร้ายแรง) ฉนฺโต แม้ใน
บทว่า อุปาทานนี้ก็เหมือนฉนฺตนั้น เพราะ
เหตุฉนฺต ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เหมือน
อย่างในคำว่า "อุปายาส (ความ
คับแค้นใจ) อุกุกุฐ (โรคเรื้อนอย่าง
ร้ายแรง) เป็นต้น".

๑ ฉ. ทพทฺโถ กุสฺสฺโถ.

ปุริมทิจฺฉิ อุตฺตรทิจฺฉิ อุปาทยตีติ ปุริมทิจฺฉิ หลายบทว่า ปุริมทิจฺฉิ อุตฺตรทิจฺฉิ อุปาทยตี
 สสฺสทภาเวน กณฺหนฺตี อุปาทยตี, อุตฺตรทิจฺฉิ (ความเห็นชั้นหลัง) ย่อมยํคมัน
ปุริมทิจฺฉิ อากาเรน वा อุตฺตรทิจฺฉิ ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็นแรก) ความว่า เมื่อถือ
อุปชฺชมานา เตเนว ปุริมทิจฺฉิ ทพฺหิ ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็นแรก) โดยความเป็น
 กโรนฺตี ตํ อุปาทยตีติ วุตฺตา. ของเที่ยง ชื่อว่า ย่อมถ้อมมัน อีกอย่างหนึ่ง
อุตฺตรทิจฺฉิ (ความเห็นชั้นหลัง) เกิดขึ้น โดย
 อากาเรหํ ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็นชั้นแรก)
 เมอกระทำ ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็นชั้นแรก)
 ให้มันด้วยอาการนั้นนั่นแหละ ท่านเรียกว่า
 ถ้อมมัน ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็นชั้นแรก) นั้น.

อถวา ปุริมทิจฺฉิ อุตฺตรทิจฺฉิ อุปาทยตีติ อีกนัยหนึ่ง คำว่า อุตฺตรทิจฺฉิ (ความเห็น
 "สสฺสโต อุตฺตา"^๑ อิทํ ปุริมทิจฺฉิ ชั้นหลัง) ย่อมยํคมัน ปุริมทิจฺฉิ (ความเห็น
อุปาทยมานํ อุตฺตรทิจฺฉิ นิสฺเสตํ วุตฺตํ. ชั้นแรก) นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงไข
 ยถา หิ เอสา ทพฺหิกรณวเสน ปุริมํ อุตฺตรา อุตฺตรทิจฺฉิ ที่ยํคมัน ปุริมทิจฺฉิ ว่า "ตัวตนเที่ยง".
อุปาทยตี, เอว "นตฺถิ ทินฺนุ"^๒ ตีอาทิกาปีติ. เหมือนอย่างว่า อุตฺตรทิจฺฉิ นี้ ยํคมัน ปุริมทิจฺฉิ

^๑ ที. ลี. ๔/๑๔.

^๒ ม. ม. ๑๓/๑๐๑, ม. อ. ๑๔/๑๑๑,
 ๑๕๓, ๑๘๐, อภี. ลี. ๓๔/๓๐๖,
 อภี. วี. ๓๔/๕๐๖.

คุณหญิง เอื้อนทิพย์ เปรมโยธิน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตุตคฺคหณํ ปน อตุตวาทุปาทานนฺติ น อิทํ ด้วยอำนาจกระทำให้มัน ฉันทิใด แมทธิฐิ
ทิจฺจุปาทานทสฺสนนฺติ^๑ ทฏฺจพฺพํ. เป็นต้นว่า "นตฺถิ ทินฺนํ" ทานที่ให้แล้วไม่มี

ผล คั้งนี้ ก็เหมือนฉันทิแล. ส่วนการถือ
อตุตทา เป็นอตุตวาทุปาทาน เพราะเหตุฉันทิ
พึงเห็นว่า การถืออตุตทานี้ มิใช่เป็นการ
แสดงทิจฺจุปาทาน.

โลโก จาติ วา อตุตคฺคหณวินิมุตฺตํ คหณํ
ทิจฺจุปาทานญฺตํ อธิ ปุริมทิจฺจุอตุตฺตรทิจฺจุ-
วจเนหิ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

อีกอย่างหนึ่ง การถือที่พ้นไปจากการถือ
อตุตทาว่า และโลกเที่ยงคั้งนี้ เป็นทิจฺจุ-
ปาทาน บัณฑิตพึงทราบวาท่านกล่าวไว้ด้วย
คำว่า ปุริมทิจฺจุ และอตุตฺตรทิจฺจุ ในที่นี้.

สีลพพฺตํ อุปาทิยตีติ เอตฺถ อสุทฺธิ-
มคฺคโคสีลาทิสมาทานวเสน^๒ สีลํ,
อวิตฺกุกมนวเสน วตฺ. อุกฺขณปิ วา
สีลํ ตโปกมฺมภาเวเน คหิตตาย วตฺ,
ควาทิปกตฺติภาวนา. อตุตโน วา
ควาทิภาวาทิจฺจุจํ สีลํ, "คจฺจนฺโต
ภกฺขเตติ, ทิจฺจุจฺนฺโต มุตฺเตเตตี"ติอาทินา
ควาทิกิริยาकरणํ วตฺ.

ในคำว่า บุคคลย่อมถือมั่นศีลพรต นี้
อธิบายว่า ชื่อว่า ศีล ด้วยอำนาจการ
สมาทานศีลของโค อันมิใช่ทางแห่งความ
บริสุทธิ์เป็นต้น ชื่อว่า พรต ด้วยอำนาจ
ความไม่ล่วงละเมิด. อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง
๒ ประการ ชื่อว่า ศีล ชื่อว่า พรต เพราะ
เป็นความถือเอาด้วยความเป็นกรรม คือ
ตบะ ได้แก่ การทำปรกตฺติของโคเป็นต้น

^๑ ฉ. ทิจฺจุปาทานทสฺสนนฺติ.
^๒ ก. อสุทฺธิมคฺเค โคสีลาทิสมาทานวเสน.

ให้มี. อีกอย่างหนึ่ง การที่ตนอธิษฐานความ เป็นโคเป็นต้น ชื่อว่า ศีล การกระทำ กิริยาของโคเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า "เดินกิน ยืนถ่ายปัสสาวะ" ชื่อว่า พรต.

คํ่าอกิจจสมมตโต วา นินวคฺติ สึลลํ, คํ่าสมาทานวโตเวส โภชนกิจจกรณาทิวีสเสส- ปฏิปัตติ วคํ่า, คํ่า สึลลพคํ่า อสุทฺถิมคํ่า "สุทฺถิมคโค"ติ ปรามสนฺโต คตวา อภินิวิสฺสนโต อุปาทิยติ, คํ่า กาทํ ทพฺพํ กณฺหาคํ่าติ อคฺโค.

อีกอย่างหนึ่ง การห้ามจากสมมุติสิ่งที่มีใช้ เป็นเรื่องที่ควรทำนั้นนั้น ชื่อว่า ศีล การ ปฏิบัติที่ต่างกัน มีการกระทำกิจในการ บริโภคเป็นต้น ของบุคคลผู้สมาทานศีลนั้น นี้ชื่อว่า พรต บุคคลเมื่อถือศีลสิ่งที่มีใช้ทาง แห่งความบริสุทธิ์ว่า "เป็นทางแห่งความ บริสุทธิ์" เมื่อยึดมั่นอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า ย่อม ยึดมั่นซึ่งศีลพรตนั้น อธิบายว่า ย่อมถือเอา การถือมั่นให้มันแท้.

สึลลพคฺตสทฺทจริตํ ปรามาสึ สึลลพคฺตุนฺติ คเหตุวา อาท "สึลลพคณฺจ คํ่า อุปาทานณ- จา"ติ. โคสึลลโกวคทาทีนํติ จ คตวาญคํ่า ทิฏฺฐึ วทติ. เตเนวาท "สยเมว อุปาทานานํ"ติ. อภินิเวสโตคฺติ อภินิเวส- ภาวโต, อภินิวิสฺสนโต วา. อคคฺควาท-

ท่านอาจารย์ถือเอาการถือศีล ที่เป็นไปร่วม กับศีลพรตว่า เป็นศีลพรต จึงกล่าวว่า "ศีล พรตนั้นด้วย เป็นความถือมั่นด้วย" ดังนี้. อนึ่ง ท่านกล่าวทริฎฐีที่เป็นอย่างนั้นว่า ศีลพรต ต่าง ๆ มีโคศีล และโคพรตเป็นต้น. ด้วย เหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า "เป็น

คุณหญิงเอื้อนทิพย์ เปรมโยธิน
สร้างคัมภีร์พระสัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปาทานนติ "อตุตา"ติ วาสุส ปณฺณปนฺนุส อุปาทานอยู่ในตัวเอง". บทว่า อภินิเวสโต
กทณฺสฺส จ การณฺญตา ทิฏฺฐีติ อตุโถ. ความเท่ากับ อภินิเวสภาวโต แปลว่า
เพราะภาวะที่ยึดมั่น หรือความเท่ากับ
อภินิเวสนโต เพราะความยึดมั่น. คำว่า
อตุตวาทูปาทาน ความว่า ได้แก่ ทิฐิอันเป็น
เหตุแห่งวาทะ ก็อบัญญัติ และแห่งการถือว่า
"อตุตา".

อตุตวาทมตฺตเมวาทิ อตุตฺสฺส อภาวาทิ คำว่า เพียงวาทะว่าอตุตาเท่านั้นเอง คือ
"อตุตา"ติ อิทํ วจนมตฺตเมว. อุปาทิยนฺตีติ เพียงคำนี้ว่า "อตุตา" เท่านั้น เพราะไม่มี
ทพฺพํ กณฺหนฺตฺติ. กถํ ? "อตุตา"ติ. อตุตา. บทว่า อุปาทิยนฺติ แปลว่า ย่อม
"อตุตา"ติ ทิ อภินิเวสนฺตา วจนมตฺตเมว ถือมั่น. ถือมั่นอย่างไร ? ถือมั่นว่า "เป็น
ทพฺพํ กตุวาทิ กณฺหนฺตฺตีติ อตุตฺตาติ" เหว่ อตุตา". อธิบายว่า จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย
"อตุตวาทมตฺตเมว อุปาทิยนฺตี"ติ วุตฺตํ. เมื่อยึดมั่นว่า "อตุตา" ย่อมถือกระทำเพียง
อตุตวาทมตฺตนฺตี วา วาจาวตฺตุมตฺตเมวาทิ. ถ้อยคำเท่านั้นให้มันแล. ท่านกล่าวไว้ว่า
วาจาวตฺตุมตฺตเมว ทิ "อตุตา"ติ อุปาทิยนฺติ "สัตว์ทั้งหลายย่อมยึดมั่น เพียงวาทะว่า
อตุตฺสฺส อภาวาทิ. "อตุตาเท่านั้น" ด้วยประการฉะนี้. อีก
อย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์กล่าวถึง เพียงที่ตั้ง
แห่งวาทะเท่านั้นว่า เพียงแต่วาทะว่า

๑ ฉ. อตุโถติ.

"ธมฺมสงฺเขปวิทฺถาเร ปน กามุ-
 ปาทานํ สงฺเขปโต ตณฺหาทพฺหคฺคํ,
 เสสฺสปาทานตฺตยํ ทิฏฺฐิมตฺตเมว, วิตฺถารโต
 ปนา"ติ เอวํ ธมฺมสงฺเขปวิทฺถารสมุทฺทายโต
 ททวยวฏฺฐํ สงฺเขปํ, วิตฺถารณฺจ
 นิทฺธาเรตฺติ. ธมฺมสงฺเขปวิทฺถาเรติ
 นิทฺธารณเณ ภูมฺมํ ทฏฺฐพฺพํ. กามะสุติ ปณฺจสุ
 กามคฺเณสุ. กามจฺจนโทติ กามสงฺขาโต
 จฺนุโท, น กตฺตुकมฺยตาจฺนุโท, น จ
 ธมฺมจฺจนุโท.

กามนฺวเสน, รณฺชนนฺวเสน จ กามิเยว
 ราโค กามราโค, เอวํ สพฺพตฺถ กามตฺถํ
 วิทฺฐวา กามิ เอว นนฺทนฺฏเจน กามนฺนทํ,

อิตฺตา. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายย่อมยึดมั่น
 เพียงที่ต้งแห่งวาจาเท่านั้นว่า "เป็นอิตฺตา"
 เพราะไม่มีตัวอิตฺตา.

ท่านอาจารย์ ย่อมขยายความสังเขป
 และความพิสดารอันเป็นส่วนย่อยนั้น จาก
 ความรวมแห่งความสังเขป และความ
 พิสดารแห่งธรรมอย่างนี้ว่า "ก็ในความ
 สังเขปและความพิสดารแห่งธรรม กามุ-
 ปาทาน ว่าโดยสังเขป ได้แก่ ความมั่นคง
 แห่งตัณหา อุปาทาน ๓ ที่เหลือ เป็นเพียง
 ทิฐิเท่านั้น แต่โดยพิสดาร" ดังนี้แล.
 บทว่า ธมฺมสงฺเขปวิทฺถาเร พึงเห็นเป็น
 สัตตมีวิภัตติลงในนิทธารณะ. บทว่า กามะสุ
 ได้แก่ ในกามคุณทั้ง ๕. คำว่า กามฉฺนฺท
 ได้แก่ ความพอใจ คือกาม ไม่ใช่กัตต-
 กัมยตาฉฺนฺท และไม่ใช่ธรรมฉฺนฺท.

ความกำหนัดคือกาม ด้วยอำนาจทำให้ใคร่
 และด้วยอำนาจความยินดี ชื่อว่า กามราคะ
 บัณฑิตครั้งทราบความหมายของกาม ในที่-

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิเทศ) พรรณากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ๑๔๓

ตณฺหาณฺญเณ กาโมเยว กามตณฺหา, ทั้งปวงอย่างนี้แล้ว พึงทราบว่า กามนั้นเอง
สีเนทฺทณฺญเณ กาโม เอว กามเสนฺโท,^๑ ชื่อว่า กามนั้นที่ โดยความหมายว่า
ปริทฺยทณฺญเณ กามปริฬาโท, มุจฺจนฺญเณ เพลิกเพลิน กามนั้นแหละชื่อว่า กามตัดฺหา
กามมฺจฺฉา, คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนฺญเณ โดยความหมายว่าทำให้อยากได้ กาม
กามชฺโณสํานํ เวทิตพฺพํ. นั้นแหละ ชื่อว่า กามเสนฺทา โดยความ
หมายว่า เป็นความเสนฺทา ชื่อว่า กาม-
ปริฬาหะ โดยความหมายว่า เร่าร้อน
ชื่อว่า กามมฺจฺฉา โดยความหมายว่า สยบ
ชื่อว่า กามชฺโณสํานะ โดยความหมายว่า
กลืนเข้าไปแล้วทำให้จบลง.

อฺปฺปตฺตวิสยปฺภุจฺฉนา ตณฺหา อารมฺมเณ ที่ชื่อว่า ความปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง
ปริตฺสฺสนภาวโต, สมฺปตฺตวิสยคฺคหณฺ เป็นตัดฺหา เพราะเป็นความคั่นรณอยู่ใน
อุปาทานํ อารมฺมเณ ทพฺพคฺคาทภาวโต. อารมฺมฺ ที่ชื่อว่า ความยึดเอาอารมณ์ที่
อฺปฺปิจฺจตาปฺภิปฺกฺขา ตณฺหา วิสยาภิมุข- มาถึงเข้าไปเป็นอุปาทาน เพราะเป็นความ
ภาวโต, สนฺตฺกฺกุจฺปิภิปฺกฺโข อุปาทานํ ยึดมั่นอยู่ในอารมณ์. ตัดฺหา ชื่อว่า เป็น
ตณฺหาทพฺพคฺคํ หุตฺวา อตฺริจฺจตาภาวโต. ปฏิบัติกษฺต่ออฺปิจฺจตา เพราะเป็นความ
ปริเยสนทฺกฺขมฺมูลา^๒ ตณฺหา อฺปฺปตฺตวิสย- บ่ายหน้าไปสู่อารมณ์ อุปาทาน ชื่อว่า เป็น

^๑ ก. กามสีเนโท.

^๒ ก. ปริเยสนทฺกฺขมฺมูล.

คุณหญิงสวัสดิ์ อัมพรไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏจนากาวโต, อารกขทุกขมูล อุปาทาน ปฏิบัติต่อสันตฎฐิ เพราะเป็นความมั่นคง
สมปุตตวิสัยคฤคหณากาวโต.

แห่งตัดหา เป็นความปรารถนายิ่ง. ตัดหา
ชื่อว่า มีทุกข์เพราะการแสวงหาเป็นมูล
เพราะเป็นความปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่มา
ถึง อุปาทาน ชื่อว่า มีทุกข์เพราะการ
รักษาเป็นมูล เพราะเป็นการถือเอาอารมณ์
ที่มาถึงแล้ว.

นตฺถิ ทินฺนํ ทานํ ทานํ ทานํ
ทานมาท, ตํ อผลตฺตา รูปํ วีย ทานํ นาม
น โทศิตฺติ ปฏิกฺขิปติ. ยฺยฺจฺ วฺจฺจติ
มหาวิชิตยณฺณสทฺธิโส มหายาโค. หฺตฺนติ
อาหุณปาหุณมฺงคฺลกิริยา.

ในคำว่า นตฺถิ ทินฺนํ ทานที่บุคคล
ให้แล้วไม่มีผล เป็นต้น มีวินิจฉัย ดังนี้ ท่าน
กล่าวทานว่า ทินฺนํ ท่านปฏิเสธว่า ทานนั้น
ไม่ชื่อเป็นทานเหมือนกับรูป เพราะเป็นสิ่ง
ไม่มีผล. การบูชาใหญ่ เช่นกับยัญของ
พระเจ้ามหาวิชิตราช เรียกว่า ยฺยฺจฺ
การบูชา. อาหุณ การนำมาบูชา ปาหุณ
การต้อนรับ และมงคฺลกิริยา การกระทำ
มงคฺล ชื่อว่า หฺตฺ การบูชา.

ตตฺถ อามนฺเตตฺวา หวนํ ทานํ อาหุณ,
ปาหุณานํ อตฺถินํ อตฺถิกิริยา ปาหุณ,
อาวาหาทิสฺส มงฺคลตฺถิ ทานํ มงฺคลกิริยา,

ใน ๓ ประการนั้น การเชิญมาแล้วบูชา คือ
ให้ทาน ชื่อว่า อาหุณ การนำมาบูชา การ
ต้อนรับแขกแก่แขกทั้งหลาย ผู้ควรต้อนรับ

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทส กุสลกมฺพดา สุกตกมฺมานิ^๑ นาม, ชื่อว่า ปาหุณ การต้อนรับ การให้เพื่อเป็น
มงคล เช่นในคราวอาวาทมงคลเป็นต้น
ชื่อว่า มงคลกิริยา การกระทำมงคล กุสล-
กรรมมถ ๑๐ ชื่อว่า กรรมที่ดี,

ทส อกุสลกมฺพดา ทุกตกมฺมานิ^๒ นาม, อกุสลกรรมมถ ๑๐ ชื่อว่า กรรมที่ชั่ว
ผลวิปาโกติ^๓ นิสฺสนฺทาที่ผลญฺเจว คำว่า ผลวิบาก ประกอบความว่า ผลมีผล
นินฺปุริยาวิปาโก จ นตฺถิติ โยชนา. ยถา ที่หลังออกมาเป็นต้น และวิบากโดยตรง
เจตฺถ, เอิ "นตฺถิ ทินฺนุ"^๔ ติอาที่สุปี ย่อมไม่มี. พึงเห็นการปฏิเสธผลวิบากแม้ใน
ผลวิปากปฏิกุเชโปว ทฺฐุสุโพ. นตฺถิ อัย คำว่า "ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล" เป็นต้น
โลโกติ ปรโลเก จิตฺ อิมิ โลกิ "นตฺถิ"^๓ เหมือนอย่างในที่นี้แหละ. คำว่า โลกนี้ ไม่มี
กตฺทาติ. ความว่า บุคคลผู้อยู่ในโลกอื่น ย่อมถือโลกนี้
ว่า "ไม่มี".

อิมิ ทิ โลกิ อเวกฺขิตฺวา ปรโลโก, ปร อธิบายว่า ก็โลกอื่นมีก็โดยที่ยังเห็นโลกนี้
จ โลกิ อเวกฺขิตฺวา อัย โลโก โหติ เพราะจะต้องไป และโลกนี้มีก็โดยที่ยังเห็น
กนฺตพฺพโต, อากนฺตพฺพโต จาติ ปรโลกโต โลกอื่น เพราะจะต้องมา เพราะเหตุนี้
อิธากมนฺตส อภาวา ตตฺถ^๔ ตตฺถเว บุคคลผู้อยู่ในโลกอื่น ย่อมถือโลกนี้ว่า

พระธรรมปิฎก (ป. ธมฺมโก) ธรรมโก

๑ ก. ...กฏกมฺมานิ.
๒ ก. ...กฏกมฺมานิ.
๓ ฉ. ผล วิปาโกติ.
๔ ฉ. อัย สทฺโท น ทิสฺสติ.

อุจฺฉิขฺชนโต จิตฺเตน ปรโลเก จิตฺ อิมิ "ไม่มี" ด้วยจิต เพราะขาดสูญไปในโลกอื่น
 โลกั "นตฺถิ"ติ กณฺหาตฺติ อตฺถโถ. น ทิ อยฺ นันเเอง เหตุที่ไม่มีการมาสู่โลกนี้จากโลก
 ทิฏฺฐิ ปรโลเก จิตฺสฺเสว โทตฺติ. อื่น. ความจริง ที่จริง ย่อมมีแก่ผู้อยู่ใน
 โลกอื่นเท่านั้น ก็หาไม่ได้.

นตฺถิ ปรโลโกติ^๑ อธิ โลเก จิตฺ คำว่า โลกอื่นไม่มี ความว่า บุคคลผู้อยู่
 ปรโลกั "นตฺถิ"ติ กณฺหาติ. อธิปิ ในโลกนี้ ย่อมถือโลกอื่นว่า "ไม่มี". แม้
 วุตฺตนเยเนว อตฺถโถ เวทิตฺพฺโพ. อยฺ วา ในที่นี้ ก็พึงทราบเนื่อความตามนัยที่กล่าว
 เอกฺถ อตฺถโถ : สัสมฺภุพฺเทโส อธิโลโก, แล้วนั้นแหละ. อีกอย่างหนึ่ง ในอธิการนี้
 ปรโลโก จ นาม โกจิ นตฺถิ สัสมฺภุสฺส มีเนื่อความดังนี้ : ถิ่นที่ท่องเที่ยวไป ชื่อว่า
 อภาวา ตตฺถ ตตฺถเว อุจฺฉิขฺชนโตติ. โลกนี้ และโลกอื่นไม่มี เพราะขาดสูญไป
 ในที่นั้น ๆ นั้นเอง เหตุที่ไม่มีความ
 ท่องเที่ยวไปแล.

ปริมภาวโต ปจฺฉิมภาเว อุปฺปนํ
 อุปฺปาโต, โส เยสึ สึลฺลํ, เต โอบปาติกา.
 เต ปน จวนกอุปฺชฺชนกสฺตฺตา นตฺถิตฺติ
 ทสฺเสนฺโต อาท "นตฺถิ" สฺตฺตา
โอบปาติกา"ติ.

การผุดขึ้นในภพหลังจากภวก่อน ชื่อว่า
 อุปฺปาโต แปลว่า การผุดขึ้น. การผุดขึ้น
 นั้นเป็นปรกติของสัตว์เหล่าใด สัตว์เหล่านั้น
 ชื่อว่า โอบปาติกะ ผู้ผุดขึ้นเกิด. พระผู้มี
 พระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า ก็สัตว์ผู้จฺจติ

^๑ ฉ. ปรโลโกติ.

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะมิตถหา เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน . ๑๔๗

และอุปบัติเหล่านั้นไม่มี จึงตรัสว่า "พวก
โอบปาติกสัตว์ไม่มี".

นตฺถิ โลก สมณ ฯ เปฯ ปเว เทน ตี ติ
อนุ โลม ปฏิ บท ปฏิ ปน น ต ตา สม ค ค ตา^๑
สม มา ปฏิ ปน นา ธ ม มิ ก สม ณ พ รา ห ม ณ า ล อ ก ส มิ
น ต ถิ . เย อ ิม ณ จ ล อ ก , ป ร ณ จ ล อ ก
อ ต ต น า เอ ว อ ภ ิ ว ิส สิ กุ เจ น ณ า ณ ณ
ป จ จ ก ช โต ณ ต ว า ป เว ท น ส ม ต ถ า
ส พ พ ณ ณ พ ุ ท ุ ธา น า ม น ต ถิ ติ ท ส เส ติ . ร ู ป
อ ต ต โต ส ม น ป ส ส ตี อา ที่ สุ ว ต ต พ พิ เห ฏ ฐ า
ว ต ต เม ว .

คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ฯ ฯ ประกาศ
ให้ รู้ ทั้ ว กั น ไม่ มี ใน โลก คว าม ว ่า ท ่า น ย ่อ ม
ส แ ค ง ว ่า ส ม ณ พ รา ห ม ณ ผู้ ประ ก อ บ ค ั ว ัย ธ ร ร ม
ทั้ ห ล าย ผู้ ค ำ เน ิน ช อ บ ป ฏิ บ ติ ช อ บ เพ ร า ะ
ค ว า ม เป็น ผู้ ปฏิ บ ติ อนุ โล ม ปฏิ บ ท า ไม่ มี ใน
โลก . ส ม ณ พ รา ห ม ณ เหล่า ใด ผู้ สามารถ รู้
โดย ประ จ ก ษ ซึ่ง โลก นี้ และ โลก อื่น ด้วย
ญาณ อัน วิ เศษ ย ิง โดย ตน เอง แล้ว ประกาศ ให้
คน อื่น รู้ ด้วย ชื่อ ว ่า ส พ พ ณ ณ พ ุ ท ุ เจ้า ทั้ ห ล าย
ไม่ มี . ค ำ ที่ คว ร กล ่า ว ใน ค ำ เป็น ต้น ว ่า ย ่อ ม
พิ จ าร ณ า เห็น ร ู ป ว ่า เป็น อ ต ต า ค ัง นี้ ข้า พ เจ้า
ได้ กล ่า ว แล้ว ใน ท น หล ัง น ั น เ อง .

ปกตฺติอนุอาทีนํ สสฺสคฺคาหปุพฺพงฺกโม,
สรฺรํสฺส อฺจฺเจทคฺคาหปุพฺพงฺกโม จ เตสํ
คานานํ สามิกฺกโต โภจํ สสฺสโต,

ความถือซึ่งมีความถือประกฤติและอนุ
เป็นต้น ว่าเที่ยงเป็นเบื้องหน้า และความ
ถือซึ่งมีความถือสร้ระว่าขาดสูญ เป็นเบื้อง-

^๑ ฉ. สมมุคฺคตา.

คุณหญิงยสวัสดิ อัมพรไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมทวารวดี ป-ท. ๖-๑๐

อุจฺฉิขุชฺมาโน วา อตฺตา อตฺถิตี อตฺตคฺคาโท หน้า ความถืออัตตาว่า บางอย่างเที่ยง
 กทาจิ โหตีตี "เยภฺยุเยนา"ตี วุตฺตํ. หรือว่า อัตตาที่ขาดสูญมีอยู่ซึ่งเป็นใหญ่กว่า
 สุวายํ อตฺตคฺคาโท อตฺถโต ชนฺธารมฺมโณ ความถือเหล่านั้น ย่อมมีได้ในกาลบางคราว
 เอว ทฺกุจฺพุโป. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 "โดยมาก". ความถืออัตตานี้ โดย
 เนอความพึงเห็นว่า มีขั้นเป็นอารมณ์
 อย่างเดียว.

เยภฺยุเยน ปจฺมํ อตฺตวาทุปาทานนฺตืออาทินา เชื่อมความว่า เยภฺยุเยน ปจฺมํ อตฺตวาทุ-
 วา^๑ สมฺพนฺธ. ยทิปี ภวราคะชวณวิถิ ปาทานํ โดยมาก อัตตวาทุปาทานเกิดก่อน.
 สพฺพปจฺม^๒ ปวตฺตติ คหิตปฏิสนฺธิกสฺส ท่านอาจารย์สำคัญอยู่ว่า ชวณวิถิแห่ง
 ภวนิกนฺตียา ปวตฺตติพฺพตฺตา, โส ปน ภวราคะ ย่อมเป็นไปก่อนเพื่อน เพราะ
 ภวราโค ตณฺหาทพฺพตฺตํ น โหตีตี มณฺณมาโน ความติดใจอยู่ในภพ ของสัตว์ผู้ถือปฏิสนธิ
 น กามฺปาทานสฺส ปจฺมฺปตฺติมาท. จะต้องเป็นไป ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น
 ภวราคะนั้น ก็มีได้เป็นความมั่นแห่งคตฺทา
 จึงมิได้กล่าวความเกิดขึ้นก่อน แห่งกาม-
 ปาทาน.

^๑ ฉ. อาทินาว.

^๒ ฉ. ปจฺม.

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิเทศ) พรรณนาภคาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะมีตัณหา เป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ๑๔๙

ตณฺหา กามุปาทานนฺติ ปน วิภาคสฺส
อกรณฺเ สพฺพปิ ตณฺหา กามุปาทานํ,
กรณฺเปิ วา กามราคโต อณฺญาปิ ตณฺหา
ทพฺพภาวํ ปตฺตนา กามุปาทานนฺติ ตสฺส
อรหตฺตมคฺคควชฺฌตา วุตฺตนา.

อุปฺปตฺติจฺจนฺญาตา จิตฺตูปฺปาทา
วิสโย. ปณฺจูปาทานกฺขนฺธา อาลโย. ตตฺถ
รมตฺตี อालยรามา, ปชา. เตเนว सा
อालยรามตา สสนฺตाने, प्रसन्ताने ज
पाग्ना होति. กามานนฺติ วตฺตुकामานं.
"सुखतुक्खं गममना होती"ति अकुकहेतुवा
โกตฺยหลมงคฺลาทิพฺโหล होति.

ก็ในการที่มีได้กระทำการจำแนกไว้ว่า
ตัณหาเป็นกามุปาทาน ตัณหาทั้งหมด จึงจัด
เป็น กามุปาทาน อีกอย่างหนึ่ง แม้ในการ
กระทำตัณหาแม้เป็นอย่างอื่น จากกามราคะ
ที่ถึงความมั่นคง จัดเป็นกามุปาทาน เพราะ
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวความที่
กามุปาทานนั้น เป็นธรรมชาติอันอรหัตมรรค
พึงกำจัด.

จิตตูปาทาที่เป็นฐานแห่งความเกิดขึ้น
ชื่อว่า วิสัย. อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่า
อาลัย. หมู่สัตว์ชื่อว่า อालยรามา เพราะ
อรธว่า ยินดีอยู่ในอาลัยนั้น. ด้วยเหตุ
นั้นแหละ ความเป็นผู้ยินดีในอาลัยนั้น ย่อม
เป็นภาวะปรากฏในสันดานของตน และใน
สันดานของบุคคลอื่น. คำว่า กามทั้งหลาย
ได้แก่ วัตถุกามทั้งหลาย. ผู้มีกามุปาทาน
ชื่อว่า ย่อมเป็นผู้มากไปด้วยมงคล มี
โกตฺยหลมงคฺลเป็นต้น เพราะมิได้ถือเอา
ว่า "สุขทุกขมีด้วยกรรม".

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สา โกศุหลมุงกลาทีพหุลตา. อัสส สา โยค โกศุหลมุงกลาทีพหุลตา แปลว่า
 กามุปาทานวโต. ตุนตี ทิฏฐปาทานัง, ความเป็นผู้มากไปด้วยมงคล มีโกศุหลมุงกล
 อนตฺตนิ ฐมมตฺเต "อตฺตา"ตี เป็นต้น. อัสส โยค กามุปาทานวโต
 มิจฺฉาภินิเวสฺส^๑ สุขุมตรฐมุปาทานตาย แปลว่า แห่งบุคคลผู้มีกามุปาทานนั้น. ค
 สุขุมตา วุตฺตา. โยค ทิฏฐปาทานัง แปลว่า ทิฏฐปาทานนั้น
 ท่านอาจารย์กล่าวความยึดมั่นผิดในสิ่งที่มีใช้
 เป็นอตฺตา ซึ่งเป็นเพียงธรรมว่า "เป็น
 อตฺตา" เป็นเรื่องทีละเอียดย เพราะเป็น
 ความยึดมั่นธรรมทีละเอียดยิ่ง.

อุปนิสฺสยวจนเน อารมฺมณานนฺตรปกตฺตูป- ด้วยคำว่า อุปนิสฺสยะ ท่านกล่าวถึง
 นิสฺสยา วุตฺตาคี อนนฺตรปจฺจยาทีนํปิ อารมฺมณูปนิสฺสยะ อนันฺตรูปนิสฺสยะ และ
 สงฺคโท กโต โทติ. ปกตฺตูปนิสฺสยะ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอัน
 กระทำการรวมเอา แม้ปัจจยมีอนันฺตรปัจจย
 เป็นต้นด้วย.

^๑ ฉ. มิจฺฉาภินิเวสฺส.

**อุปาทานปัจจุยามภพ-
วิตุถารกถาवณณา**

**พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ**

๖๔๖. อตุถโตติ วจนตุถโต?
ธมฺมโตติ สภาวธมฺมโต. สาตุถโตติ
สาตุถกโต, ปุพฺเพ วุตฺตสฺสาปิ ปุน วจนสฺส
สมฺปโยชนโต^๑. ภทฺสงฺกหาติ ภทโต
สงฺกหโต, วิภาคโต เจว วิภตฺตสฺส
สงฺฆิปนโต จาติ อตุถโต. ยํ ยสฺส ปจฺจโยติ
ยํ ยํ อุปาทานํ ยสฺส ยสฺส ภวสฺส ปจฺจโย
โทติ, ตโต จาติ อตุถโต.

๖๔๖. บทว่า อตุถโต แปลว่า โดย
อรรถแห่งคำ. บทว่า ธมฺมโต แปลว่า โดย
สภาวธรรม. บทว่า สาตุถโต ความเท่ากับ
สาตุถกโต แปลว่า โดยข้อที่ยังมีประโยชน์
คือ โดยข้อที่ยังมีประโยชน์แห่งคำซ้ำแม่ที่ได้
กล่าวมาแล้วในก่อน. บทว่า ภทฺสงฺกหา
แปลว่า โดยการแบ่งออก โดยการรวมเข้า
อธิบายว่า โดยการจำแนกออก และโดย
การย่อข้อที่จำแนกออกแล้ว. คำว่า ยํ
ยสฺส ปจฺจโย ความว่า อุปาทานใด ๆ เป็น
ปัจจัยแก่ภพใด ๆ โดยอุปาทานและภพนั้น.

ภวตีติ ภโวติ ผลโวหาเรน กมฺมภโว
วตุโต. อุปตฺตติภวนิพฺพจนเมว หิ
หฺวยสฺสสาปิ สาธารณํ กตฺวา วุตฺตํ, ภวตี

ภวตีติ ภโว ท่านอาจารย์กล่าว
กรรมภพ โดยการบัญญัติผลว่า ธรรมใด
ย่อมเป็น เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า ภพ

^๑ ก. ปรมตุถโต.

^๒ ก. สมฺปโยชนโต.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๖

เอตสฺมา อุปฺปตฺติภโวติ วา. ทฺติโย ปน แปลว่า ธรรมที่เป็นขึ้น. ความจริง คำไข
 กมฺมภาวา^๑ สตฺตสฺส ปุนฺพภาวาเวน สฺวิเสสํ แห่งอุปฺปตฺติภพนั้นเอง ท่านกล่าวไว้ กระทำ
 ภาวตฺติ ภโว. ตโต เอว น สพฺพสฺส ให้ทั่วไปแก่ภพทั้ง ๒ โดยวิเคราะห์ว่า
 ภาวนฺตรสฺส, ตํเหตุโน วา ภาวภาวปฺปสงฺโก. ชื่อว่า ภพ เพราะอรรถว่า เป็นแดนมีขึ้น
 แห่งอุปฺปตฺติภพ ดังนั้นก็ม. อนึ่ง กรรมภพที่ ๒
 ชื่อว่า ภพ เพราะอรรถว่า มีขึ้นอย่างมี
 ความพิเศษ ด้วยความเป็นภพใหม่ของสัตว์.
 เพราะเหตุนี้แหละ จึงไม่มีความเกี่ยวข้อง
 กับความเป็นภพของภวันฺตระ คือระหว่างภพ
 ๕ ทั้งหมด หรือของภวันฺตระ ที่มีภพนั้น
 เป็นเหตุ.

ทฺวิเชนาติ ทฺวิหิ อากาเรหิ ปวตฺติโตติ บทว่า ทฺวิเชน ความว่า เพราะเป็นไปโดย
 อตฺโต. ทฺวิเชนาติ วา ปจฺจตฺตตฺเถว อากาโร ๒ อย่าง. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
 กรณวจัน, ทฺวิโรติ วุตฺตํ โหติ. อตฺถิ ทฺวิเชน เป็นตฺติยาวิภตฺติ ลงในอรรถแห่ง
 สํวิชฺชติ. ปฐฺมาวิภตฺติ มีอรรถาธิบายว่า ความ
 เท่ากับ ทฺวิโร แปลว่า มี ๒ อย่าง. บทว่า
อตฺถิ แปลว่า มี.

^๑ ฉ. กมฺมภาโว.

๖๔๖. อตฺตโน ปจฺจเยหิ กรียตีติ
กมฺมํ, อตฺตโน ผลํ กโรตีติ กมฺมนฺติ เกจิ,
"กมฺมนฺ"ติ เอวํ วตฺตพฺพา กมฺมสงฺขาตา.
ปริตฺตญฺมโกติ กามญฺมโก. มหาญฺมโกติ
มหกฺกตฺตญฺมโก. สพฺพนฺติ อนวเสสฺสํ. ภวํ
กจฺจติ, กเมตีติ^๑ ภวคามิ.

๖๔๗. สิ่งทีชื้อว่า กรรม เพราะมี
ความหมายว่า ถูกปัจจัยของตนกระทำ
อาจารย์บางพวกกล่าววว่า สิ่งทีชื้อว่า กรรม
เพราะมีความหมายว่า กระทำผลของตน
ธรรมทั้งหลายทีฟังกล่าวอย่างนี้ว่า "กรรม"
ชื้อว่า ที่นับเป็นกรรม. คำว่า ปริตฺตญฺม
ได้แก่ กามญฺม. คำว่า มหาญฺม ได้แก่
มหกฺกตฺตญฺม. คำว่า ทั้งปวง. คือไม่มีส่วน
เหลือ. กรรม ชื้อว่า ภวคามิ เพราะมี
ความหมายว่า ไปสู่ภพ และยังสัตว์ให้ไป
สู่ภพ.

กจฺจตีติ จ นิปฺผาทนสมตฺตตาวเสน, อตฺตโน
ปวตฺติกาเล ภวามิขํ หุตฺวา ปวตฺตตีติ
อตฺตโถ, นิพฺพตฺตนเมว วา กมฺนํ อธิปฺเบตฺติ.
"ภวคามิ"ติ จ เอเตน กมฺมกฺขยกรํ กมฺมํ
นิวตฺเตตี.

ก็คำว่า ไป เกี่ยวกับความเป็นสิ่งสามารถ
ทำให้สำเร็จ อธิบายว่า เป็นสิ่งทีมุ่งหน้า
ไปสู่ภพเป็นไปในประวัติศาสตร์ของตน อีก
อย่างหนึ่ง การบังเกิดนั้นแหละ ท่าน
ประสงค์ว่าไป. และด้วยคำว่า "ภวคามิ"
นี้ ท่านยอมห้ามกรรมทีกระทำความสิ้นไป
แห่งกรรม.

^๑ ฉ. กเมตี จาตี.

อัย หิ วัฏฏกตา, ตณฺจ วิวัฏฏนิสฺสิตนฺติ. ก็เรื่องนี้ เป็นเรื่องวัฏฏะ ส่วนกรรมที่
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- วัฏฏะ. คำว่า เจตนา ๑๒ ดวง ชื่อว่า
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ท่านถือเอาแม้เจตนาที่
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- สหฺรคตด้วยอุทฺธจฺจจะ บัณฑิตพึงทราบเหมือน
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- อย่างในคำนี้ว่า "อวิชฺชาอุฏฺฐจฺจ สทกต"
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร. ส่วน
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- ในคำนี้ว่า "ภวอุฏฺฐจฺจ สทกต" เพราะภว
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- เป็นปัจจัยจึงมีชาติ ดังนี้ แม้เจตนาอัน
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- สหฺรคตด้วยอุทฺธจฺจจะนั้น ก็ควรนำออกไป
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- เสีย เหมือนอย่างในคำนี้ว่า "สังขาร-
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- อุฏฺฐจฺจ สทกต" เพราะสังขารเป็นปัจจัย
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- จึงมีวิญญาณ ดังนี้. บทว่า มนทพฺทวิปากตา
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- แปลว่า ความที่เจตนาเหล่านั้นมีวิปากน้อย
อุฏฺฐจฺจสทกตเจตนา ยปี กถณฺ "อวิชฺชา- และมาก.

"สพฺพมฺปิ ภวคามิกมมฺนฺติ อิมินา ด้วยคำนี้ว่า "ส่วนธรรมทั้งหลายมี
เจตนาสมฺปยุตฺตา อภิชฺฌาทโย วุตฺตา" อภิชฌาเป็นต้น ที่สัมปยุตกับเจตนา เป็นอัน

๑-๑ ม. อุ. ๑๔/๑๖๔, วิ. มหา. ๔/๑,
 ส. นิ. ๑๖/๑, ขุ. อุ. ๒๕/๗๓,
 เนตฺติปกรณ. ภูมิพโลภิกขุ ๔๘.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอเตน อัจยคามิตาย เตสั กम्मสงฺฆาตฺตา
 วุตฺตาคี กम्मภวปริยาปนฺนํ ปริยาเยน
 วทตี, นิปฺริยาเยน ปน เจตนา
 กम्मภโว. วุตฺตํ ทิ "กम्मภโว ตีหิ ขนฺเชหิ
 เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา
 สมฺปยุตฺโต, เอเกน ขนฺเชน
 เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ
 สมฺปยุตฺโต"ติ?

กล่าวแล้วด้วยคำนี้ว่า อนึ่ง กรรมที่เป็น
ภวคามิต่างปวง" ดังนี้ ท่านกล่าวถึงธรรมมี
 อภิขมาเป็นต้นเหล่านั้นนับเป็นกรรม เพราะ
 ความเป็นอัจยคามิ เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าว ความเป็นธรรมที่นับเนื่อง
 ด้วยกรรมภพไว้โดยปริยาย แต่โดย
 นิปริยาย เจตนาตนเองเป็นกรรมภพ.
 สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า "กรรมภพ
 สมฺปยุตฺตด้วยขันธ ๓ ด้วยอายตนะ ๑ ด้วย
 ธาตุ ๑ สมฺปยุตฺตด้วยธรรมบางเหล่า ก็
 ด้วยขันธ ๑ ด้วยอายตนะ ๑ ด้วยธาตุ ๑"
 ดังนี้.

อุปฺปตฺตคฺภโว ตีหิปี ติเกหิ วุตฺโต
 อุปาทินฺนํกฺขนฺโธว. ยถา "อุปฺปตฺตคฺภโว.
 กามภโว. สณฺณภโว. ปณฺจโวการภโว
 ปณฺจหิ ขนฺเชหิ เอกาทสหายตเนหิ สตฺตรสฺหิ
 ธาตุหิ สงฺกฺหิตฺโต"ติอาที^๑ ยหิ ทิ

อุปฺปตฺตคฺภพ ได้แก่ อุปาทินนขันธที่ท่านกล่าว
 ไว้ด้วยติกะทั้ง ๓. อย่างที่ตรัสไว้ว่า
 "อุปฺปตฺตคฺภพ. กามภพ. สณฺณภพ.
 ปณฺจโวการภพ ท่านสงฺเกราะหฺด้วยขันธ ๕
 ด้วยอายตนะ ๑๑ ด้วยธาตุ ๑๑" ดังนี้

^๑ อภि. ธา. ๓๖/๕๗.
^๒ อภิ. ธา. ๓๖/๑๔.

อนุปาตินนทานมปิ คหณ สียา, "ทวาทสทิ
อายตเนติ อฏฺฐารสทิ ธาตุหิ"ติ วตฺตพฺพ
สียาติ.

เป็นต้น. หวังว่าก็คิดว่า จะฟังมีการถือเอา
แม้ธรรมที่เป็นอนุปาตินนกะไซ้ไร ก็ชอบที่จะ
ฟังกล่าวว่า "ด้วยอายตนะ ๑๒ ด้วย
ธาตุ ๑๘" ดังนี้.

กามตณฺหาเย กาเมตพฺพโต กามนิสฺสยตาย
โกคา วีย, กามสทฺหริตตาย "กุนฺตา
ปจฺรณฺตี"ติ วีย, กามารมฺมณตาย "สฺขํ
รูปนฺ"ติ วีย, กามปจฺจยภฺจฺจณฺตาย "สฺโข
สคฺโค"ติ วีย กามาติ อวิจิปฺรนิมิตฺตวสฺวตฺติ-
ปฺริจฺฉินฺนา อนุปาตินนฺกขฺนฺธา วุจฺจนฺติ.

ตอบว่า อนุปาตินนชั้นทั้งหลายที่กำหนดด้วย
อเวจี และปรนิมิตตวสวัตติ ท่านเรียกว่า
กาม เพราะเป็นชั้นที่กามตัดหาฟังให้สัตว์
ใคร่ คือ เพราะมีกามเป็นที่อาศัย เหมือน
อย่างโกคะทั้งหลาย เพราะเป็นชั้นที่มี
ความเป็นไปร่วมกับกาม เหมือนอย่างคำว่า
"กุนฺตา ปจฺรณฺ"ติ แปลว่า หอกทั้งหลายย่อม
เที่ยวไป (หมายความว่า คนถือหอกเที่ยว
ไป) เพราะมีกามเป็นอารมณ์ เหมือนคำว่า
"สฺขํ รูป" รูปเป็นสุข เพราะมีกามเป็น
ปัจจัยและเป็นที่ตั้ง เหมือนคำว่า "สฺโข
สคฺโค" สวรรค์เป็นสุขดังนี้.

รฺูปาวิราคโต ยํ นิสฺสิตา, ตทฺปะจาเรน
"มณฺจา โฆสนฺตี"ติ วีย, "ณฺนทฺนทเวตฺตา"ติ
วีย จ "รูปนฺ"ติ วุจฺจนฺติ พุทฺทมฺกายิกาก-

อนุปาตินนชั้นทั้งหลาย ที่กำหนดด้วยพรหมชั้น
พรหมกายิกะและชั้นอกนิษฐ์ ท่านเรียกว่า
"รูป" ก็โดยที่ไม่พรางไปจากรูป คือ

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิฏฺฐปริจฺฉินฺนา อุปาทินฺนกุชฺชนฺธา.

พาดพิงถึงรูปที่ได้อาศัยอยู่ เหมือนคำว่า "มณฺจา โฆสนฺติ" เตียงป่าวร้อง (หมายถึง คนอยู่บนเตียงป่าวร้อง) และเหมือนคำว่า "พฺนุทนฺเทวตา" แปลว่า เทวตาผู้ค้ำนรณ.

รูปเมว ภโว รูปภโว, ตถา อรูปนฺติ อากาसानุจายตนภวคฺคปริจฺฉินฺนา จตฺตาโร อุปาทินฺนกุชฺชนฺธา วุจฺจนฺติ. อรูปเมว ภโว อรูปภโว. กาโม เอว ภโวติ กามภโว, โส ปน ยสฺมา ยถาวุตฺเตนตฺเถน "กาโม"ติ วตฺตพฺโพ โหติ, ตสฺมา ."กามสงฺขาโต ภโว"ติ วุตฺตํ. กามาวจรสฺสณฺโผโต วา ภโว "กามสงฺขาโต ภโว"ติ วุตฺโต.

ภพ คือ รูป ชื่อว่า รูปภพ อุปาทิน-
ชั้น ๔ ที่กำหนดด้วยภพเลิศ คือ อากา-
सानุจายตนะ ท่านเรียก อรูป เหมือนกัน.
ภพ คือ อรูป ชื่อว่า อรูปภพ. ภพ คือ กาม
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า กามภพ. ก็กามภพ
นั้น เพราะเหตุที่ชอบที่จะพึงกล่าวว่
"กาม" โดยเนื่อความตามที่กล่าวแล้ว
ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่ "ภพที่นับว่
กาม". อีกอย่างหนึ่ง ภพที่รู้จักว่กามาวจร
ท่านเรียกว่ "ภพที่นับว่กาม".

ตถา รูปารูปภโวติ อาท "เอส นโย
รูปารูปภเวสุ"ติ. สฺสณฺวา ตํ ภโว
สฺสณฺภโวติ เอตฺถ วนฺตฺสทฺทสฺส โลโป
ทญฺจพฺโพ. ตสฺส วา อตฺเถ อการํ กตฺวา
"สฺสณฺภโว"ติปิ ปาโร. เตนาท

รูปภพและอรูปภพ ก็เหมือนกัน เหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่ "ในรูปภพและอรูปภพ
ก็นัยนี้". ในคำว่า สฺสณฺวา ตํ ภโว
สฺสณฺภโว นี้ พึงเห็นการลบ วนฺตฺ คัพฺท.
อีกอย่างหนึ่ง ปาโรว่ "สฺสณฺภโว"

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"สณฺหาวา"ติอาที. โวกิณฺโณติ เอเตน คังนี้ ก็มี เพราะลบ อ อักษร ในความ
โวการสทฺทสฺส กมฺมสาธนตมาท. หมายถึง วนฺตุ คัณฑ์นั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวคำว่า "สณฺหาวา" คังนี้
เป็นต้น. ท่านอาจารย์กล่าวความที่โวการ-
คัณฑ์เป็นกัมมสาธานะ ด้วยบทว่า โวกิณฺโณ.

โวกิริยตี ปสํริยตี วิตุถาริยตีติ โวกาโร, โวกิริยตี ปสํริยตี วิตุถาริยตีติ โวกาโร
โวกิรณฺ วา โวกาโร, โส เอกสฺเสว สภาวะใด อันธรมย์อมระคน คือ แผ่ไป
ชนฺธสฺส วเสน ปวตุตฺตตฺตา "เอกโวกาโร"ติ ขยายไป เหตุนี้ สภาวะนั้น ชื่อว่า
วตุโต, ปสํรูปฺปตฺตีติ อตุโถ. โวกาโร ญฺจระคน อีกอย่างหนึ่ง
วิเคราะห์ว่า โวกิรณฺ โวกาโร ความระคน
ชื่อว่า โวกาโร ภาวนั้น ท่านกล่าวว่า
"เอกโวกาโร" เพราะเป็นไปด้วยอำนาจ
ชั้นเดียวเท่านั้น อธิบายว่า มีความ
เกิดขึ้นแผ่ไปแล้ว.

๖๕๘. กิณฺจาปี ภวนิทฺเตเส "สพฺพมุปี
ภวคามิกมฺมํ กมฺมกโว"ติ^๑ อิมินา เจตนา-
สมฺปยุตฺตตฺตมฺมาปี วุตฺตทา. ปุณฺณภาสิสงฺขารา-

๖๕๘. ท่านกล่าว แม้ธรรมที่สัมปยุต
กับเจตนาไว้ด้วยคำว่า "กรรมที่เป็นภวคามี
แม้ทั้งปวง ชื่อว่า กรรมภาพ" คังนี้ นี้ใน

^๑ ฉ. เอโก โวกาโรติ.

^๒ อภ. วิ. ๓๕/๑๘๓.

ทโยวาติ ปน อวธารณํ ปจฺจยธมฺมวิเสสํ
อตุตฺตปุเปเกเทน สงฺขารภวคฺคหณฺส อตุเถว
วิเสโสติ หสฺสสนฺตํ กตฺ. เตนาท "เอว
สนฺเตปี"ติอาทิ.

ภวนิทเทศก็จริงอยู่. ถึงอย่างนั้น อวธารณะ
ว่า ปุณฺณภิกฺขุสงฺขาราทโยว อภิสังขารทั้ง
หลายมีบุญญาภิสังขารนั้นแหละ ดังนี้ ท่าน
อาจารย์ได้กระทำไว้เพื่อแสดงว่า ในศัพท์
ว่าสังขารและภพ มีความต่างกันอยู่ที่เดียว
เพราะต่างกันโดยความหมาย แม้ในเพราะ
ความต่างแห่งธรรมอันเป็นปัจจัย. ด้วย
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "แม้
เมื่อเป็นอย่างนั้น" ดังนี้ เป็นต้น.

สงฺขารภวานํ ธมฺมเกทโตน สงฺขารา
เอว ปุน วุตฺตาคติ "สาตถกเมวิทํ ปุน
วจนฺน"ติ เอตํ อยฺยตฺตุนฺติ เจ ? น,
ภเวกเทศภาเวน สงฺขารานํ ภโวติ ปุน
วุตฺตตฺตคา. ปเรน วา ธมฺมวิเสสํ
อคฺคเหตุวา^๑ ปุนวจนํ โจทิตฺตุนฺติ โจทกา-
ภिलाสวเสน "สาตถกเมวิทํ ปุนวจนฺน"ติ
วุตฺตํ.

หากจะมีผู้ท้วง ท้วงว่า เพราะสังขารและ
ภพต่างกันโดยธรรม ท่านจึงมิได้กล่าวซ้ำ
ซึ่งสังขารนั้นแหละ เหตุนี้ คำว่า "การ
กล่าวอภิสังขารซ้ำนี้ จึงมีประโยชน์แท้" นี้
จึงไม่สมควร ? ข้อนี้ตอบว่า ไม่ใช่เช่นนั้น
เพราะสังขารทั้งหลาย ท่านกล่าวซ้ำว่า ภพ
ด้วยความที่เป็นส่วนหนึ่งของภพ. อีก
ประการหนึ่ง ผู้อื่นท้วงการกล่าวซ้ำ ก็
เพราะมิได้ถือเอาความต่าง แห่งธรรม

^๑ มุลฎีกา. ๒/๑๒๓.

เหตุนี้ คำว่า "การกล่าวอภิสังขารซ้ำนี้
จึงมีประโยชน์แท้" ท่านอาจารย์กล่าวไว้
โดยเป็นความพอใจของผู้ฟัง.

๖๔๘. กามภวาทินิพพุตคกสฺส กมฺมสฺส
กามภวาทินิพพุตคกสฺส อฏฺฐกถายํ
วุตฺโต. สหชาตวิญญานสฺสาปิ ปจฺจยภูตํ
อวิชฺชาเหตุกํ สงฺขารคฺคหณฺนํ ยงฺกิญฺจิ
กมฺมํ ปุพฺเพ วุตฺตํ, อิทฺ ปน "สพฺพมฺปิ
ภวคามิกมฺมน"๑ วจนฺโต ภวสฺส นิพพุตคกํ
อุปาทานเหตุกํ๒ วิปจฺจนาย กโตกาสเมว
ภโวติ อธิปฺเปโต.

๖๔๘. ภาวะที่กรรมอันยังสัตว์ให้
บังเกิดในภพ มีกามภพเป็นต้น จัดเป็น
กามภพเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา
ด้วยโวหารกล่าวถึงผล. กรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง ที่กล่าวไว้ในตอนต้น ด้วยศัพท์ว่า
สังขาร มีวิชชาเป็นเหตุอันเป็นปัจจัย แม้
แก่วิญญาณที่เกิดร่วมกัน แต่ในที่นี้ ท่าน
ประสงค์เอาว่า กรรมอันกระทำโอกาสเพื่อ
การให้ผล ซึ่งมีอุปาทานเป็นเหตุ ยังภพให้
บังเกิดนั้นแหละ ชื่อว่าภพ โดยพระบาลีว่า
"กรรมที่เป็นภวคามี แม้ทั้งปวง" ดังนี้.

ยํ กามุปาทานปจฺจยา รูปรภวนิพพุตคกํ,
อรุปรภวนิพพุตคกญฺจ กมฺมํ กรียติ, โส
กมฺมภโว, ตทภินิพพุตคคา ชนฺธา อุปฺปตฺติ-

ความข้อนั้นว่า กรรมใด ที่ยังรูปภพให้บังเกิด
และยังอรุปรภพให้บังเกิดมี เพราะกาม-
ปาทานเป็นปัจจัย อันสัตว์กระทำเข้า ข้อนั้น

๑ อภ. วิ. ๓๕/๑๘๓.

๒ ก. อุปาทานเหตุ.

ภโวติ อิมมตถํ "เอส นโย รูปารูปภเวสุ"ติ
อติหิตติ.

ชื่อว่า กรรมภพ ชั้นทั้งหลายที่บังเกิด
เฉพาะแต่กรรมนั้น ชื่อว่า อุปัตติภพ ดังนี้
ท่านอาจารย์แสดงล่วงหน้าว่า "ในรูปภพ
และอรูปภพ ก็มีนั้น".

เทว กามภวาติ กามกมฺมภโว, กามุปัตติ-
ภโวติ เทว กามภวา, เอว "เทว
รูปภวา, เทว อรูปภวา"ติ เอตถาปิ.
อนโตคเช ทิ วิสฺสํ อคฺคเหตฺวา อพฺพนฺตรคเต
เอว กตฺวา กามภวาทีเก กมฺมุปัตติภว-
วเสน ทฺคฺฉเ กตฺวา อาห "ฉ ภวา"ติ.

คำว่า กามภพ ๒ ได้แก่ กามภพ ๒ คือ
กามกรรมภพ ๑ กามุปัตติภพ ๑ แม้ใน
คำว่า "รูปภพ ๒ อรูปภพ ๒" นี้ ก็อย่างนี้.
ที่ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ภพมี ๖" ดังนี้
มิได้ถือเอาภพที่อยู่ภายในเป็นแผนกหนึ่ง จัด
ให้เป็นภพอยู่ภายในอย่างเดียวกันแล้วเพิ่มภพมี
กามภพเป็นต้น เป็น ๒ ชั้น คือ กรรมภพ
และอุปัตติภพ.

อวิเสเสนาติ อุปาทานวเสน เกทํ
อกตฺวา. อุปาทานเกทากระณเนว จ
ทฺวาทสฺสปเกทสฺส สงฺคหฺวเสน สงฺคหฺโต
"ฉ ภวา"ติ วุตตํ. อนุปกมฺมาติ อนิสฺสาย,
อนามสฺติวาทิ อตฺโถ.

คำว่า โดยไม่แปลกกัน คือ ไม่
กระทำการแยกเกี่ยวกับอุปาทาน. อนึ่ง
ท่านกล่าวว่า "ภพมี ๖" เพราะรวมเข้า
ด้วยอำนาจการรวมภพทั้ง ๑๒ ประเภท
โดยไม่กระทำการแยกอุปาทาน. คำว่า
ไม่ตะต้อง คือ ไม่อาศัย อธิบายว่า
ไม่พาดพิง.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๕

๖๕๐. โคลี่เลน กุกุรลีเลน จ
 สมตฺเตน สมาทินฺเนน कुन्नि, กุกุรानน
 สหपुत्ता^๑ วุตฺตาคี "สีลพฺพุตฺปาทานวโต
 ฌานภาวนา น อิชฺฌตี"ตี มณฺณมานา เตน
 รูปารูปภาวนา โทหนฺตีตี เกจิ วทฺนตี.
 วุขฺมาเนน ปน ปกาเรน ปจฺจยภาวโต
 "ตี น คเหตุพฺพน"ตี อาท.

อสุทฺธิมคฺเค จ อสุทฺธิมคฺคปฺรามสนฺนี สีลพฺพุตฺ-
 ปาทานนฺตี สุตฺธิมคฺคปฺรามสเนน รูปา-
 รูปาวจรชฺฌานานํ นิพฺพุตฺตํ น น ยุชฺชตีตี.

๖๕๐. ท่านกล่าวว่า พวกโคและพวก
 สุนัข เป็นผู้เกิดร่วมกันก็ด้วยโคลี่ล คือ
 ธรรมเนียมโคและกุกุรลีล ธรรมเนียมสุนัข
 ที่เขาถือแล้วยึดมันแล้ว เพราะเหตุนี้
 อาจารย์บางพวกสำคัญว่า "การเจริญฌาน
 ย่อมไม่สำเร็จ แก่บุคคลผู้มีสีลพัพฺพุตฺปาทาน"
 จึงกล่าวว่า รูปภพ และอรุภพย่อมไม่มี
 ด้วยสีลพัพฺพุตฺปาทานนั้น. ท่านอาจารย์กล่าว
 ว่า "คำนั้น ไม่ควรถือเอา" เพราะความ
 เป็นปัจจัยโดยประการที่จะกล่าวถึงต่อไป.

ก็การถือผิดในสิ่งที่มีใช้ทางแห่งความบริสุทธิ์
 ว่า เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ จัดเป็น
 สีลพัพฺพุตฺปาทาน เพราะเหตุนี้ การยัง
 รูปาวจรฌานและอรุรูปาวจรฌาน ให้บังเกิด
 ด้วยการถือผิดว่า เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
 จะไม่ควรก็หาไม่ได้ ฉะนั้นแล.

^๑ ก. มหพฺยุตฺตา.

อนุสฺสวเสนาติ "เสตวธยชฺช^๑
 อาลมเต ภูติกามโม"ติ อาทินฺนอนุสฺสวเสน,^๑
 ยถา อิเม มนุสฺสโลกे กามา สมิตฺธา,
 เอวํ เทวโลกे อิตฺต สมิตฺตตราติ
 ทิฏฺฐานุสาเรณ วา. ปุราณการตสีตาทรณ-
 ปสุพนฺธวธิอาทิสวณฺ อสุทฺธมมสฺสวณฺ.

คำว่า ด้วยอำนาจการไต่ยีนสืบกันมา
 ได้แก่ ด้วยอำนาจการไต่ยีนสืบกันมาที่ถือว่า
 "ผู้ใคร่ความเจริญ ย่อมยึดถือเอาการ
 ช่างสัตว์ สีขาวและการเช่นสรวง" หรือตาม
 แบบอย่างที่ได้เห็นว่า กามทั้งหลายใน
 มนุษย์โลกเหล่านี้สมบูรณ์ ฉันทิ กาม
 ทั้งหลายในเทวโลก สมบูรณ์กว่ามนุษย์โลกนี้
 เหมือนฉันทิ. การฟังเรื่องปุราณะ เรื่อง
 การตะ เรื่องชิงนางสีดา และเรื่องวิธีผูก
 ปศุสัตว์เป็นต้น ชื่อว่า การฟังเรื่อง
อสุทฺธธรรม.

อาทิ-สทุเทณ อสฺปฺปริสุปฺสฺสยฺ^๒ ปุพฺเพ จ
 อกตปฺปณฺตํ, อตฺตมิจฺฉาปณฺธิณฺจ สงฺกณฺทาติ.
กายทฺจจริตาทีนิปฺตี อตฺตโน อธิปฺเปตานํ
 กามานํ อนุปายภูตานํปิ กายทฺจจริตาทีนํ
กโรติ, จิรสคฺคาทิสฺสวณฺ ยุตฺธาทิวเสนาติ
 อธิปฺปาโย. สนฺทิฏฺฐิจิเก วา ปน รชฺช-

ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์
 เรื่องที่อิงอาศัยอัสสปุรุษ ความเป็นผู้ไม่
 กตัญญูในกาลก่อน และการตั้งตนไว้ผิดใน
 กาลก่อน. คำว่า แม้ทฺจจริตมีกายทฺจจริต
เป็นต้น ความว่า ย่อมกระทำ ทฺจจริตมี
 กายทฺจจริตเป็นต้น แม้มิใช่เป็นอุบายแห่งกาม

^๑ ก. "เสตวายพฺยอาลมเททฺฐาภูติกามโม"ติ-
 อาทินฺนอนุสฺสวเสน,
^๒ ฉ. อสฺปฺปริสุปฺนิสฺสยฺ.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๕-๑๖-๖๖ ๒-๓๓-๖๖

เสนาปติภูจนาทิสงคเท กาเม.

ที่ประสงค์ของตน อธิบายว่า ด้วยอำนาจ การรบเป็นต้น เพื่อความสุขมีสวรรค์เป็นต้น สิ้นกาลนาน. ก็หรือว่า (ปรารธนา) กาม ทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน คือ รวมทั้งราชสมบัติ และตำแหน่งเสนาบดีเป็นต้น.

ตทนต์โคธา เอวาติ ตสมิ หุจจริตนิพพุเต,
สัจจริตนิพพุเต จ กามภเว อนุโคธา
เอวาติ อตุโถ. อนุโคธาติ จ สณฺหา-
ภวปณฺจโวการภวานิ เอกเทเส อนุโค-
คตฺตา วุตฺติ. น หิ เต นิรวเสสา
กามภเว อนุโคธาติ.

บทว่า ตทนต์โคธา เอว ความว่า อันรวม อยู่ภายใน ในกามภพนั้น คือ ที่บังเกิดแต่ หุจจริตและบังเกิดแต่สัจจริตนั่นเอง. อนึ่ง บทว่า อนุโคธา ท่านกล่าวไว้ เพราะ รวมอยู่ภายในโดยส่วนหนึ่งแห่งสัญญาภพและ ปัญจโวการภพ. เพราะว่าสัญญาภพและ ปัญจโวการภพนั้น รวมอยู่ภายในในกามภพ อย่างไม่มีเหลือ ก็หามิได้.

สปปเภทสฺสาติ สุคติทุกฺกคติมนุสฺสาทิป-
ปเภทวโต.

คำว่า พร้อมทั้งประเภท คือ อันมี ประเภท มีสุคติ ทุกคติ และมนุษย์เป็นต้น.

กามาจฺจรสฺมฺปตฺติภเว ปรหมตฺติย-
อฺจุเจทวาทวเสน, รูปภเว ตฺติยอฺจุเจท-
วาทวเสน, อรฺูปภเว เสสอฺจุเจทวาทวเสน

อรรถานี้ ย่อมเป็นอันขาดสูญเกี่ยวกับ อฺจุเจทวาทะที่ ๑ ที่ ๒ ในภพแห่งกามาจฺจร สมบัติ เกี่ยวกับอฺจุเจทวาทะที่ ๓ ในรูปภพ

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อัย อตฺตา^๑ สฺวจฺฉินฺโน โหตีติ ตฺทูปคํ กมฺมํ เกี่ยวเกี่ยวกับอุจเฉทวาทะที่เหลือ ในรูปภพ
กโรตีติ อาท "อัย อตฺตา นามา"ติอาที. เพราะเหตุนี้ จึงทำกรรมที่เข้ากันได้กับ
อุจเฉทที่รู้นั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
คำว่า "ชื่อว่าอัตตานี้" ดังนี้ เป็นต้น.

ตฺตถ สฺวจฺฉินฺโนติ สกลวฏฺฏทุกฺขสมฺจุเจเทน ในคํานั้น คำว่า เป็นอันขาดสูญ ความว่า
สฺวจฺฉ อุจฺฉินฺโน, อปฺนพฺภวฺบุปฺตติโก โหตีติ เป็นอันขาดสูญ ด้วยการตัดวัฏทุกขทั้งสิ้น
อตฺโต. ได้เด็ดขาด อธิบายว่า ย่อมเป็นอันมีการ
ไม่เกิดขึ้นในภพใหม่.

"กามาจฺรสมฺปตฺติกาเว"ติ อิทํ คำว่า "ในภพแห่งกามาจฺรสมฺปตฺติ"
ปจฺมทิวฺจฺจมฺมนิพฺพานวาทวเสณ วุตฺตํ, เสสํ นี้ ท่านกล่าวเกี่ยวกับทิวฺจฺจมฺมนิพฺพานข้อที่ ๑
อิตฺรทิวฺจฺจมฺมนิพฺพานวาทวเสณ. ตฺตถ คำที่เหลือ ท่านกล่าวเกี่ยวกับทิวฺจฺจมฺมนิพฺพาน
กิตฺจาปี ปาฬิย^๒ รูปาจฺรชฺฌานวเสเนว นิพฺพานนอกนี้. ในคํานั้น ทิวฺจฺจมฺมนิพฺพาน-
อฺปริ จตฺตาโร ทิวฺจฺจมฺมนิพฺพานวาทา วาทะ ๔ ข้อ ช่างหน้ามาแล้ว เกี่ยวกับ
อาคตา, ทิวฺจฺจกิตฺติโก ปน ยงฺกิตฺติ จ เหตุวา^๓ รูปาจฺรชฺฌานนั้นเอง ในพระบาลี แม้
ยถา ตถา อภินิวิสตีติ อรูปภวคฺคทณฺ^๔ จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น คนเจ้าทิวฺจฺจก็ได้อย่างใด

๑ ฉ. อยมตฺตา.
๒ ที. ส. ๔/๔๗.
๓ ก. อคฺคเหตุวา.
๔ ก. รูปภวคฺคทณฺ.

อรุณชานานามปิ วา จตุตถชานานสงฺกหโต
อรุณภวคฺคหณฺ, สนฺตสฺสชตาย วา ตํสมฺภคฺคิโน
สฺสชิตภาวสามณฺณโต.

อย่างหนึ่ง แล้วยึดมั่นไปตามแต่จะได้
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงถือเอาอรุณภาพ อีก-
อย่างหนึ่ง ท่านถือเอาอรุณภาพ ก็เพราะแม้
อรุณภาพก็รวมอยู่ในจตุตถชานาน อีกอย่างหนึ่ง
ท่านถือเอาอรุณภาพ ก็เพราะอรุณภาพมีความ
เสมอกันโดยภาวะที่บุคคล ผู้มีความพร้อม-
เพียงด้วยจตุตถชานานนั้น เป็นผู้ถึงความสุข
เพราะความที่อรุณภาพเป็นสุขอย่างละเอียด.

วิคตปริฬาโทติ ยถาภิลาสิตวิสยฺยพทาเรน,
พทาเนน จ วุပ္สนฺตคามราคปริฬาโท,
ทิกฺขุเจว ธมฺเม นิพฺพานปฺปตฺโตติ อตฺโต.

คำว่า ปราศจากความเร่าร้อน ความว่า
เป็นผู้มีความเร่าร้อน คือกามราคะสงบแล้ว
อธิบายว่า เป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน
นั่นเอง ด้วยการนำเข้าไปซึ่งอารมณ์ได้ตาม
ความปรารถนา และด้วยการละ.

สฺสชิตมคฺคปฺรามสนวเสน ปวตฺตติ
ยงฺกณฺจ โลกียํ สึลฺ, ฉานณฺจ สึลฺพพตฺตมฺจ
อิธาทิปฺเปตฺตติ อาท "อิทํ สึลฺพพตฺ"
นามา"ติอาทิ. กเมน อวตฺตวา สึลฺพพตฺ-
ปาทานสฺส อนฺเต ภวปฺจฺจยตาวจัน
อตฺตวาทุปาทานํ วิย อภินฺทํ อสมฺมทาจารโต,

ศีลและฉานที่เป็นโลกียะ อย่างใด
อย่างหนึ่ง ที่บุคคลให้เป็นไปแล้วเกี่ยวกับ
การยึดถืออย่างผิด ๆ ว่าเป็นทางแห่งความ
บริสุทธิ์ ท่านประสงค์เอาว่า สึลฺพพตฺ ในที่นี้
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่ามี
อาทิว่า "ชื่อว่า สึลฺพพตฺ" ดังนี้. ท่านมิได้

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตฺตวาหุปาทานนิมิตตตฺตา จ.

กล่าวไว้โดยลำดับ กล่าวว่าเป็นปัจจัยแก่ภพ ในที่สุดแห่งสลัฟตฺปาทาน เพราะมิได้ปรากฏเนื่อง ๆ เหมือนอตฺตวาหุปาทาน และเพราะความที่สลัฟตฺปาทานมีอตฺตวาหุ-ปาทานเป็นนิมิต.

กามภเวติ^๑ นิทุธารณเฏ ภูมมฺ. เหตุปัจจัยอุปเภเทหิตี เอตฺถ มคฺคปัจจัย โทหนฺตฺติ. วิญญูปาทานา ทินิ ทิสหชาติกมฺมภวสฺส มคฺคปัจจัยา โทหนฺตฺติ, ตสฺมา ตานิ สหชาติทิสฺส เหตุปัจจัย อปนฺนียมคฺคปัจจัย ปกฺขิปีตฺวา สตฺตธา ปัจจัยา โทหนฺตฺติ เวทิตฺพพานิ.

บทว่า กามภเว เป็นสัตตมมีวิภัตติลง ในนิทุธารณะ. ก็ในบทว่า เหตุปัจจัยอุปเภเทหิ นี้ ควรกล่าวถึงมคฺคปัจจัยด้วย. จริงอยู่ อุปาทานทั้งหลายมีทิสฺสาทานเป็นต้น ย่อมเป็นมคฺคปัจจัย แก่กรรมภพที่เกิดร่วมกัน ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น อุปาทานทั้งหลายมีทิสฺสาทานเป็นต้นเหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็นเหตุปัจจัยมีสหชาติปัจจัยเป็นต้น ชักเอาเหตุปัจจัยออกเพิ่มมคฺคปัจจัยเข้า ก็เป็นปัจจัยได้ ๑ อย่าง.

สพฺพานิ ปน อนนฺตรสมนฺตรานนฺตรูปนิสฺสย- นตฺถิ วิกิตาเสวนปัจจัย เอหิ ปัจจัยา โทหนฺติ.

อนึ่ง อุปาทานทั้งหมด เป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย อนันตรูป-

^๑ ฉ. กมฺมภเวติ.

๑๕๕-๑๖๖-๑๖๗-๑๖๘-๑๖๙-๑๗๐-๑๗๑-๑๗๒-๑๗๓-๑๗๔-๑๗๕-๑๗๖-๑๗๗-๑๗๘-๑๗๙-๑๘๐-๑๘๑-๑๘๒-๑๘๓-๑๘๔-๑๘๕-๑๘๖-๑๘๗-๑๘๘-๑๘๙-๑๙๐-๑๙๑-๑๙๒-๑๙๓-๑๙๔-๑๙๕-๑๙๖-๑๙๗-๑๙๘-๑๙๙-๒๐๐

อนนฺตรสฺส^๑ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจยา นิสฺสยปจฺจย นัตถิปจฺจย วิคตปจฺจย และ โหนฺติ. กทาจิ อารมฺมณฺณปจฺจยาทีนปิ, ตํ เสวนปจฺจย. เป็นปจฺจยโดยอุปนิสฺสยปจฺจย ปน อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว สงฺกเหตุวา วุตฺตํ แก่ภพที่มีใช่เป็นลำดับ. บางคราวก็เป็น "วิปยุตฺตสฺส ปน อุปนิสฺสยปจฺจเยเนวา"ติ. ปจฺจย โดยปจฺจยมีอารมฺมณฺณปจฺจยเป็นต้นก็มี ก็ท่านรวมภพที่มีใช่เป็นลำดับ ด้วยอุปนิสฺสย- ปจฺจยเท่านั้น กล่าวไว้ว่า "แต่เป็นปจฺจย โดยอุปนิสฺสยปจฺจยเท่านั้น แก่ภพที่เป็น วิปยุต" ดังนี้.

ภวปจฺจยาชาติอาทิปท-
วิตุถารกถาวณฺณนา

๖๕๑. ชาติตีอาทีสูติ อาทิ-สทฺเทน
"ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺข-
โทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส สมนฺวณฺติ"^๒ สพฺพ

พรรณนากถาโดยพิสฺสการแห่งบหฺวา
เพราะภพเป็นบจฺจยจึงมีชาติ

๖๕๑. ด้วยอาทิ-ศัพท์ว่า ชาติตีอาทีสู
ในคำทั้งหลายมีชาติเป็นต้น ท่านอาจารย์
ย่อมสงฺเกราะหฺก่าทั้งปวงว่า "ชาติปจฺจยา

^๑ ฉ. นานนฺตรสฺส.

^๒ ม. อุ. ๑๔/๑๖๘, วิ. มหา. ๔/๑,

ส. นิ. ๑๖/๑, ขุ. อุ. ๒๔/๗๓,

เนตฺติปกรณ. ๔๘ (ภูมิพโลภิกขุ).

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺกณฺหาติ. เตนาท "ชาติอาทึนน"ติอาที. ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา
 อุปฺปตฺติภวฺอุปฺปตฺติเยว ชาตีติ อาท "น สมฺภวฺติ" เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี
อุปฺปตฺติภโว"ติ. ชรามรณะ โสภกะปริเทวะ ทุกฺข์ โทมนัส
 อุปายาส. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำ
 เป็นต้นว่า "ชาติอาทึน" คำมีชาติเป็นต้น.
 การเกิดขึ้นในอุปฺปตฺติภพนั้นเอง ชื่อว่า ชาติ
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "อุปฺปตฺติภ
 ภาเป็นปัจจัยไม่".

ชายมานสฺส ปน (๑) ชาตีติ อุปฺปตฺติภโวปี ก็เมื่อสัตว์เกิดจึงจะมีชาติ แม้อุปฺปตฺติภ
 อสตี อภาวา ชาตียา ปจฺจโยติ สกฺกา ก็ชื่อว่าชาติ อาจกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยแก่
 วตฺตุ. ชายมานรูปทฎฺฐานตาปี ติ ชาติ เพราะเมื่ออุปฺปตฺติภพไม่มีชาติก็ไม่มี.
 รูปชาตียา วตฺตทา "อุปฺจิตรูปทฎฺฐาโน จึงอยู่ ท่านกล่าวแม้ภาวะที่ชาติรูป เป็น
 อุปฺจโย, อนุปฺพนธฺรูปทฎฺฐานา สนฺตตี"ติ ธรรมชาติ มีรูปที่เกิดอยู่เป็นปทัฏฺฐานไว้ว่า
 จ.๒ "อุปฺจยรูป มีรูปที่ก่อตัวขึ้นเป็นปทัฏฺฐาน
 สันตติรูปมีรูปที่เนื่องกันโดยลำดับ เป็น
 ปทัฏฺฐาน" ดังนี้.

๑ ฉ. ชาติ.

๒ ฉ. จ-สหโท นตฺถิ. อฏฺฐสาสนี ๔๗๖.

ชาตานิ ชนุชานัน อัญญาตตา,
 อภิมตตา จ หีนปณิตตา. อนิฏฺฐํ หิ หีนํ,
 อิฏฺฐํ ปณิตํ. อาทิ-สทฺเท สุวณฺณ-
 ทุพฺพณฺณหีนุตฺตมาหิ สงฺกณฺหาติ. ยมกานมฺปิ
สตนฺติ ยมกภาเวน นินฺพตฺตานมฺปิ สมานานํ.
โส จ สตฺตานํ วิเสโส. ภินฺนสนฺตานิ กสฺส
 วิเสสการณสฺส สทฺเพน สทฺพิ อภาวโต
"อชฺมตฺตสนฺตานเน"ติ วุตฺตํ.

อณฺณสฺส การณสฺส อภาวโตติ อชฺมตฺตสนฺตาน-
 คตโต อณฺณสฺส วิเสสการณสฺส อนุปฺลพฺภ-
 มานตฺตา, สติ จ ตสฺมิ สทฺพทา สทฺเพสํ
 อภาวโตติ ปสงฺกสฺส ทฺนฺนินฺวารณโต การณ
 อวิสิฏฺฐเจ ผลวิเสสสฺส อยฺชฺชมานกตฺตา.
 เตนาท "กมฺมภวเหตุโกวา"ติ.

ความที่ขันธทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็น
 สภาพที่เขาคุมมัน และเป็นสภาพที่เขา
 ยกย่อง ชื่อว่า ความเป็นผู้ทรามและเป็น
ผู้ประณีต. จริงอยู่ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา
 เป็นสิ่งทราม สิ่งที่น่าปรารถนาเป็นสิ่ง
 ประณีต. ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อม
 สงเคราะห์สิ่งที่มีผิวพรรณดี สิ่งที่มีผิวพรรณ
 เลว สิ่งที่เลวและสิ่งที่สูงสุด. คำว่า แม้
เป็นลูกแฝด ความว่า แม้เกิดแล้ว ด้วย
 ความเป็นลูกแฝด. โส จ โยค สตฺตานํ
 วิเสโส แปลว่า อันความแปลกกันแห่งสัตว์
 ทั้งหลายนั้นแล. ท่านกล่าวว่า "ในสันดาน
ภายใน" ก็เพราะเหตุแห่งความแปลกกัน
 ซึ่งมีสันดานต่างกันไม่มีทุกสิ่งทุกอย่าง.

คำว่า เพราะไม่มีเหตุอย่างอื่น ความว่า
 เพราะไม่ได้เหตุแห่งความแปลกกันอื่น ไป
 จากสันดานของตน และเมื่อมีเหตุแห่งความ
 แปลกกันนั้น ก็เพราะไม่มีไปทุกเมื่อและ
 ทุกคน เพราะเหตุนั้น เมื่อไม่เหลือเหตุโดย
 ห้ามได้ยาก ซึ่งความเกี่ยวข้องกัน ก็เพราะ

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ไม่ประกอบความแปลกกันแห่งผล. ด้วย
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่ "มีกรรม
เป็นเหตุมันเอง".

เตน เตนาคี ชาติพยุสนาทีนา
ชรามรณโต อณฺเณน ทุกฺขมฺเมน. ชรา-
มรณนิมิตฺตํ ํ อูปฺปนฺนา โสกาทโย ชรา-
มรณภิสสมฺพฺนธา, ตทฺถเณ^๑ อนภิสสมฺพฺนธา.
อุปฺนิสฺสยโกภฺยาคี อุปฺนิสฺสยวเสน^๒
อุปฺนิสฺสยเลเสนาคี อตุโถ.

สองบทว่า เตน เตน ความว่า ถูก
ทุกขธรรมอย่างอื่นจากชราและมรณะ มี
ความเสื่อมญาติเป็นต้น. จึงอยู่ ธรรม
ทั้งหลายมีโสกะเป็นต้น ที่เนื่องกับชราและ
มรณะ เกิดขึ้นเพราะมีชราและมรณะเป็น
เหตุ ธรรมทั้งหลายที่ไม่เนื่อง (กับชรา
และมรณะ) เป็นอื่นไปจากชราและมรณะ
นั้น. คำว่า โดยเป็นปัจจัยยอกคืออุปนิสฺสย-
ปัจจัย ได้แก่ โดยส่วนแห่งอุปนิสฺสยปัจจัย
อธิบายว่า โดยอ้างถึงอุปนิสฺสยปัจจัย.

โย ํ ปฏฺจาเน อนาคโต^๓ สติ ภาวา,
อสติ จ อภาวา สุตฺตฺนฺตปฺริยาเยน
อุปฺนิสฺสโย, โส "อุปฺนิสฺสยโกภฺยาคี" วุจฺจติ.

ก็ปัจจัยใด มิได้มาในคัมภีร์ปฏิฐานเป็นปัจจัย
ที่เข้าไปอาศัย โดยปริยายแห่งพระสูตร
เพราะเมื่อมีปัจจัยหนึ่งมันจึงมี และเพราะ

^๑ ก. ตทฺถเณ.

^๒ ฉ. อุปฺนิสฺสยวเสน.

^๓ ก. อนาคเต.

ปัจจัยมหาปเทศโส กิเรโส, ยหิหิ เมื่อไม่มีปัจจัยหนึ่ง มันก็ไม่มี, ปัจจัยนั้น
อุปนิสสโยติ. เรียกว่า "ปัจจัยยอกคืออุปนิสสยปัจจัย".
ได้ยินว่า ปัจจัยนี้ เป็นปัจจัยมหาปเทศ คือ
เป็นปัจจัยสำหรับอ้างอิงใหญ่ ซึ่งได้แก่
อุปนิสสยปัจจัย.

ภวอกุกกถาวณณนา

๖๕๒. น เกวลั โสกาที่นัเยว ชาติ
ปัจจัย โทติ, โสกาที่นั ปน ปัจจยตุตา
อวิชชาปิ ปัจจโย เอวาติ ทสเสตุ
"ยสุมา จ^๑ ปนา"ติอาทิ อารทธ.
เอตถาติ ปฏิจจสมุปาทเทศนาย.

พรรณนากถาวาคัวยภวจักร

๖๕๒. ท่านอาจารย์เริ่มคำว่า "กั
เหตุใด" เป็นต้น เพื่อแสดงว่าชาติเป็น
ปัจจัยแก่กรรมทั้งหลายมีโสกะ เป็นต้น เท่านั้น
ยังไม่สิ้นเชิง แต่เพราะความที่เป็นปัจจัย
แก่กรรมทั้งหลายมีโสกะ เป็นต้น จึงเป็น
ปัจจัยแก่อวิชชาด้วยทีเดียว. บทว่า
เอตถ โยค ปฏิจจสมุปาทเทศนาย แปลว่า
ในปฏิจจสมุปาทเทศนานี้.

^๑ ฉ. จ-สทโท นตถิ.

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อวิตาหิมินติ ม-กาโร ปทสนุธิโร. ม-อักษร ว่า อวิตาหิมิ กระทบการ
สตนติ สัพพกาล์ ยาว อคฺคมกฺคาธิมา. คฺอบท. คำว่า เสมอ คือ ตลอดกาลทั้งปวง
สมิตนติ สงกตฺ, อพฺโพจฺฉินฺนติ อตุโถ. จนถึงบรรลู่รหัตมรรค. คำว่า เนืองนิตย์
 คือ รวมกัน อธิบายว่าไม่ขาดสาย.

เตสุติ โสกาทีสุ. สิทฺเตสุติ บทว่า เตสุ โยค โสกาทีสุ แปลว่า
ลพฺภมาเนสุ. สิทฺธา โทติ อวิชฺชา เมื่อธรรมมีโสกะเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า
อวินาภาวโต. สิทฺเตสุ ความว่า ที่ได้อยู่. ชื่อว่า อวิชชา
ย่อมเป็นอันสำเร็จ เพราะเป็นธรรมชาติ
 ที่ไม่พรากกัน.

กามยานสฺสาติ กามยมานสฺส, บทว่า กามยานสฺส ความเท่ากับ
กาโม^๑ วา ยานํ เอตฺสฺสาติ กามยาโน, กามยมานสฺส แปลว่า ใครอยู่ อีกอย่างหนึ่ง
ตสฺส กามวเสน ยายมานสฺสาติ อตุโถ. มีวิเคราะห์ว่า กามเป็นยานของชนนี้
ฉนฺทชาตสฺสาติ ชาตคณฺหาฉนฺทสฺส. เหตุนี้ ชนนี้ ชื่อว่า กามยาโน แปลว่า
ปริหาณตีติ วิกจฺฉนฺติ. รูปฺตีติ โสกาทีนา มีกามเป็นยาน อธิบายว่า เมื่อชนนั้นเป็น
กุปฺปติ. ไปอยู่ด้วยอำนาจกาม. บทว่า ฉนฺทชาตสฺส
ความว่า มีฉันทะคือคณฺหาเกิดแล้ว. คำว่า
ย่อมเสื่อมไป คือ ย่อมไปปราศ. บทว่า

^๑ ก. กามา.

รูปติ ความว่า ย่อมกำเริบด้วยธรรมมี
โสกะเป็นต้น.

ปริยฺญานตาย ติฏฺจนส์โล ปริยฺญ-
จฺานญายี. "ปริยฺญจฺญายีโน"ติ วา
ปาโจ. ตตฺถ ปริยฺญจฺตติ ปริยฺญจฺ,
ทิจฺจปริยฺญจฺ, เตน ติฏฺจตฺติ
ปริยฺญจฺญายีติ อตฺโต ทฺจฺพฺโพ.

บุคคลผู้มีปรกติตั้งอยู่ ด้วยความเป็นผู้
กลุ่มมรม ชื่อว่า ปริยฺญจฺญายี แปลว่า ผู้มี
ปรกติตั้งอยู่ ด้วยความเป็นผู้กลุ่มมรม. อีก
อย่างหนึ่ง ปาฐะว่า "ปริยฺญจฺญายีโน"
ดังนั้นก็มิ. ในปาฐะนั้นพึงเห็นความว่า สิ่งใด
ย่อมกลุ่มมรม เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า ปริยฺญจฺ
กลุ่มมรม ได้แก่ สิ่งทีกลุ่มมรมคือทิจฺจ บุคคล
ใด ย่อมตั้งอยู่ด้วยสิ่งทีกลุ่มมรม คือ ทิจฺจนั้น
เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ปริยฺญจฺญายี
ผู้ตั้งอยู่ด้วยสิ่งทีกลุ่มมรม.

ปณฺจ บุพฺพนิมิตฺตานีติ "มาลา
มิลายนฺติ, วตฺถานิ กิลิสฺสนฺติ, กจฺเฉหิ
เสทา มุจฺจนฺติ, กาเย เววณฺณิยํ โอกฺกมฺติ,
เทโว เทवासเน นาทิรมตี"ติ^๑ วตฺถานิ
ปณฺจ มรณฺบุพฺพนิมิตฺตานีติ อตฺโต. ตานิ ทิ

คำว่า บุพฺพนิมิต ๕ ประการ ได้แก่
บุพฺพนิมิตแห่งความตาย ๕ ประการที่ตรัสไว้
ว่า "ดอกไม้ย่อมเหี่ยวแห้ง ๑ ฝ้าย่อม
เศร้าหมอง ๑ เหนี่ยว่อมไหลออกจากรักแร้
๑ ผิวพรรณเศร้าหมองย่อมปรากฏที่กาย ๑

^๑ ขุ. อิติ. ๒๕/๒๘๘.

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทิสฺวา กมฺมนิพฺพตฺตฺกฺขณฺธสงฺขาเต เทวคายนมฺไมยินฺคิโนทฺพิยอาสนฺนํของตน ๑".
 อุปฺปตฺติกาเว ภวจฺจนฺทพฺเลน เทวานํ ก็เพราะเห็นบุพนิมิตเหล่านั้น พวกเทวดา
 พฺลวโสโก อุปฺปชฺชตฺติ. จึงเกิดความโศกมีกำลัง ด้วยกำลังแห่ง
 ภวฉันทะในอุปฺปตฺติภาพ กล่าวคือชั้นที่บังเกิด
 แต่กรรม ฉะนั้นแล.

พาโลติ อวิทฺวา. เตน อวิชฺชาย คำว่า คนเขลา ได้แก่ คนที่ไม่รู้.
การณาวํ ทสฺเสติ. คีวฺธํ ทุคฺคณฺติ ด้วยคำนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรง
ตสฺสารูปฺกถาสวณกมฺมกรณทสฺสนมรณกาล แสดงความที่อวิชชาเป็นเหตุ. คำว่า ทุคฺค
กมฺโมปฺภูจฺจานิทานํ^๑ โสกาทิตุคฺคํ. ๓ ประการ ได้แก่ ทุคฺคมีโสกะเป็นต้น อันมี
 ต้นเหตุมาแต่การฟังเรื่องอันสมควรแก่เรื่อง
 นั้น การเห็นการลงโทษต่าง ๆ และความ
 ปราภฏแห่งกรรมในเวลาใกล้จะตาย.

อาสเว สาธฺเนตฺติ อาสเว คเมนฺติ คำว่า ยังอาสวะให้สำเร็จ ความว่า
โพธฺเนตฺติ อตฺโถ. ทำให้ถึง คือทำให้เข้าใจอาสวะทั้งหลาย.

เอวํ สฺตฺติ เอวํ ภวจฺกฺกสฺส บทว่า เอวํ สฺติ ความว่า เมื่อเป็น
อวิทฺทาทิตาย อนาทิภาเว สฺติ. อาทิ- อย่างนั้น คือ เมื่อภาวะที่ภวจักร ไม่มี
มตฺตกถณฺนติ อวิชฺชาวเสน อาทิสฺพภาวถณฺ. เบื้องต้น โดยภาวะที่เบื้องต้นไม่ปราภฏ.

^๑ ฉ. ตสฺสารูปฺกถาสวณกมฺมการณา-
 ทสฺสนมรณกาลกมฺโมปฺภูจฺจานิทานํ.

อาทิ เอตสฺส อตุถิติ หิ อาทิมิ, ภวจกฺก. บทว่า อาทิมตฺตกถนํ แปลว่า การกล่าว
 ตสฺส ภาโว อาทิมตฺตํ, ตสฺส กถนํ ความมีเบื้องต้น ด้วยอำนาจวิชา. ก็
 อาทิมตฺตกถนํ. ภวจักร ชื่อว่า อาทิมิ (มีเบื้องต้น) เพราะ

อรรถว่า เบื้องต้นของภวจักรนี้มีอยู่. ภาวะ
 แห่งภวจักรอันมีเบื้องต้นนั้น ชื่อว่า อาทิมตฺตํ
 (ความที่ภวจักรมีเบื้องต้น) การกล่าว
 ความที่ภวจักรมีเบื้องต้นนั้น ชื่อว่า อาทิม-
 ตฺตกถนํ (การกล่าวความที่ภวจักรมี
 เบื้องต้น).

วิเสสนิวตฺติตฺตโถ วา มตฺตสทฺโท, สติ
 อนาธิภาเว อวิชา อาทิมิ, มชฺเณ,
 ปริโยसानะ จ สพฺพตฺถ สียาติ อาทิมตฺตาย
 อวิชาเย กถนํ วิรุชฺฌตฺติ อตฺโถ. "อวิชา
 ปธานา"ติ วตฺวา ตสฺสา ปธานภาวํ ทสฺเสตฺถ
 "อวิชาคหณนา"ติอาทิ อารทฺธ.

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า มตฺต-ศัพท์ มี
 ความหมายห้ามเนื้อความที่ต่างออกไป เมื่อ
 ความที่ภวจักรไม่มีเบื้องต้นมีอยู่ อวิชาก็
 ควรอยู่ในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และใน
 ที่สุดทุก ๆ แห่ง เพราะเหตุนั้น การกล่าว
 อวิชาเป็นเพียงเบื้องต้นก็ผิด. ท่าน
 อาจารย์กล่าวว่า "อวิชาเป็นประธาน"
 ดังนี้ แล้วเริ่มคำว่า "เพราะอวิชาใช่คไว้"

^๑ ฉ. อวิชาคหณนาติ.

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ดังนั้น เพื่อแสดงความที่อวิชชาอันเป็น
ประธาน.

ตตถ อวิชชาคหณณาติ^๑ อวิชชาย ในคำนั้น คำว่า เพราะอวิชชาคือไว้ คือ
 ออุปาทเนน, ออุปหาเนน วา, อตตโน เพราะทำอวิชชาให้เกิดขึ้น หรือ เพราะไม่
 สนฺตาเน^๒ สนนิตถภาวกรณณาติ อตฺโถ. ละอวิชชา, อธิบายว่า เพราะกระทำความ
กมฺมาทีนิตติ กมฺมวิปากวฏฺฏานิ. ที่อวิชชาเป็นธรรมชาติตั้งลงในสันดาน ของ
ปฺลิโพเชนตฺติ นานาทกฺขปฺริพฺพุพฺเพ ตน. บทว่า กมฺมาทีนิตติ ความว่า กรรมวัฏ
 สํสารจารเก นโรเชนตฺติ. เตหิตฺติ กิเลส- และวิปากวัฏ. บทว่า ปฺลิโพเชนตฺติ ความว่า
 กมฺมวิปากวฏฺฏเอหิ. วฏฺฏสฺส การณภาเว^๓ ย่อมยังเหล่าสัตว์ผู้เที่ยวไปในสงสาร ผู้
 ปธานตฺตา "ปธานธมฺโม"ติ อวิชชา กถิตา. หมกมุ่นอยู่ด้วยทุกข์ต่าง ๆ ให้คับไป. บทว่า
เตหิตฺติ โยค กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏเอหิ แปลว่า
 จากกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ
 เหล่านั้น. ท่านกล่าวอวิชชาว่า "ธรรมอัน
เป็นประธาน" เพราะความที่เป็นประธาน
 โดยภาวะที่เป็นเหตุแห่งวัฏฏะ.

ตโต อวิชชาทีโต. พฺรหฺมาทีนาคิ ตโต โยค อวิชชาทีโต แปลว่า จาก
อาทิ-สทฺแทน ปชาปติสฺสรปฺริสาทิเก เหตุมีอวิชชาเป็นต้นนั้น. ด้วยอาทิ-ศัพท์ว่า

^๑ ฉ. อวิชชาคหณณาติ.
^๒ ม. อตตโน.
^๓ ก. การณภาเว.

วิสุทธิธรรมคัมภีร์ภา.ป-ท.๘-๑๒

สงฺกณฺหาติ. วทิตฺติ วโท, ตํ ตํ หิตาหิตํ พฺรหฺมาทินา ทานฺย่อมสงฺเคราะหฺพระปชาบดี
 ปวตฺตาคติ^๑ อตฺตโถ. เวเทติ^๒, เวทียตีติ วา พระอิศวรและปุรุษาเป็นต้น. ผู้ใดย่อมกล่าว
เวเทโย, สุขาที อนุภาติ, สพฺพสวิสเย, อธิบายว่า ย่อมกล่าวประโยชน์เกื้อกูล และ
 วา ชานาติ^๓, "สุขิโต ทุกฺขิโต"คิอาทินา สิ่งที่มีใช้ประโยชน์เกื้อกูล เหตุนั้น ผู้นั้น
 อตฺตนา, ปเรหิ จ ชานาติ ฌายติ จาติ ชื่อว่า วโท ผู้กล่าว. บุคคลใดย่อมเสวย
 อตฺตโถ. อธิบายว่า ย่อมเสวยเวทนามีสุขเป็นต้น
 เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อ เวเทโย ผู้เสวย
 อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใด ย่อมรู้ อธิบายว่า
 ย่อมรู้อารมณ์ทั้งปวง คือ ย่อมรู้โดยตนและ
 โดยบุคคลอื่น อันตนและบุคคลอื่นก็ย่อมรู้
 โดยนัยมีอาทิว่า "เป็นผู้ถึงสุข เป็นผู้ถึง
 ทุกข์" เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า เวเทโย
 แปลว่า ผู้รู้หรือผู้ถูกรู้.

พฺรหฺมาทินา วา อตฺตนา วาติ วา-สทฺโท
จ-สทฺตฺตโถ เตนาท "การกเวทกรหิตน"คิ
 จ-สทฺตฺตฺตสมาสํ.

วา-ศัพฺทว่า พฺรหฺมาทินา วา อตฺตนา วา
 มีความหมายเท่ากับ จ-ศัพฺท. ด้วยเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวการย่อเนื้อความ แห่ง

^๑ ก. วตฺตาคติ.

^๒ ก. เวเทติ.

^๓ ก. วิสเย ปชานาติ.

จ-ศัพท์ ไว้ว่า "การกเวทกรหิต" แปลว่า
เว้นจากผู้สร้างและผู้เสวย ดังนี้.

<p><u>ทฺวาทสฺวิธสฺสณฺตาสฺสณฺนติ</u> อวิชาที่นี้ ทฺวาทสนฺนํ สฺสณฺสภาวานํ สฺสณฺตาย สฺสณฺ ทฺวาทสฺวิธสฺสณฺตาสฺสณฺนํ^๑ ฐฺวาทสฺวิธสฺสณฺตาย วา จตฺตพฺพิธมฺปิ สฺสณฺนํ เอกํ กตฺวา ทฺวาทสฺงกฺกตฺตฺตา ทฺวาทสฺวิธาติ ตาย ทฺวาทสฺวิธาย สฺสณฺตาย^๒ สฺสณฺนติ อตฺถ.</p>	<p>บทว่า <u>ทฺวาทสฺวิธสฺสณฺตาสฺสณฺนํ</u> มี อรรถว่า ว้างเปล่า โดยสฺสณฺตาทฺแห่งสภาวะ ว่างเปล่า ๑๒ ประการ มีวิชาเป็นต้น จึงชื่อว่า ทฺวาทสฺวิธสฺสณฺตาสฺสณฺนํ ว่างเปล่า โดยสฺสณฺตาทฺแห่งธรรม ๑๒ ประการ อีก อย่างหนึ่ง อธิบายว่า สฺสณฺตาทฺ ชื่อว่า มี ๑๒ อย่าง เพราะความที่ความว่างเปล่า จากความยั่งยืนเป็นต้นได้องค์ ๑๒ โดยรวม สฺสณฺตาทฺทั้ง ๔ อย่าง เป็นหนึ่ง เหตุนี้ จึงชื่อว่า ว่างเปล่าโดยสฺสณฺตาทฺ ๑๒ อย่าง นั้น.</p>
---	--

<p>๖๕๓. <u>ปฺพพฺพนาทฺรณฺโตติ</u> ปฺพพฺพนฺตฺโต อดีตโกฏฺฐาสฺโต ปจฺจุปฺพนฺนวิปากสฺส อาทฺรณฺโต. เวทฺนาวสานํ ปฺริจฺฉินฺนํ เอกํ ภวจกฺกํ โหติ. ภวจกฺกเกกฺเทโสปี หิ</p>	<p>๖๕๓. บทว่า <u>ปฺพพฺพนาทฺรณฺโต</u> แปลว่า เพราะนำปัจจุบันผลมาแต่ส่วนเบื้องต้น คือ แต่ส่วนอดีต. ที่กำหนดมีเวทนาเป็นที่สุด ก็ จัดเป็นภวจักร ๑. จริงอยู่ แม้ส่วนหนึ่งของ</p>
---	---

^๑ ก. สฺสณฺตาย ทฺวาทสฺวิธสฺสณฺนํ.
^๒ ฉ. ทฺวาทสฺสณฺตาย.

พล.อ.ท. น.พ.น้อย และคุณหญิงสรวัย ปาณิกบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๒

ภวจกุกนฺติ วุจฺจติ. เวทนา วา ตณฺหา-
 สหายาย อวิชฺชาย ปจฺจโย โทศิตฺติ
 เวทनावโต^๑ อวิชฺชา อวิชฺชาวโต^๒
 สงฺขาราคี สมฺพชฺฌนโต เวทनावสานํ
 ภวจกุกํ ปริปุณฺณเมวาคี ทฏฺฐพฺพํ.

อวิชฺชากุทฺตณฺณ วา ตณฺหาอุปาทานานิ^๓
 ตทวินาภาวโต. สงฺขารกุทฺตณฺณ ภโว,
 วิณฺญาณาทิกุทฺตณฺณ ชาตฺติชฺรามรณานิ,
 โสภาทโย จ กหิตาคี เอวมฺปิ เวทนา-
 วสานํ ภวจกุกนฺติ ยุตฺตเมเวตํ. เอวํ
 ตณฺหามูลเก จ โยเชตพฺพํ. ทฺวินนํ
 ทฺวินนมฺหิ^๔ อณฺณมณฺณานุปฺปเวโส โทศิตฺติ.

ภวจักร ท่านก็เรียกว่าภวจักร. อีกอย่าง-
 หนึ่ง เวทนาย่อมเป็นปัจจัยแก่อวิชชาซึ่งมี
 ตัณหาเป็นสหาย เพราะเหตุนี้ ภวจักรอันมี
 เวทนาเป็นที่สุด บัณฑิตพึงเห็นว่า ครอบถ้วน
 ที่เดียว เพราะเนื่องกัน คือ เพราะเวทนา
 จึงมีอวิชชา เพราะอวิชชาจึงมีสังขาร.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยการถือเอาอวิชชา ท่าน
 ก็ถือเอาตัณหาและอุปาทาน เพราะอวิชชา
 และตัณหาอุปาทานนั้น ไม่แยกกัน. ด้วยการ
 ถือเอาสังขาร ท่านก็ถือเอาภพด้วย ด้วย
 การถือเอาวิญญาณเป็นต้น ท่านก็ถือเอา
 ชาตฺติ ชฺรา มรณะ และธรรมมีโสภะเป็นต้น
 ด้วย ภวจักรมีเวทนาเป็นที่สุดมีนัยดัง
 พรรณานาแม้ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้
 ภวจักรมีเวทนาเป็นที่สุดนี้ เป็นการสมควร
 แล้ว. และในภวจักรซึ่งมีตัณหาเป็นมูล

^๑ ฉ. เวทนาโต, มูลฎีกา. ๒/๑๒๐.

^๒ ฉ. อวิชชาโต.

^๓ ฉ. ตณฺหาอุปาทานานิ.

^๔ ฉ. ทวินนมฺปิ หิ.

บัณฑิตก็พึงประกอบอย่างนี้. ก็ภวจักรทั้ง ๒
ผนวกเข้าหากันและกันได้ ฉะนั้นแล.

อวิชา ฌมสภาว ปฏิจจาเหตุวา
วิปริตานิเวส กาเรนตี ทิฏฐิจริเต
สัสสาเร นยติ, เตส วา สัสสารี
สงขาราทีปวัตติ นยติ ปวัตเตตตี
สัสสารนายิกา วุตตา. ตณฺหาเย ตณฺหาจริตานิ
สัสสารนายิกาภาเว วุตตพฺพเมเว นตฺถิ.

อวิชา ปกปิตสภาวะแห่งธรรม กระทำให้
ยึดมั่นอย่างผิด ๆ ย่อมนำบุคคล พวกทริฐิจริต
ไปในสงสาร หรือย้อมนำสงสารคือความ
เป็นไปแห่งธรรมมีสังขารเป็นต้น คือ ทำให้
เป็นไปแก่บุคคลพวกทริฐิจริตนั้น เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สัสสารนายิกา
(ผู้นำไปในสงสาร หรือผู้นำสงสารไป).
ในข้อที่ตัดทาเป็นสัสสารนายิกา สำหรับ
บุคคลพวกตัดทาจริต ไม่มีคำที่จะพูดถึงเลย
ทีเดียว.

ประม ภวจกุก, ผลุบปตฺติยาตี
กตฺตฺตฺเต เกรณวจัน, เกรณตฺเต เอเว วา.
วิญญานาทีปจฺจุบฺพนฺผลุบปตฺติ ทิ อธิ ทิฏฺฐา,
อทิฏฺฐานํ ปุริมภาเว อตฺตโน เหตุณํ
อวิชาสงขารานํ ผลํ อนุปฺปาเหตุวา
อนุปฺจฺฉิชนํ ปกาเสติ, ปกาสนสฺส วา
กรณํ โหตีติ.

ประม เป็นวิเสสนะของ ภวจกุก
แปลว่า ภวจักรที่ ๑. บทว่า ผลุบปตฺติยา
เป็นตติยาวิภคฺติลงในอรรถแห่งกตฺตฺ
อีก
อย่างหนึ่ง ลงในอรรถแห่งกรณนํเอง.
อีกอย่างหนึ่ง ความเกิดขึ้นแห่งผลปัจจุบันมี
วิญญานเป็นต้น เห็นได้แล้วในภาพนี้ ย่อม
ประกาศ หรือย้อมเป็นอันกระทำการ

พล.อ.ท. น.พ.น้อย และคุณหญิงสลวย ปาณิกบุตร
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธรธรรมทานปิ.บ.พ.๗-๑๒

ประกาศความไม่ขาดสูญ โดยไม่ยั้งผลแห่ง
อวิชชาและสังขาร อันเป็นเหตุของคนในภาพ
ก่อนที่ไม่ได้เห็นให้เกิดขึ้นแล.

อถวา ปุริมภวจกั กั ทุติเยน สมุพฺพชั
วุตฺตุนฺติ เวทนาสงฺขาทสฺส ผลสฺส อฺปฺปตฺตียา
ตณฺหาทึนึ เหตฺุนึ อนุปฺจเจทึ ปกาเสติ,
ตสฺมา ผลฺปฺปตฺตียา กรณฺญตาย^๑ ปจฺมสฺส
ภวจกัทสฺส เหตฺุนึ อนุปฺจเจทปฺปกาสนฺโตติ
อตุโถ. สงฺขาราทึนึเมว วา ผลานึ
อฺปฺปตฺตียา อวิชฺชาทึนึ เหตฺุนึ ผลึ อชเนตฺวา
อนุปฺจเจทเมว, วิญฺญาณาทึเหตฺุนึ วา
สงฺขาราทึนึ อนุปฺปพฺพชเมว ปกาเสติ ปจฺม
ภวจกั, น ทุติยึ วิย ปรีโยสานมฺปฺติ
"ผลฺปฺปตฺตียา เหตฺุนึ อนุปฺจเจทป-
ปกาสนฺโต"ติ วุตฺตึ.

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ภวจักรส่วนแรก
ท่านกล่าวว่าสัมพันธ์กันกับภวจักรส่วนที่ ๒
เพราะเหตุนี้ จึงยอมประกาศความไม่
ขาดสูญแห่งเหตุมีคัตถาเป็นต้น ด้วยความ
เกิดขึ้นแห่งผลกล่าวคือ เวทนา เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวเพราะประกาศความ
ไม่ขาดสูญแห่งเหตุแห่งภวจักรที่ ๑ ด้วย
ความเกิดขึ้นแห่งผลอันเป็นต้นเหตุ. อีก
อย่างหนึ่ง การไม่ยั้งผลแห่งเหตุทั้งหลาย
มีอวิชชาเป็นต้น ให้เกิดก็ไม่ขาดสายเหมือน
กัน ด้วยความเกิดขึ้นแห่งผลทั้งหลายมี
สังขารเป็นต้นนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง
ภวจักรที่ ๑ ย่อมประกาศความเนื่องกันโดย
ลำดับ แห่งธรรมมีสังขารเป็นต้น ซึ่งเป็น
เหตุแห่งวิญญาณเป็นต้น ย่อมประกาศแม้

^๑ ฉ. การณญตาย.

ที่สุดเหมือนอย่างภวจักรที่ ๒ ก็หาไม่ได้ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะประกาศความไม่ขาดสูญ แห่งเหตุ โดยความเกิดขึ้นแห่งผล" ดังนี้.

อนุพุทธปวัตติที่ปนโตติ "สงฺขารปจฺจยา วิญฺเฒาณํ วิญฺเฒาณปจฺจยา นามรูปนุ"^๑คืออาทินา ธมฺมานํ อนุพุทธโต ปวตฺตียา ที่ปนโต. "วิญฺเฒาณปจฺจยา นามรูปนุ"^๑ ทิ เอตฺถ อปริปฺภุณายตนํ^๒ กลลรูปํ วตฺวา ตโต อหุติ "นามรูปปจฺจยา สฬายตนนุ"^๓ สฬายตนนุปวตฺติ วตฺตา. สหุปฺปตฺติที่ปนโตติ "อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาตี"^๓ติ วา อุปฺปตฺติกฺขนฺธานํ เอกขณฺ์ อุปฺปตฺตียา ที่ปนโต. น ทิ เอตฺถ ปจฺจเม วิย ภวจกฺเก อายตนานํ กเมน อุปฺปตฺติ วตฺตา.

คำว่า เพราะแสดงความเป็นไปโดยลำดับ คือ เพราะแสดงความเป็นไปโดยลำดับแห่งธรรมทั้งหลาย ด้วยคำมีอาทิว่า "เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป". ก็ในคำว่า "เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป" นี้ ท่านกล่าวกลลรูปที่มีอายตนะไม่ครบแล้ว พ้นจากนั้น จึงกล่าวความเป็นไปแห่งสฬายตนะว่า "เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ". คำว่า เพราะแสดง เกิดขึ้นพร้อมกัน ความว่า เพราะแสดง ความเกิดขึ้นพร้อมกัน แห่งอุปบัติภพและขันธ ว่า "เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

^{๑-๑} ม. อ. ๑๔/๑๖๘, ส. นิ. ๑๖/๑,

ข. อ. ๒๕/๗๓.

^๒ ก. ปริปฺภุณายตนํ.

(บ้าง) เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ" บ้าง. ก็ในอธิการนี้ ท่านกล่าวความเกิดขึ้น โดยลำดับแห่งอายตนะทั้งหลาย เหมือนใน ภวจักรที่ ๑ ก็หาไม่ได้.

๖๕๔. เหตุอาทิบุพพกา ตโย สนธิ
เอตสฺสาติ เหตุผลเหตุบุพพกตสนธิ,
ภวจกฺกํ. เหตุผลเหตุผลวเสน จตฺตูปเกโท
องฺคานํ สงฺคโท เอตสฺสาติ จตฺตูปเกทสงฺคทํ.
สรูปโต อวฺตฺตยาปี ตสฺมี ตสฺมี สงฺคเท
อาภิรียนฺติ อวิชาสงฺขาราทิกฺคหณฺเฑ
ปกาสียนฺตตีติ อาการา.

๖๕๔. สนธิ (คือเงื่อนต่อ) ๓ มี
คำว่าเหตุเป็นต้น เป็นบทหน้า มีอยู่แก่
ภวจักรนี้ เหตุนั้น ภวจักรนี้ ชื่อว่า เหตุผล-
เหตุบุพพกตสนธิ แปลว่า มีสนธิ ๓ มีคำว่า
เหตุผลและผลเหตุเป็นบทหน้า ภวจกฺกํ
เป็นอัญมท. สังคหะ คือการรวมองค์มี
๔ ประเภท คือ เหตุ ๑ ผล ๑ เหตุ ๑
ผล ๑ มีอยู่แก่ภวจักรนี้ เหตุนั้น ภวจักรนี้
ชื่อว่า จตฺตูปเกทสงฺคทํ มีสังคหะ ๔ ประเภท.
สภาวะชื่อว่า อาการ เพราะมีความหมาย
ว่า แม้ท่านมิได้กล่าวไว้โดยสรุปก็เกลี่ยลง
ไปทั่วในสังคหะนั้น ๆ คือ ท่านประกาศไว้
ด้วยศัพท์มีวิชาและสังขารเป็นต้น.

อดีตเหตุอาทินํ วา ปการา อาการา. อีกอย่างหนึ่ง ประการแห่งธรรมทั้งหลาย
กิเลสกมฺมวิปากา วิปากกิเลสกมฺมเมหิ มีอดีตเหตุเป็นต้น ก็ชื่อว่า อาการ. กิเลส

พล.อ.ท. น.พ.น้อย และคุณหญิงสรวัย ปาณิกบุตร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุพฺพธา หุตฺวา บุณฺปนฺนํ ปรีวตฺตุนฺตีติ กรรมและวิบาก เป็นธรรมที่สัมพันธ์กันกับ
 เตสุ วัฏฏนามํ อโรเปตฺวา "ติวัฏฏ"ติ วิบาก กิเลสและกรรมย่อมหมุนเวียนไป
 วุตฺตํ, วัฏฏเฏกเทศตฺตา วา "วัฏฏานี"ติ บ่อย ๆ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 วุตฺตานี. "มีวัฏฏะ ๓" เพราะยก ชื่อว่า วัฏฏะขึ้นไว้
 ในกิเลส กรรมและวิบากนั้น อีกอย่างหนึ่ง
 ท่านเรียกว่า "วัฏฏะ" ก็เพราะเป็น
 ส่วนหนึ่งของวัฏฏะ.

สนธิ อาทิปริโยสานววจิตาติ
 สนธิ ปุพฺพาวววจิตาติ อตฺถโธ.

สองบทว่า สนธิ อาทิปริโยสาน-
ววจิตา แปลความว่า กำหนดด้วยองค์ต้น
 และองค์ปลายแห่งสนธิทั้งหลาย.

ปริตฺตสฺสตีติ ตํ ตํ วตฺถุํ ปรีกฺขหกรณ-
 วเสน ตสฺสตี, ตณฺหาหตตีติ อตฺถโธ.
อุปาทิยตีติ ทฬฺหคานํ คณฺหาตี. ปุริมกมฺม-
ภวสฺมินฺตี ปุริมกมฺมภเว สตี.

คำว่า ย่อมทะเยอทะยาน ความว่า
 ย่อมค้ำรน อธิบายว่า ย่อมอยากได้วัตถุ
 นั้น ๆ ด้วยอำนาจการกระทำการกำหนด
 ถือเอา. คำว่า ย่อมถื้อมัน - คือ ย่อม
 ยึดมัน. คำว่า ในปุริมกรรมภพ คือ ใน
 ปุริมกรรมภพที่มีอยู่.

ตสฺส จ สฬฺภาโว กริยมาเนตา
 เอวาตี อาท "กมฺมภเว กริยมาเนติ

ก็ความมีอยู่แห่งปุริมกรรมภพนั้นได้แก่
 ความที่ปุริมกรรมภพ ที่ได้ทำมานั้นเอง

อติโถ"ติ. ทุกขาทิส โมโหติ ทุกขาทิน เพราะเหตุ^๕ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
อาทินวปฏิจุจาทโก อบุทีโน โมโห. "อธิบายว่า ในปริมกรรมภพที่ได้ทำมา".
อายุหนาติ สมปิณฑกา ทานาทิกิริยาย คำว่า ความหลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ
ปวตุตถกา. เอก อวชชน เอเตสนติ หลงทั้งหลายมีทุกข์เป็นต้น ได้แก่ ความหลง
เอกาวชชนา, เตสุ เอกาวชชเนส. ที่ยังละไม่ได้ อันปกปิดโทษแห่งธรรมเป็น
ที่ตั้งแห่งความหลงทั้งหลาย มีทุกข์เป็นต้น.
 บทว่า อายุหนา แปลว่า ประมวลไว้ คือ
 ทำให้เป็นไปในการกระทำความ มีทาน
เป็นต้น. อวชชนะเคียว ของสภาวะธรรม
เหล่านี้ เหตุ^๕ สภาวะธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า
เอกาวชชนา มีอวชชนะเคียว ใน
สภาวะธรรมที่มีอวชชนะเคียวเหล่านั้น.

สตุตเม เจตนา^๑ ภโว. "ยา กาจิ วา เจตนา ในขณะที่ ๑ เป็นภพ. คำว่า
ปน เจตนา ภโว, สมปยุตตา อายุหน- "ก็หรือว่าเจตนาดวงใดดวงหนึ่ง เป็นภพ
สงขารา"ติ อิห ยถาสลิตาย ธมฺมุจฺจติ- ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุต ชื่อว่า เจตนาอัน
ณานภาชนิเย วตุตตาย ปฏิสัมภิตา ปาฬิยา^๒ ประมวลไว้เป็นสังขาร" นี้ ท่านกล่าวไว้
วเสน วตุต. คตุถ หิ "เจตนา ภโว"ติ ด้วยอำนาจพระบาลีปฏิสัมภิตามรรค ที่ท่าน
พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ ใน

^๑ ก. สตุตมา เจตนา.

^๒ ข. ป. ๑/๗๖ (ภูมิพโลภิกขุ).

อากต^๑ ภาวนิตุเทเส บน สตถโตติ^๒ ธรรมฐิติญาณานีนี ตามที่ได้แสดงไว้แล้ว.
 เอกถ "เจตนา ว สงฺขาร^๓" ภาโว บน ก็ในพระบาลีสัมภิตามรรคนั้น พระบาลี
 เจตนาสมฺปยุตฺตาทิ^๔ วิภังคปาฬิ เสน มาแล้วว่า "เจตนา เป็นภพ". แต่ใน
 ทสฺสิตํ, "ตถ กตโม ปุณฺณาสงฺขาร^๕ ? ภาวนิตุ ในคำว่า สตถโต นี้ ท่านได้แสดง
 กุสล เจตนา กามาวจร^๔ อาทินา ทิ เกี่ยวกับพระบาลีในวิภังคปกรณ์ ว่า
 สงฺขารานํ เจตนาภาโว วิภังคปาฬิ^๕ "เจตนาอันแหละ เป็นสังขาร ส่วนภพ
 วุตฺโต. ได้แก่ธรรมทั้งหลาย แม้ที่สมฺปยุตฺตกับเจตนา"
 ก็ความที่สังขารเป็นเจตนา พระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าได้ตรัสไว้ ในพระบาลีวิภังคปกรณ์
 ด้วยคำมีอาทิว่า "ในอภิสังขารทั้ง ๓ นั้น
 ปุณฺณาสงฺขาร เป็นใจน ? ได้แก่ กุสล-
 เจตนาฝ่ายกามาวจร".

ตถ ปฐิมภิตาปาฬิ "เจตนาสมฺปยุตฺตา ในข้อนั้น ท่านกล่าวไว้ในพระบาลีสัม-
 วิปากธมฺมตฺตา สวิปาเกน อายุหนสงฺขาเตน สัมภิตามรรคว่า "ธรรมทั้งหลายที่สมฺปยุต
 สงฺขตาสงฺขรณกิจฺเจเน สงฺขาราทิ^๕ วุตฺตา. กับเจตนา ชื่อว่าเป็นสังขาร ด้วยกิจคือ
วิภังคปาฬิ "สหพฺมุปี ภาวคามิกมฺม การปรุงแต่งสังขตธรรม กล่าวคือ ความ

^๑ ม. อากโต. ฉ. อากตา.

^๒ ฉ. สาทถโตติ.

^๓ ฉ. สงฺขาราทิ.

^{๔-๕} อภิ. วิ. ๓๕/๑๘๑.

กมฺมภาโว^๑ ภาวสุส ปจฺจยภาเวน ประมวลมาพร้อมทั้งวิบาก เพราะความที่มี
 ภาวคามิภาวโต, กมฺมสํสฺสฏฺฐสหายตาย วิบากเป็นธรรมคา". ในพระบาลีวิงก-
 กมฺมภาวโต จ อุปฺปตฺติภวํ ภาเวนตฺติติ ปกรณ์ ท่านกล่าวว่า "ภพ" โดยความหมาย
 "ภโว"ติ วุตฺตา. อุปฺปตฺติภวภาวนากิจฺจมฺปน ว่า ยังอุปฺปตฺติภพให้มี เพราะความเป็น
 เจตนาย สํตฺติสยฺนฺติ ปฏฺฐิสมฺภิทาปาฬิ^๒ ธรรมชาติที่ทำให้ไปสู่ภพ ด้วยความเป็น
 เจตนา "ภโว"ติ วุตฺตา. ภาวภิสงฺขรณกิจฺจํ ปัจจัยแก่ภพว่า "กรรมที่ทำให้ไปสู่ภพแม้
 เจตนาย สํตฺติสยฺนฺติ วิงฺกฺกปาฬิ^๒ "กุสลา ทั้งปวง ชื่อว่า กรรมภพ" และเพราะความ
 เจตนา"ติอาทินา เจตนา "สงฺขาร"ติ เป็นกรรม โดยภาวะที่เป็นสหายที่คลุกคลีกับ
 วุตฺตา. ตสฺมา เตน เตน ปริยาเยน อุภย กรรม. ก็กิจคือการยังอุปฺปตฺติภพให้มี เป็นกิจ
 อุภยตฺถ วตฺตํ ยุตฺตฺนฺติ นตฺถตฺถ วิโรธ. พิเศษยิ่งของเจตนา เพราะเหตุนี้ ใน
 พระบาลีปฏฺฐิสมฺภิทามรรค ท่านพระสารีบุตร
 จึงกล่าวเจตนาว่า "ภพ". กิจคือการ
 ปรุ้งแต่งภพ เป็นกิจอันพิเศษยิ่งของเจตนา
 เพราะเหตุนี้ ในพระบาลีวิงกคปกรณ์ จึง
 ตรัสเจตนาว่า "สงฺขาร" ด้วยคำมีอาทิว่า
 "เจตนาเป็นกุศล" ดังนี้. เพราะเหตุนี้
 การกล่าวธรรมทั้ง ๒ ในที่ทั้ง ๒ แห่งโดย
 ปริยายนั้น ๆ จึงชอบแล้ว เพราะเหตุนี้
 ในข้อนี้ไม่มีผิด.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๑๘๓.

^๒ ฉ. ...ปาฬิยา.

คุณจินตนา อุเทนสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺส ผล อุปตฺติกาเว นิกามนาติ "ตสฺส
 สฺตํ โทติ 'จาตุมหทาราชิกา เทวา
 ที่สาเยกา วณฺณวฺโต สุขพฺพลา'ติ"อาทิ-
 สฺตานุสาเรน ภาวินิ อุปตฺติกาเว
 อภิกงฺขนา. คหณฺติ กามุปาทานํ
 กิจฺเจนาท? ปฺรามสนฺติ อิตฺรานิ.
อายุหนาวสาเนติ ทีสุปี อตฺถวิกฺขเปสฺสุ
 วุตฺตสฺส อายุหนสฺส อวสาเน.

คำว่า ความใคร่ในอุปตฺติกาพนัน เป็นผลของ
กรรมนั้น ความว่า ความหวังเฉพาะใน
 อุปตฺติกาพนันที่มีโดยทำนองที่ได้ฟังมามีคำเป็นต้น
 ว่า "บุคคลนั้น ย่อมมีการได้สัดับมาว่า
 'พวกเทวดาชั้นจาตุมหทาราชิกา มีอายุยืน
 มีผิวพรรณงาม มากไปด้วยความสุข" ดังนี้.
 ท่านอาจารย์กล่าววคามุปาทาน โดยกิจว่า
ความถือเอา. ท่านกล่าววูปาทานนอกนี้โดย
 กิจว่า ความยึดเอา. คำว่า ในที่สุดแห่ง
เจตนาอันประมวลไว้ในภพ ได้แก่ ในที่สุด
แห่งความประมวลไว้ ที่ท่านกล่าวไว้ใน
 อรรถวิภังค์ ๓.

อิธาติ อิมสฺมี ปจฺจุปฺนฺนกาเว.
 ภาวนฺตรสฺส อตฺตภาวสฺส อิมินา ปจฺจุป-
ปฺนฺนกาเว ปฏิสฺนฺธานํ ภาวนฺตรปฏิสฺนฺธานํ,
 ภาวนฺตรภาเว วา ปฏิสฺนฺธานํ ภาวนฺตร-
ปฏิสฺนฺธานํ, ตสฺส วเสน. ยํ ปฏิสฺนฺธิติ
 วุจฺจติ, ตํ วิณฺญาณฺติ สมฺพนฺโธ. ตถา

บทว่า อิธ ความเท่ากับ อิมสฺมี
 โยค ปจฺจุปฺนฺนกาเว แปลว่า ในปัจจุบันภพ
 นี้. การเชื่อมต่อกภพอื่น คืออดีตภพกับปัจจุบัน
 ภพนี้ ชื่อว่า ภาวนฺตรปฏิสฺนฺธานํ แปลว่า การ
 เชื่อมต่อกภพอื่น อีกอย่างหนึ่ง การเชื่อมต่อ
 ด้วยความเป็นระหว่างภพ ก็ชื่อว่า ภาวนฺตร-

๑ ก. กามุปาทานกิจฺเจนาท.

หิ วิญญาณ "ปฏิสนฐานปัจจุภูฐาน"ติ ปฏิสนฐาน การเชื่อมต่อด้วยความเป็น
 วุจฺจติ. กพฺเภติ มาตฺกฺจฺฉิยฺ, กพฺภาวตฺถายฺ ระหว่างภพ ด้วยอำนาจแห่งการเชื่อมต่อ
 วา. ภพอื่นนั้น หรือแห่งการเชื่อมต่อด้วยความ
 เป็นระหว่างภพนั้น. สัมพันธ์บาลีว่า ยํ
 ปฏิสนฺธิติ วุจฺจติ, ตํ วิญญาณํ แปลว่า สิ่งใด
 เรียกว่า ปฏิสนธิ สิ่งนั้นเป็นวิญญาณ. จริง
 อย่างนั้น วิญญาณ ท่านกล่าวว่า "มีการ
 เชื่อมต่อเป็นปัจจุภูฐาน". คำว่า ในครรรค์
 คือ ในท้องมารดาหรือในกิริยาที่กำหนดว่า
 ครรรค์.

ทฺวีสุ อตฺถวิกปฺเปสุ วุตฺเต อายุหน-
 สงฺขารเ "ตสฺส บพฺพภาคา"ติ อาท,
 ตติเย อตฺถวิกปฺเป วุตฺเต "ตํสมฺปยุตฺตา"ติ.
 ตํสมฺปยุตฺตา อวิชฺชา กหิตาว โหตีติ
 สมฺพนฺโธ. ทฺหฺรฺสฺส จิตฺตฺปฺวตฺติ ภวฺงฺกพฺพฺหลา
 เยภฺยฺเยน ภวฺนฺตรชนกมฺมายุหนสมฺตฺถา น
 โหตีติ "อิธ ปฺริปกฺกตฺตา" อายตฺนानนฺ"ติ
 วุตฺติ. "กมฺมกรณฺภาเล สมฺโมโห ทฺสฺสีโต"ติ

ท่านอาจารย์กล่าวสังฆารที่ประมวล
 มาที่ได้กล่าวไว้ในอรรถวิภังค์ ๒ ว่า "อัน
เป็นบุพภาคของภพนั้น" กล่าวสังฆารที่
 ประมวลมาที่ได้กล่าวไว้ในอรรถวิภังค์ ๓
 ว่า "ที่สัมปยุตกับภพนั้น". เชื่อมความว่า
 อวิชชาที่สัมปยุตกับภพนั้น ก็ย่อมเป็นอัน
 ถือเอาด้วยทีเดียว. ความเป็นไปแห่งจิต
 ของคนหนุ่ม มากไปด้วยภวังค์ ไม่สามารถ

^๑ ฉ. ปฏิปกฺกตฺตา.

เอเตน กมุสฺส ปจฺจยภูตํ สมฺโมหํ ทสฺเสติ,
น กมุสฺสมฺปยุตฺตเมว.

จะประมวลชนกกรรมในภพอื่น โดยมาก
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เพราะความที่อายณะทั้งหลายงอมแล้วใน
ภพนี้". ด้วยคำว่า "ท่านแสดงความลุ่มหลง
ในเวลาทำกรรม ของบุคคลผู้มีอายณะ
งอมแล้ว" นั้น ท่านอาจารย์ย่อแสดงความ
ลุ่มหลง อันเป็นปัจจัยแก่กรรม มิใช่แสดง
ความลุ่มหลงที่สัมปยุตกับกรรมทีเดียว.

ตตฺถ ปุริมภวสฺมิ ปณฺจ กมุสฺสมุฏารรา,
เอตฺรหิ ปณฺจ วิปากธมฺมา, เอตฺรหิ ปณฺจ
วิปากธมฺมธมฺมา^๑ เอตฺรหิ ปณฺจ
กมุสฺสมุฏารรา, อนาคเต ปณฺจ วิปากธมฺมาติ
ทสฺ ธมฺมา กมุสฺ, ทสฺ ธมฺมา วิปาโก,
อิติ ทฺวีสุ จาเนสุ กมุสฺ กมุสฺวภูฏํ, ทฺวีสุ
จาเนสุ วิปาโก, วิปากวภูฏนฺติ
กมุสฺสงฺเขโป จ วิปากสงฺเขโป จ,
กมุสฺภโว จ วิปากภโว จ กมุสฺวภูฏนฺจ

ในบรรดาปัจจัยการธรรม เหล่านี้
กรรมสัมภาระ องค์แห่งกรรม ๕ อย่าง
ในภพนี้ในก่อน ธรรมคือวิปาก ๕ อย่าง
ในกาลบัดนี้ กรรมสัมภาระ องค์แห่ง
กรรม ๕ ในกาลบัดนี้ ธรรมคือวิปาก ๕
ในกาลต่อไป จึงรวมเป็นธรรม ๑๐ อย่าง
จัดเป็นกรรม ธรรม ๑๐ อย่าง จัดเป็น
วิปาก กรรมในฐานะ ๒ ดังนี้ จัดเป็น
กรรมวิฏ วิปากในฐานะ ๒ ดังนี้ จัดเป็น

^๑ ฉ. เอตฺรหิ ปณฺจ วิปากธมฺมธมฺมาติ อีเม
ปารจา น ทิสฺสนฺติ.

วิปากวฏฏัจ, กมฺมปวตฺตฉ วิปากปวตฺตฉ วิปากวฏฏัจ ตังนัณ จิงจัตเตนกรรมสังเขป ๑
 กมฺมสนฺตติ จ วิปากสนฺตติ จ, กิริยา วิปากสังเขป ๑ จัตเตนกรรมภพ ๑
 เจว กิริยาผลญจาติ : วิปากภพ ๑ กรรมวฏฏัจ ๑ วิปากวฏฏัจ ๑
 กรรมปวัตตะ ความเป็นไปแห่งกรรม ๑
 วิปากปวัตตะ ความเป็นไปแห่งวิปาก ๑
 กรรมสนฺตติ ความสืบต่อแห่งกรรม ๑
 วิปากสนฺตติ ความสืบต่อแห่งวิปาก ๑ จัต
 เตนกิริยา ๑ เป็นผลแห่งกิริยา ๑ ฉนั :

เอว สมุปนฺนมิทฺ สเหตุกั
 ทุกฺขั อนิจฺจํ จลมิตฺตรทฺธวํ
 ธมฺเมทฺธิ ธมฺมา ปภวนฺติ เหตุโส
 โน เหตุถ อตฺตาว จ ปโร จ วิชฺชติ^๑

ธมฺมา ธมฺเม สณฺชเนนฺติ
 เหตุสมฺภารปจฺจยา
 เหตุณฺจ นโรธาย
 ธมฺโม พุทฺเธน เทสิโต.

ภวจักรนั เกิดขึ้นอย่างนี้ ประกอบ
 ด้วยเหตุ เป็นทุกขั ไม่เที่ยง
 หวันไหว มีการไปไม่ยั่งยืน ธรรม
 ทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นโดยเหตุ แต่
 ธรรมทั้งหลาย ก็ ในภวจักรนัหา
 อตฺตาวไม่มีเลย มีแต่ผู้ขึ้นอย่างเดียว.

ธรรมทั้งหลาย ย่อมยังธรรมทั้งหลาย
 ให้เกิด เพราะสมฺภาระคือเหตุเป็น
 ปัจจัย ก็ พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรม
 ไว้เพื่อการดับเหตุทั้งหลาย. เมื่อ

^๑ ม. น เหตุถ อตฺตาว ปโรว วิชฺชติ.

เหตุสุ อปรุทุเชสุ
 ฉินน์ วฏฏ์ น วฏฏติ
 เอวํ ทุกฺขนฺตภิรียาย
 พุทฺทมจริยธ วิชฺชติ
 สตฺเต จ นุปฺลพฺภนฺเต
 เนวฺจฺเจโท น สสฺสตนฺติ^๑

เหตุทั้งหลายดับแล้ว วัฏฏะขาดแล้ว
 ย่อมไม่หมุนเวียน มีพรหมจรรย์ใน
 พระศาสนานี้เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์
 อย่างนี้ และเมื่อหาสัตว์ไม่ได้ ก็ไม่มี
 ความขาดสูญ ไม่มีความเที่ยง คั้งนี้
 แล.

ตตฺถ กมฺมาเนว วิปากํ สมฺภรณฺติ
 วทฺเตนฺตึติ กมฺมสมฺภารา, กมฺมํ วา
 สงฺขารภาวํ, ตตฺถปการกานิ อวิชฺชาตณฺหุ-
 ปาทานานิ กมฺมสมฺภารา. ปฏิสนฺธิทายโก
 วา ภโว กมฺมํ, ตตฺถปการกา ยถาวุตฺตา
 आयฺहनสงฺขารา, อวิชฺชาทโย จ
กมฺมสมฺภาราติ กมฺมณฺจ กมฺมสมฺภารา จ
กมฺมสมฺภาราติ เอกเสสฺวเสน กมฺม-
 สมฺภารคฺคทณฺฑิ เวทิตพฺพํ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ที่ชื่อว่า กรรม
สัมภาระ ด้วยความหมายว่า กรรมนั่นเอง
 ย่อมปรุงวิบาก คือ ทำให้เจริญ อีกอย่าง-
 หนึ่ง กรรม จัดเป็นสังขารภพ อวิชชา
 ตัดหา และอุปาทานอันเป็นอุปการะแก่กรรม
 นั้น จัดเป็นกรรมสัมภาระ. อีกอย่างหนึ่ง
 ภพที่ให้ปฏิสนธิ ชื่อว่า กรรม สังขารที่
 ประมวลมาตามที่กล่าวแล้ว อันเป็นอุปการะ
 แก่กรรมนั้น และธรรมทั้งหลายมีอวิชชา
 เป็นต้น ชื่อว่า กรรมสัมภาระ เพราะ
 เหตุนั้น กรรมด้วย กรรมสัมภาระด้วย
 ชื่อว่า กรรมสัมภาระ เพราะเหตุนั้น พึง

^๑ สมโมหวิโนทณิ. ๒๕๓.

คุณจินตนา อุเทนสุต
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธรธรรมสาร ป-ท. ๗-๑๓

ทราบศัพท์ว่า กรรมสัมภาระด้วยอำนาจเป็น
เอกเสส.

ทส ธมมา กมฺมนฺติ อวิชฺชาทโยปิ กมฺม-
สหายตยา กมฺมสริกฺขกา, ตฺตูปการกา
จาติ "กมฺมนฺ"ติ วุตฺตา. สงฺขิปฺปฺนฺติ เอตฺถ
อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จาติ
สงฺเชโป, กมฺมํ วิปาโก จ. "กมฺมํ
วิปาโก"ติ เอว สงฺขิปฺปิยตีติ वा สงฺเชโป,
อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จ.
สงฺเชปภาวสามณฺเณ ปน เอกวจฺนํ กตฺนฺติ
ทฏฺฐพฺพํ, สงฺเชปสฺสฺสฺสฺส वा ภาคาธวจฺนฺติ
กมฺมภาโค กมฺมสงฺเชโป.

คำว่า ธรรม ๑๐ อย่างจัดเป็นกรรม
ความว่า แม้ธรรมมีวิชาเป็นต้น ที่พึงเห็น
เสมอกับกรรม และเป็นอุปการะแก่กรรมนั้น
เพราะความที่มีกรรมเป็นสหาย เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "จัดเป็นกรรม".
ธรรมทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น และธรรม
ทั้งหลายมีวิญญาณเป็นต้น ย่อมย่นเข้าไปใน
ธรรมนี้ เหตุนี้ ธรรมนี้ ชื่อว่า สังเขป
ได้แก่กรรม และวิปาก. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า สังเขป เพราะความหมายว่า ท่าน
ย่นเข้าอย่างนี้ว่า "กรรม วิปาก" ได้แก่
ธรรมทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น และธรรม
ทั้งหลายมีวิญญาณเป็นต้น. ก็พึงเห็นว่า ท่าน
กระทำเป็นเอกวจนะ ด้วยความเป็นสังเขป
เสมอกัน อีกอย่างหนึ่ง สังเขปศัพท์ เป็น
ชื่อของส่วน เพราะเหตุนี้ ส่วนแห่งกรรม
จึงชื่อว่า กรรมสังเขป.

^๑ ก. สงฺขิปฺปฺนฺติ.

คุณจินตนา อุเทนสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอว สมุปนฺนติ กมฺมโตปิ วิปาโก. คำว่า เกิดขึ้นอย่างนี้ คือ วิบาก
 ตตฺถาปิ "อวิชชาโต สงฺขารา"ติ เอว เกิดขึ้น แม้เพราะกรรม. แม้ในขั้นนั้น ก็มี
 สมุปนฺนํ, ติสนฺธิอาทิวเสน วา สมุปนฺนํ เนื้อความว่า ภวจักรนี้เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า
 อิทํ ภวจกฺกนฺติ อตฺถโ. อิตฺตรนฺติ กมฺนธมฺมํ, "สังขาร เกิดขึ้นเพราะอวิชชา" หรือ
 วินสฺสธมฺมนฺติ อตฺถโ. เตน อูปาทวย- เกิดขึ้นด้วยอำนาจสนธิ ๓ เป็นต้น อธิบาย
 วนฺตคาทึปเกน อนิจฺจสทฺเทน, วิการาทตฺติ- ว่า ได้แก่ภวจักร. คำว่า มีการไป คือ
 ทึปเกน จลสทฺเทน จ อทึปิตํ กาลนฺตรฏฺ- มีการไปเป็นธรรมดา อธิบายว่า มีความ
 จายิตาภาวํ วิชาเวติ. ษิตํ ภาวไปเป็นธรรมดา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
 แสดงภาวะ คือความเป็นธรรมชาติ ไม่ตั้ง
 อยู่ในกาลอื่น ด้วยศัพท์ว่าไม่เที่ยง ซึ่งแสดง
 ถึงความเป็นธรรมชาติ มีความเกิดขึ้นและ
 เสื่อมไปเป็นที่สุด และด้วยศัพท์ว่า หวั่นไหว
 ซึ่งแสดงถึงความเปลี่ยนแปลง.

อทฺตรนฺติ เอเตน ติรภาวภาวนิสฺสารตํ. ด้วยคำว่า ไม่ยั่งยืน นี้ ท่านยอมแสดงถึง
 เหตุ เอว สมฺภารา เหตุสมฺภารา. ความเป็นธรรมชาติไม่มีสาระ คือความ
 "จानฺโส เหตุโส"ติ^๑ เอกฺถ เอว วุตฺตํ มั่นคง. สมฺภาระคือเหตุ ชื่อว่า เหตุ-
 วา จานํ, อณฺณมฺปิ ตสฺส ตสฺส สาธารณํ สมฺภารา แปลว่า สมฺภาระคือเหตุ.
 การณํ สมฺภาโร, อสาธารณํ เหตุ. อีกอย่างหนึ่ง ฐานะที่ท่านกล่าวไว้แบบนี้

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๕๔๗, (ภูมิพโลภิกขุ ๒/๒๕๖),
 อภี. ก. ๓๗/๒๕๒.

คุณจินตนา อุเทนสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวนติ เอว เหตุโต ฌมมตตสมภเว,
 เหตุนิโรธา จ วฏฏจเจเท ฌมเม จ
 กัณโรธาย เทสึเต สตีติ อตโต.

ในคำนี้ว่า "โดยฐานะ โดยเหตุ" ชื่อว่า
 สัมภาระ เหตุทั่วไปของฐานะนั้น ๆ แม้
 อย่างอื่น ก็ชื่อว่า สัมภาระ เหตุที่ไม่ทั่วไป
 ชื่อว่า เหตุ. คำว่า อย่างนี้ ความว่า
 เมื่อมีแต่เพียงธรรมโดยเหตุ อย่างนี้
 อธิบายว่า เมื่อมีการตัดวัฏฏะ เพราะ
 คับเหตุ และเมื่อได้แสดงธรรมเพื่อการ
 คับเหตุนั้น.

พรหมจรรย์ อธิ พรหมจรรย์ธิ สตเต จาติ
 เอกถ จ-สทโท "เอว พรหมจรรย์จ
 วิชชติ, สสสตุจเจทา จ น โหนตี"ติ
 สมุจจยภูโธ. เอว^๑ เหตุอายุตเต ฌมม-
 มตตสมภเว สตโต นุปลพทติ, ตสมิ^๒ จ
 อุปลพทนเต สสสโต, อุจเจโท วา ลียาติ
 นุปลพทนเต ตสมิ เนวจเจโท น สสสตนุติ
 วุตติ โหติ.

พรหมจรรย์ อธิ สำเร็จรูปเป็น พรหมจรรย์ธิ
 แปลว่า พรหมจรรย์ในพระศาสนานี้ จ-ศัพท์
 ในคำว่า พรหมจรรย์ธิ สตเต จ นี้ มี
 เนื้อความรวมว่า "มีพรหมจรรย์อยู่อย่างนี้
 ด้วย ไม่มีความเที่ยงและความขาดสูญ
 ด้วย". มีอธิบายว่า เมื่อมีแต่เพียง
 ธรรมที่เนื่องด้วยเหตุอย่างนี้ จึงหาสัตว์
 ไม่ได้ และเมื่อหาสัตว์นั้นได้ก็จะพึงมีความ
 เที่ยงหรือความขาดสูญ เพราะเหตุนี้ เมื่อ

^๑ ฉ. เอวณฺหิ.

^๒ ก. ยสมิณฺจ.

หาสัตว์นั้นไม่ได้ จึงไม่มีความขาดสูญ
ไม่มีความเที่ยง.

๖๕๕. สัจจบปภาวโศติ สัจจโต,
สัจจัน วา ปภาวโต จ.

๖๕๕. บทว่า สัจจบปภาวโต แปลว่า
โดยเกิดแต่สัจจะ หรือแปลว่า โดยเกิดแห่ง
สัจจะทั้งหลายก็ได้.

กุสลากุสล กมมนติ วฏฏุกถาย
วตุตมานตุตา สาสวณติ วิณนายติ.
อวิเสเสนาติ "เจตนา เจตนา-
สมฺปยุตฺตกา"ติ วิเสสํ อกฺตฺวา, สพฺพมฺปิ ตํ
กุสลากุสลํ กมฺมํ สมฺททยสจฺจนฺติ วุตฺตฺนฺติ
อตุโถ.

คำว่า กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล
ทำให้เข้าใจว่า กรรมที่ยังมีอาสวะ เพราะ
ความเป็นไปในกถาว่าด้วยวฏฏุกะ. คำว่า
โดยไม่ต่างกัน ความว่า มิได้กระทำความ
ต่างกันว่า "เจตนาธรรมทั้งหลายที่สัมปยุต
กับเจตนา" กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล
นั้นทั้งหมด ท่านกล่าวว่าเป็นสมุทัยสัจ.

"ตณฺหา จ ฯเปฯ อวเสสา จ สาสวกุสลา"^๑
ธฺมา"ติ"^๒ หิ เจตนาเจตนาสมฺปยุตฺตวิเสสํ
อกฺตฺวา วุตฺตฺนฺติ, อริยสจฺจวิเสสํ วา
อกฺตฺวา สมฺททยสจฺจนฺติ วุตฺตฺนฺติ อตุโถ.

อธิบายว่า ก็ท่านกล่าวไว้มิได้กระทำความ
ต่างกันว่าเป็นเจตนา และธรรมที่สัมปยุต
กับเจตนา ว่า "ตณฺหา กิเลสที่เหลือ
อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็น

^๑ ฉ. สาสวา กุสลา.

^๒ ฉ. อภิ. วิ. ๓๕/๑๓๘, ๑๔๐.

คุณพริ้มเพรา ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๕

สัจจวิภังเก ที สพฺเพปิ กิเลสํ สพฺพมฺปิ
 ภวคามิกมมํ "สมุทฺยสจฺจนฺ"^๑ วุคฺคํ.
 ทุคฺคิยสจฺจํ ปภโว เอตสฺสชาติ ทุคฺคิยสจฺจปภวํ
 อุปาทานปจฺจยา ภโวติ อุปปตฺติภวสฺส,
 กมฺมภวสฺส จ อธิปฺเปตตฺตา วุคฺคํ
"ปจฺมทุคฺคิยสจฺจทวณฺ"ติ.

อารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์
 ของอาสวะที่เหลือ" ดังนี้ อีกอย่างหนึ่ง
 ท่านกล่าวว่า เป็นสมุทัยสัง โดยมิได้กระทำ
 ความต่างว่าเป็นอริยสัง. ก็ในสัจจวิภังค์
 กิเลสทั้งหมด กรรมที่ทำให้ไปสู่ภพทั้งหมด
 ตรัสว่า "เป็นสมุทัยสัง". ชื่อว่า ทุคฺคิ-
ยสจฺจปภวํ ด้วยอรรถว่า มีทุคฺคิยสังเป็น
 แดนเกิด. ท่านกล่าวว่า "เป็นปฐมสังและ
ทุคฺคิยสังทั้งสอง" เพราะท่านประสงค์เอา
 อุปัตติภพและกรรมภพ ว่า เพราะอุปาทาน
 เป็นปัจจัยจึงมีภพ ดังนี้.

๖๕๖. วตฺถุสฺสูติ อารมฺมณฺเส,
 ทฺกฺขาทิสฺสุ วา ปฏิจฺฉาเทตฺตพฺเพสฺ วตฺถุสฺ.
สมฺโมเทตีติ ธมฺมสภาวํ ชานิตฺตุํ ปฏิวิชฺฉิตฺตุํ
 อเทนฺตี ตสฺส ปฏิจฺฉาทนวเสน สมฺโมเทตี.
วตฺถุณฺตี อธิ อารมฺมณฺ อธิปฺเปตฺ.
อณฺณมณฺณจ อุปตฺตมฺเกตี อณฺณมณฺณ-

๖๕๖. คำว่า ในวัตถุทั้งหลาย ได้แก่
 ในวัตถุทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ หรือที่พึง
 ปกปิดในสังจะมีทุกข์เป็นต้น. คำว่า ยอม
ให้ลุ่มหลง ความว่า เมื่อไม่ให้เพื่อจะรู้ คือ
 เพื่อแทงตลอดสภาวะแห่งธรรม ชื่อว่าย่อม
 ทำให้ลุ่มหลง ด้วยอำนาจปกปิดสภาวะแห่ง

^๑ อภี. วิ. ๓๔/๑๓๘, ๑๔๐.

คุณพริ้มเพรา ธรรมมงคล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สนธิสฺสเยน วนา จาคุ อสกุโกนฺตา เทว
นพกลาปา วย.

ธรรมนั้น. อารมณฺ์ท่านประสงคฺ์เอาในคํ่าว่า
วัตถุ นี้. ชื่อว่า ย้อมคํ่าจุนกันและกัน
เหมือนไม้จ้อ ๒ กํ่า เว้นจากที่อาศัยกันและ
กัน ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้.

สฺวิสเยติ ยถาสกฺวิสเย^๑ รุบายตนาทิกะ.
ชายนานัน ฆนฺธานัน วิการภาเวน
ลพฺภมานา ชาคี เต ชเนนฺตี วย โทคฺตี
วุดคฺติ "ฆนฺเช จ ชเนนฺตี"ติ. เตนาท "เตสฺ
อภินิพพตติภาเวน ปวตตตตทา"ติ.
ปากภทภาวณฺจ อธิตฺฏจคฺตี เอตฺถาปี
"ฆนฺเช ชเนนฺตี"ติ เอตฺถ วุดคฺตนเยเนว
อตุโถ คเหตุพฺโพ.

คํ่าว่า ในวิสัยของตน คือ ในอายตนะมี
รุบายตนะเป็นต้น อันเป็นวิสัยตามควรแก่
ตน. ชาคีที่ได้ด้วยความเปลี่ยนแปลงแห่ง
ชั้นทั้งหลายที่เกิดอยู่ ย้อมเป็นเหมือนยัง
ชั้นเหล่านั้นให้เกิด เพราะเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าว่าว่า "ย้อมยังชั้นทั้งหลาย
ให้เกิด". ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
กล่าว่าว่า "เพราะเป็นไป โดยเป็นอาการ
เกิดขึ้นแห่งชั้นทั้งหลายนั้น". แม้ในคํ่าว่า
ครอบเอาภาวะ คือความงอมและความแตก
นี้ บัณฑิตก็พึงถือเอาเนอความตามนัยที่กล่า
แล้วในคํ่าว่า "ย้อมยังชั้นทั้งหลายให้เกิด"
นั้นแหละ.

^๑ ฉ. ยถาสกฺ วิสเย.

ปากเกทวเสน วตฺตติจฺเจว อตฺถโถ. อธิบายว่า ย่อมเป็นไป ด้วยอำนาจความ
 ปจฺจตฺติ ปาโก, ภิษชฺตฺติ เกโท, ปาโก งอมและความแตกั่นเอง. ชื่อว่า งอม
 จ เกโท จ ปากเกท, ตสฺส ภาวํ ปจฺจนํ, เพราะมีความหมายว่า สุก ชื่อว่า แดก
 ภิษชฺนํ จาคิ อตฺถโถ. โสกาที่นี้ เพราะมีความหมายว่า ทำลาย ความงอม
อธิฏฺจานตฺตาคิ เตสํ การณตฺตาคา, เตหิ ด้วย ความแตกด้วย ชื่อว่า ความงอมและ
 สิทฺธาย อวิชฺชาย สหิตฺเทหิ^๑ สงฺขารเหหิ ความแตก อธิบายว่า ภาวะแห่งความงอม
 ปจฺจโย จ โหติ ภาวนตฺรปาตฺภาวายาติ และความแตกั่น ก็คือความงอมและความ
 อธิปฺปาโย. จตฺติจิตฺตํ วา ปฏิสนธิวิญฺญาณสฺส แดก. คำว่า เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปกิณณก-
 อนนฺตรปจฺจโย โหตฺติติ "ปจฺจโย จ โหติ ทุกขมีโสกะเป็นต้น อธิบายว่า เพราะเป็น
ภาวนตฺรปาตฺภาวายา"ติ วุตฺตํ. เหตุ แห่งปกิณณกทุกขมีโสกะเป็นต้นเหล่านั้น
 และย่อมเป็นปัจจัยเพื่อความปรากฏในภพอื่น

ด้วยสังขารที่ประกอบด้วยอวิชชา อันสำเร็จ
 มาแต่ปกิณณกทุกข มีโสกะเป็นต้นเหล่านั้น.
 อีกอย่างหนึ่ง จตฺติจิตฺตํ ย่อมเป็นอนันฺตรปัจจัย
 แก่ปฏิสนธิวิญฺญาณ เพราะเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "และย่อมเป็นปัจจัย
เพื่อความปรากฏในภพอื่น".

^๑ ก. ขนิ เตหิ.

ตี ปน จุติจิตต์ อวิชชาสังขารรหิต์ ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง
 ภาวนตรสฺส ปจฺจโย น โหตีติ สสหายตฺต- ปภิกคณทุกขมีโสกะเป็นต้น" เพื่อแสดงภาวะ
 ทสฺสนตฺตมาห^๑ "โสกาทีนํ อธิฏฺฐานตฺตา"ติ. ที่มีสหาย ว่า ก็ จุติจิตนั้น เว้นจากอวิชชา
เทวธาติ อตฺตโน อตฺตโน^๒ สรเสน, และสังขาร ย่อมไม่เป็นปัจจัยแก่ภพอื่น.
 ธมฺมนตรปจฺจยาภาเวน จาติ เทวธา บพว่า เทวธา แปลว่า ๒ ส่วน ๒ ส่วน
 เทวธา. พุยาบนิจฺฉาโลเปน หิ นิตฺเตโส. คือ โดยสภาพของตน ๆ และโดยความเป็น
 ปัจจัยแก่ธรรมอื่น. ก็เป็นการแสดงโดย
 พุยาบนิจฺฉาโลวิธี คือการลบความหมายที่
 ต้องการด้วยการเข้าใจอย่างซึมซาบ.

๖๕๗. "อวิชชาปจฺจยา สังขาร"ติ
 เอเตน สังขารานํ ปจฺจยุปฺปนฺนตาทสฺสเนน
 "โก นุ โข อภิสงฺขโรตีติ เอส โน กลฺโล
 ปโณห"ติ ทสฺเสติ, เตเนตํ การกทสฺสน-
 นีวารณํ. อตฺตา^๓ ภวโต ภาวนตรํ สงฺกมตีติ
 ทสฺสนํ อตฺตสงฺกนฺตทสฺสนํ, ตํ สังขารปจฺจยา

๖๕๗. ค้ำยค้ำว่า "เพราะอวิชชา
เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร" นี้ ท่านอาจารย์ยอม
 แสดงว่า มีค้ำถามว่า "ใครหนอย่อม
 ประตั้ง ตั้งนี้ ค้ำตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควร
 แก่" ตั้งนี้ ค้ำยการแสดงความที่สังขารเป็น
 ธรรมเกิดแต่ปัจจัย ค้ำยเหตุนี้ ค้ำว่า

^๑ มุลฎีกา ๒/๑๒๘.

^๒ ก. อตฺตโน, มุลฎีกา ๒/๑๒๘
 อตฺตโนเยว.

^๓ ก. อตฺตนา.

วิญาณูปตติวจเนน · นินวาริต্তิ · โทคิตติ?

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารนี้ จึงเป็นเครื่องกันความเห็นว่ามีผู้สร้าง. ความเห็นว่า อตตาย่อมเคลื่อนจากภพไปสู่ภพอื่น ชื่อว่า อตตสงกนตีสสนิ ความเห็นว่าอตตาคือเคลื่อน ความเห็นว่าอตตาคือเคลื่อนนั้น ย่อมเป็นอันถูกห้ามแล้ว - ด้วยการกล่าวถึงความเกิดขึ้นแห่งวิญาณ เพราะสังขารเป็นปัจจัย.

ปณฺจนํ ขนฺธํ อภทฺโต เอโก อตฺตาคิตฺติ
 กถํ ฆนฺสณฺญา. ตํ ยมกตาลกนฺทํ ภินฺทนฺเตน
 วีย "วิญาณปจฺจยา นามรูปมตฺตเมตฺน"ติ
 วจเนน นินวาริตฺติ โทคิตฺติ. "เอวมาทิสฺสน-
นินวารณฺ"ติ เอเตน "โสจติ ปริเทเวติ
 ทุกฺขิตฺติ"ติอาทิสฺสนนินวารณมาท.

ความถือว่า อตตาคือหนึ่ง เพราะความไม่แยกกันแห่งขันธ ๕ ชื่อว่า ฆนสณญา ความสำคัญว่าเป็นก้อน. ความถือนั้น ย่อมเป็นอันถูกห้ามแล้ว ด้วยการกล่าวว่ "นี้เป็นเพียง เพราะมีวิญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป" ดังนี้ เหมือนดังทำลายเงาตาลทั้งคู่ ฉะนั้น. ด้วยคำนี้ว่า "เป็นเครื่องกันความเห็นมีอาทิอย่างนี้" ท่านอาจารย์กล่าวเครื่องกันความเห็นมีอาทิว่า "คนมีทุกข์ย่อมเสรำโศก ย่อมคร่ำครวญ" ดังนี้.

^๑ ฉ. อธิสทโท นตฺถิ.

คุณพริ้มเพรา อรรคมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โสกาทโยปิ ติ ปจฺจายตฺตา อวสวตฺติโนติ
 "ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกะ ฯเปฯ
 สมฺภวตฺติ"^๑ เอเตน วุตฺตเมวาทิ.
มิจฺฉาทสฺสนนิวารณโตปฺติ การกทสฺสนาที-
 นานาวิชฺมิจฺฉาภินิเวสนิวารณโตปฺติ.

๖๕๘. "สลกฺขณสามณฺณลกฺขณวเสนา"^๑
 เอเตน สพฺพปกาเรน ธมฺมานํ ยถาวโต
 อทสฺสนมาท ตทฺถยวินิมุตฺตสฺส ธมฺเมสุ
 ปรมตฺถโต ปสฺสิตพฺพภาวสฺส อภาวโต.
อุปกฺชลนํ วिय ทฺถุขุบฺบตฺติเหตุโต. ปตฺนํ วिय
 ภาวนตฺรปฺปาตโต. คณฺทปาทภาโว วिय
 ทฺถุขตาสุลโยกโต, กิเลสาสฺสจิปคฺขรณโต จ.
คณฺทเกทปฺพิกา วียาติ เกทนตฺถํ ปจฺจมาเน
 คณฺเท ตสฺส อุปฺริ ชายมานา ขุทฺทกปฺพิกา

ก็แม้ธรรมทั้งหลายมีโสกะเป็นต้น ก็เนื่อง-
 ด้วยปัจจัย ไม่มีใครให้เป็นไปในอำนาจ
 เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
 ไว้ด้วยคำนี้ว่า "เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี
 ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ" นั้นเอง ฉะนั้นแล.
 คำว่า แม้โดยเป็นเครื่องกันความเห็นผิด
 คือ โดยเป็นเครื่องกันความยึดมั่นผิดมีอย่าง
 ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ความเห็นว่ามีผู้สร้าง.

๖๕๘. ด้วยคำว่า "ด้วยอำนาจลักษณะ
ของตน และสามัญลักษณะ" นี้ ท่านอาจารย์
 กล่าวการไม่เห็นตามเป็นจริง ซึ่งธรรม
 ทั้งหลาย เพราะภาวะที่จะพึงเห็นโดย
 ปรมัตถ์ในธรรมทั้งหลาย ที่พ้นจากลักษณะ
 ทั้ง ๒ นั้นไม่มีโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า
เหมือนการก้าวพลาด เพราะเป็นเหตุเกิด
 ทุกข์. ชื่อว่า เหมือนหกล้ม เพราะทำให้
 ตกไปในภพอื่น. ชื่อว่า เหมือนความเกิด

^๑ ม. อ. ๑๔/๑๖๙, ส. นิ. ๑๖/๒,
 พ. อ. ๒๕/๓๗.

ภวโต, ตํ นิมิตตตณฺจสฺส^๑ สุนภาวาทิ- อดันตะมากอย่าง. ชื่อว่า เหมือนการทลาย
สมภวโต. แสง เพราะยังเหตุแห่งทุกข์ให้ตั้งลงใน
 สันดานของตน. ชื่อว่า เหมือนเกิดเป็น
หัวฝีกลาย เพราะความที่ฝีกคืออภภาพ เป็น
 ความพิการคือการบังเกิด และเพราะความ
 ที่ฝีกคืออภภาพนั้น มีความวมขึ้นเป็นต้น
 เพราะความพิการ คือ การบังเกิดนั้นเป็น
 นิมิต.

สุนตาสราคบุพพคฺคทณฺยาโย หิ คณฺทวีการ. ก็การกลัดเป็นหนอง คือ มีรากเป็นต้นคือ
 สรสโต คณฺทสฺส ภิชฺชนํ ปาเกน วินา น ความวมขึ้น ชื่อว่า ฝีกลาย. การแตกแห่ง
 โทคฺคิตฺติ เกทคฺคทณฺเณวสฺส ปาโกปิ คหิตฺติตฺติ ฝีกโดยสภาพ เว้นจากความสุข ย่อมไม่มี
 กตฺวา อาท "คณฺทเกโท วีย ชฺรามรณฺน"^๑ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงถือเอาแม้ความสุข
 คณฺทสฺส วา วิสทิสํปตฺตติ, ภิชฺชนณฺจ แห่งฝีกนั้น ด้วยศัพท์ว่าแตก เพราะเหตุนั้น
คณฺทเกโท, ตตฺถ วิสทิสํปตฺตติ ปาโกติ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ชฺราและมรณะ
 เวทิตพฺพํ. เปรียบเหมือนการแตกแห่งฝีก". อีกอย่าง
 หนึ่ง ฟังทราบว่า การที่ฝีกถึงความเปลี่ยน-
 แปลงไป และแตกไป ชื่อว่า ความแตก

^๑ ฉ. ตนฺนนิมิตฺตตณฺจสฺส.

แห่งผี การถึงความเปลี่ยนแปลงในการ
แตกแห่งผีนั้น ก็เป็นความสุกแห่งผี.

อุปมาที่ ภาวทุกกั วิณฺญาเปนุเตน ท่านอาจารย์ เมื่อจะทำให้เข้าใจ
เอกาธิฏฺฐาเนหิ อุปมาวิเสสเสหิ ตั ภาวจักรด้วยอุปมาทั้งหลาย ครั้นทำให้เข้าใจ
วิณฺญาเปตฺวา อิทานิ นานาธิฏฺฐาเนหิ ภาวจักรนั้น จะด้วยความต่างแห่งอุปมาอันมี
วิณฺญาเปตฺว^๑ "ยสฺมา วา"ติอาทิ วุตตํ. ที่รองรับอย่างเดียวกันแล้ว บัดนี้ ประสงค์จะ
ทำให้เข้าใจด้วยอุปมา อันมีที่รองรับ
ต่าง ๆ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "หรืออีก
นัยหนึ่ง เหตุใด" ดังนี้.

ตตฺถ ปฏฺฐาภิกฺขุจกฺขุโก รูปานิ น ปสฺสตี, จะอธิบายในคำเหล่านั้นต่อไป : บุคคลผู้มี
กิลฺลิจิ ปสฺสนฺโตปิ วิปริตํ ปสฺสตี, เอวํ ดวงตา ถูกผ้าครอบงำแล้ว ย่อมไม่เห็นรูป
อวิชฺชาภิกฺขุโต ทุกฺขาทีนํ น ปฏิชฺชตี น ทั้งหลาย แม้เห็นบ้าง ก็เห็นผิดไป บุคคล
ปสฺสตี, มิจฺฉา วา ปฏิชฺชตีติ ปฏฺลํ วีย ผู้ถูกอวิชชาครอบงำ ก็เปรียบเหมือนฉนั้น
อวิชฺชา. โกสการกิมิ วีย^๒ อตฺตนาเว ย่อมไม่ปฏิบัติ คือ ไม่เห็นสัจจะมีทุกข์เป็นต้น
กตฺตตา, วฏฺฐสฺส อตฺตโน เอเว ปริพฺภมณ- หรือปฏิบัติผิดไป เพราะเหตุนั้น อวิชชา
การณตฺตตา จ โกสปปเทสสา วีย สงฺขารา. จึงเปรียบเหมือนผ้า. สังขารทั้งหลาย

^๑ ก. ญาเปตฺว.

^๒ ก. โกสการกิมินา วีย.

คุณพริ้ม เพรา ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สังขารปริกคหฺ วิตา ปติฏฺจํ อลภมานํ ชื่อว่า เปรียบเหมือนส่วนหนึ่ง แห่งฝักไหม
วิญญาณํ ปริณายกปริกคหฺ วิตา ปติฏฺจํ เพราะความที่อึดตายันเปรียบเหมือนตัวไหม
 อลภมาโน ราชกุมารโ เวียติ ปริกคเหน สร้างขึ้นมา และเพราะความเป็นเหตุ
 วิตา ปติฏฺจาลาโก เอตฺต อูปโมปเมยฺย- หมุนเวียนไปแห่งวิญญะคือแห่งอึดตายันเอง.
 สามณฺณํ. วิญญาณ วันการครอบครองแห่งสังขาร
 ก็ไม่ได้ที่อาศัย เปรียบเหมือนพระราชกุมาร
 วันการปกป้องของขุนพล ก็ไม่ได้ที่อาศัย
 เพราะเหตุนั้น การวันการครอบครอง
 ไม่ได้ที่อาศัย จึงเป็นความเสมอกันแห่งคำ
 อูปมาอูปไมยในที่นี้.

อูปปตฺตินิกิตฺตุนฺติ กมฺมาทิจารมฺมณฺมาท. ท่านอาจารย์กล่าวถึงอารมณ์ มีกรรมเป็นต้น
ปริกฺกปฺปนฺโตติ อารมฺมณฺกรณฺโต, สมฺปยุตฺเตน ว่า นิमितแห่งอูปบติ. บทว่า ปริกฺกปฺปนฺโต
 วา วิตกฺเกน วิตกฺกนฺโต. เทวมนุสฺสํมิก^๑ แปลความว่า เพราะกระทำให้เป็นอารมณ์
 วิหฺงคาทิวีวิธปฺปการตายน มายา เวีย หรือแปลความว่า เพราะตรึงไปด้วยวิตกอัน
นามรูป. ปติฏฺจาวีเสเสน วุฑฺธิวีเสสา- สัมปยุตฺกัณ. นามรูปเปรียบเหมือนกล
ปตฺตติโต วนปฺปคฺมโพ เวีย สพฺายตฺนํ. เพราะความที่มีหลายประการ เป็นต้นว่า
 อายตฺนानํ วิสยวิสยภูตानํ อณฺณมณฺณาภิมุข- เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นเนื้อ และ
 ภาโว อายตฺนขมฺภูณฺ. ตโต อายตฺนขมฺภูณฺโต เป็นนก. สพฺายตฺน ชื่อว่า เปรียบเหมือน

^๑ ม. เทวมนุสฺสํมิกิ, มุลฎีกา ๒/๑๒๔.

คุณพร้อมเพรา ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทวยสงฆฎานุบตติโต, เวทนาทุกขเหตุโต
จ อคคิ วิย ผสโส. สปริพาหโต ทาโท วิย
เวทนา. อปรุปริตตทาวทตมโต^๑
โลณุกพานัน วิย วิสยานุภัน. อารมมณ
ปาทุกมยตาทาโต ปีปาสา วิย ตตทา.

พุ่มไม้ในป่า เพราะถึงความต่างแห่งความ
เจริญ โดยความต่าง ๆ แห่งที่ตั้งอาศัย.
ภาวะที่อายตนะทั้งหลาย อันเป็นธรรมที่รับ
อารมณ์ได้ และเป็นธรรมที่เป็นอารมณ์มา
เผชิญกันและกัน ชื่อว่า ความกระทบกันแห่ง
อายตนะ. เพราะเหตุนั้น ผัสสะ จึงชื่อว่า
เปรียบเหมือนไฟ เพราะความกระทบกัน
แห่งอายตนะ เพราะทั้ง ๒ ฝ่ายเกิดการ
เสียดสีกัน และเพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์คือ
เวทนา. เวทนาเปรียบเหมือนความร้อน
เพราะมีความเร่าร้อน. การเสวยอารมณ์
เปรียบเหมือนการคั้นน้ำเกลือ เพราะความ
เจริญมากแห่งตัดทา. ตัดทา เปรียบเหมือน
ความกระหาย เพราะภาวะคือความ
ต้องการจะคั้นในอารมณ์.

ตทสสุปาทานนติ ตํ อภิลาสกรณํ ตตทา-
ทิจฺจาภินนฺทนํ อสฺส ตํสมงฺคิโน ปุคฺคสฺส,

บทว่า ตทสสุปาทานัน ตตทเป็น ตํ อสฺส
อุปาทานัน ตํ โยค อภิลาสกรณํ ไชออกเป็น

^๑ ฉ. อปรุปริตตทาวทตมโต.

คุณพร้อมเพรา ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตทสฺส^๑ วา ภเวยฺย อุปาทานํ. พยสนา-
 วทาย อชานนโต ภวูปาทานํ มจฺจสฺส
 พลิสฺสูปาทานํ วย. เอตฺถ จ สงฺขาราทีนํ
 โกสฺสปเทสฺสปริณายกาทีหิ ทฺวึหิ ทฺวึหิ
 สทิสฺตาย เทว เทว อุปมา วุตฺตาคติ
 เวทิตฺตพฺพา.

ตทหาทิฏฺฐาภินนฺทนํ การกระทำความ
 ปรารณานันฺ คือ การยินดีสิ่งทีตทหาได้เห็น
 เป็นอุปาทานของบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง
 ด้วยตทหานันฺ อีกอย่างหนึ่ง ตัดเป็น ตทสฺส
 อุปาทานํ แปลว่า การทำความปรารณานันฺ
 ฟิงเป็นอุปาทาน อสฺส ไซเป็น ภเวยฺย.
 การยึคฺคพไว้มนฺ เปรียบเหมือนปลายีคเอา
 เบ็คไว้มนฺ เพราะความไม่รู้ภาวะคือการนำ
 มาซึ่งความพินาศ. ก็ในอธิการนี้ อุปมา
 อย่างละ ๒ ฟิงทราบว่ ท่านกล่าวไว้
 เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมีสังขารเป็นต้น
 เป็นสภาพที่เหมือนกันกับอุปมาอย่างละ ๒ มี
 ส่วนหนึ่งแห่งฝักไหม และขุนพลเป็นต้น.

๖๕๙. โภจิ อคฺมภีโร เอว คมฺภีโร
 วย ขายติ ปุราณคิตฺตปณฺณาทีหิ ภริโต^๒
 ปพฺพตฺตสงฺเขเป ชลาสโย วย, น เอวมยฺ.
 อยฺ ปน คมฺภีโรว หุตฺตวา โอบาสติ ปกาสติ

๖๕๙. สิ่งบางอย่างไม่ลึกเลย แต่ก็
 ปรากฏเหมือนลึก เหมือนอย่างแองน้ำบน
 ภูเขาคี่เต็มไปด้วยหญ้า และใบไม้เก่า ๆ
 เป็นต้น ปฏิจจฺสมุพฺบาทธรรมนฺทาเป็น

^๑ ก. ตทณฺณสฺส.
^๒ ฉ. ปุราณคิตฺตปณฺณาทิภริโต.

วิสุทธธรรมรทฎฎา.ป-ท.๑-๑๕

ทิสฺสตีติ กมฺภีราวภาโส. ยถารหนติ
 อตุถาทิวเสน ยถานูรูป.

เหมือนอย่างนั้นไม่. ก็ปฏิจจสมุบาทธรรม
 นี้ ย่อมปรากฏ คือ ชี้ชัด มองเห็นได้ว่าเป็น
 ธรรมลักษณะอย่างเดียว เพราะเหตุนั้น จึง
 ชื่อว่า กมฺภีราวภาโส แปลว่า ปรากฏเป็น
 ธรรมลักษณะ. บทว่า ยถารหนติ แปลว่า
 ตามสมควรเกี่ยวกับอรรถเป็นต้น.

ชาติโต ชรามรณํ น น โหติ, โหติ
 เอวาติ อวธารณเ สิทฺเธ "ลียา นุ โข
 ชรามรณํ ชาติโต, อณฺณโตปฺ"ติ อาสงฺกายํ
 ตทาสงฺกานิวตฺตตฺถํ "น จ ชาติ วินา
อณฺณโต โหติ"ติ วุตฺตํ. ตตฺถ อณฺณคฺคหณํ
 ชาติยา ปฏิโยคีวิสัย, น อณฺณมตฺตวิสัย
 "ชาติ วินา"ติ วจนโต. เตนสฺส นานฺณํ
 ชาติยา สหการํการณฺญตํ นิวตฺตติ โหติ.
 เอส นโย อิติ ปเรสุปี.

เมื่อลงศัพท์ อวธารณะว่า ชาติโต
 ชรามรณํ น น โหติ, โหติ เอว แปลว่า
 ชรามรณะ จะไม่มีมาแต่ชาติ ก็ห้ามได้ ดังนี้
 ครั้งมีความสงสัยว่า "ชรามรณะ จะพึงมี
 มาแต่ชาติหรือหนอ หรือจะพึงมีมาแม้แต่เหตุ
 อื่นก็ได้" เพื่อจะห้ามความสงสัย ดังนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "และเว้นชาติเสีย
มันจะมีมาแต่เหตุอื่น ก็ห้ามได้" ดังนี้.
 ในคำนั้น ศัพท์ว่า เหตุอื่นเป็นคำมีการ
 ประกอบเฉพาะชาติเป็นวิสัย หากใช้เป็นคำ
 มีเพียงแต่เหตุอื่นเป็นวิสัยไม่ เพราะกล่าว
 ไว้ว่า "มันเว้นชาติเสีย" ดังนี้. ด้วยคำนั้น
 ย่อมเป็นอันห้ามเหตุอย่างอื่น ของชรามรณะ

ร.ร. โภทอุคยศึกษา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นั้น ซึ่งเป็นเหตุมีการกระทำร่วมกันกับชาติ
ก็หามิได้. แม้ในบทอื่นจากนี้ ก็มีนัยนี้.

อิตฺถนฺติ อิหํ ปการํ, อิมินา ปกาเรนาติ
อตุโธ. ชาติปัจจยสมภูตสมุททาตคฺกุโจติ
ชาติปัจจยยา สมภูตํ^๑ หุตฺวา สหิตสฺส อตุตโน
ปัจจยानุรูปสฺส อุตฺธํ อุตฺธํ อากตภาโว,
อนุปฺปวตคฺกุโจติ อตุโธ. อถวา สมภูตคฺกุโจ
จ สมุททาตคฺกุโจ จ สมภูตสมุททาตคฺกุโจ.

บทว่า อิตฺถ แปลว่า ประการนี้ อธิบายว่า
โดยประการฉะนี้. บทว่า ชาติปัจจย-
สมภูตสมุททาตคฺกุโจ มีความว่า ภาวะที่ชรา
มรณะเป็นธรรมชาติมี เพราะชาติเป็นปัจจัย
เป็นไปร่วมกัน สมควรแก่ปัจจัยของตน
มาแล้วยิ่ง ๆ ขึ้น อธิบายว่า อรรถว่า
ชรามรณะเป็นไปโดยลำดับ. อีกอย่างหนึ่ง
อรรถว่า ชรามรณะมีขึ้นด้วย อรรถว่า
ชรามรณะเกิดขึ้นด้วย ชื่อว่า สมภูต-
สมุททาตคฺกุโจ อรรถว่า ชรามรณะมีขึ้นและ
เกิดขึ้น.

"น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ
ชาติ วนา ชรามรณํ อณฺเฑโต โหตี"ติ หิ
ชาติปัจจยสมภูตคฺกุโจ วุตฺโต. อิตฺถนฺจ
ชาติโต สมุททาตคฺกุโจ ชาติปัจจย-

ก็ท่านอาจารย์กล่าวอรรถว่า ชรามรณะมีขึ้น
เพราะชาติเป็นปัจจัยว่า "ชรามรณะย่อม
ไม่มีแต่ชาติก็หามิได้ และเว้นชาติเสีย มัน
จะมีแต่เหตุอื่น ก็หามิได้" ดังนี้. คำว่า

^๑ ฉ. ชาติปัจจยสมภูต.

สมุทาคตภูโจ, ยา ยา ชาคี ยถา ยถา และมันยอมเกิดขึ้นแต่ชาติ ด้วยประการฉะนี้
 ปจฺจโย โทติ, ตทนุรูปปาตุภาโวติ อตุโถ. มีความว่า ได้แก่ อรรถว่าเกิดขึ้น เพราะ
 ชาติเป็นปัจจัย คือ ชาติใด ๆ มี และเป็น
 ปัจจัยโดยประการใด ๆ ภาวะที่ปรากฏ
 สมควรแก่ชาติและประการนั้น.

ตตถ "น ชาคีโต ชรามรณํ น ในบรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า
 โทติ"ติ อิมินา ชรามรณสฺส ชาคีปจฺจยตาย "ชรามรณะไม่มีมาแต่ชาติ ก็ห้ามได้" นี้
 อวิตถคํ ทสฺเสติ, "น ชาคี วินา อนนฺตโต ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงความจริงที่ชรามรณะ
 ชรามรณํ โทติ"ติ อิมินา อนนฺตคตฺ, ไม่แปรผัน เพราะความเป็นธรรมชาติมีชาติ
 "อิตฺถนฺจ ชาคีโต สมุทาคจฺจติ"ติ อิมินา เป็นปัจจัย ด้วยคำว่า "เว้นชาติเสีย มัน
 ตตคํ. เตน จ ยถา ปจฺจยธฺมมา อตุตโน จะมีมาแต่เหตุอื่น ก็ห้ามได้" นี้ ท่าน
 ปจฺจยฺบุปฺพนานํ ปจฺจยภาเว, ตถา อวิตถา อาจารย์ ย่อมแสดงถึงความ เป็นธรรมชาติ
 อนนฺตถา, เอวํ ปจฺจยฺบุปฺพนธฺมมาปิ ไม่เป็นอย่างอื่น ด้วยคำว่า "และมันยอม
 ตพฺภาเวติ ทสฺเสติ. เอส นโย เสเสสฺสปี. เกิดขึ้นแต่ชาติ ด้วยประการฉะนี้" นี้ ท่าน
 อาจารย์ ย่อมแสดงถึงความ เป็นธรรมชาติ
 แท้. และด้วยคำนั้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดง
 ว่า ปัจจัยธรรมทั้งหลายในเพราะความเป็น
 ปัจจัย แก่ปัจจัยบุปฺพนธฺมมทั้งหลายของตน
 ด้วยประการใด ความเป็นธรรมชาติไม่

ร.ร. ไผทอุดมศึกษา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แปรผัน ความเป็นธรรมชาติไม่เป็นอย่างอื่น
ก็ย่อมมีด้วยประการนั้น แม้ปัจจัยบันธรรม
ทั้งหลายในภวะนั้น ก็มีเหมือนอย่างนั้น.
แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้.

"เหตุผล ฌาณ อตฺตปฏิสมฺภิตา"ติ เอเตน
วจเนน อตฺตสฺส เหตุผลภาโว กถึ
ฌาตพฺโพติ ? "อตฺตปฏิสมฺภิตา"ติ เอตสฺส
สมาสพหฺสส อวยวพทฺถํ หสฺเสนฺเตน
"เหตุผล ฌาณ"ติ วุตฺตคฺคา.

ถามว่า ด้วยคำว่า "ความรู้ในผลอันเกิดแต่
เหตุ ชื่อว่า อตฺตปฏิสมฺภิตา" นี้ จะพึงรู้
ความที่อรรถเป็นผลที่เกิดแต่เหตุ ได้อย่าง-
ไร ? ตอบว่า พึงรู้ได้ เพราะความเป็น
อรรถที่ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงเนื้อความ
เฉพาะบท เป็นส่วนย่อยแห่งบทสมาสนี้ว่า
"อตฺตปฏิสมฺภิตา" ได้กล่าวไว้ว่า "เหตุผล
ฌาณ" ความรู้ในผลอันเกิดแต่เหตุ.

"อตฺเต ปฏิสมฺภิตา อตฺตปฏิสมฺภิตา"ติ เอตฺถ
ที "อตฺเต"ติ เอตสฺส อตฺถํ หสฺเสนฺเตน
"เหตุผล"ติ วุตฺตํ, "ปฏิสมฺภิตา"ติ เอตสฺส
อตฺถํ หสฺเสนฺเตน "ฌาณ"ติ, ตสฺมา
เหตุผลอตฺตสฺสทา เอกตฺถา, ฌาณปฏิสมฺภิตา
จาติ อิมมตฺถํ หสฺเสนฺเตน^๑ สาธิต

เพราะว่า ในคำว่า "ความแตกฉานในอรรถ
ชื่อว่า อรรถปฏิสมฺภิตา" นี้ ท่านอาจารย์
เมื่อแสดงความหมายของคำนี้ว่า "ใน
อรรถ" ได้กล่าวว่า "ในผลแห่งเหตุ" เมื่อ
แสดงความหมายของบทว่า "ปฏิสมฺภิตา"
แปลว่า ความแตกฉานนี้ ก็ได้กล่าวว่า

^๑ ฉ. วทนฺเตน.

คุณศิริรัตน์ วัฒนกร คุณวุฒิชัย-คุณรจนา เลิศกุลวัฒน์ และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทธมรรคสมาธิ . ป . พ . ๑ - ๑๘

อตุตสฺส เหตุผลภาโว.

"ณานํ" แปลว่า ความรู้ เพราะเหตุนี้
ก็พื้ว่า ผลอันเกิดแต่เหตุและอรรถ จึงมี
ความหมายเดียวกัน ท่านอาจารย์เมื่อ
กล่าวความหมายนี้ว่า และญาณปฏิสัมภิตา
ก็ทำให้สำเร็จความที่อรรถเป็นผลอันเกิดแต่
เหตุ.

เยนาภาเรนาติ เยน ปวตฺติ-
อากาเรน. สภาวธมฺมา ทิ ปจฺจยวิเสส-
สิทฺธเณ ปวตฺติอากาเรน วิสิฏฺฐจากรา
โหนติ. เตนาท "สพฺเพ ธมฺมา
สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุข
อาปาถํ อากจฺจนฺตี"ติ. ยทวฏฺฐาติ ยาย
อวตฺตาย อวตฺติตา. อวตฺตาวิเสสวฺนฺโต ทิ
ธมฺมา เตน เตน อวตฺตาวิเสสเณ ตํ ตํ
อตุตฺถิจฺจํ สาเชตุํ สมตฺถา โหนติ.

คำว่า โดยอาการใด คือ โดย
อาการแห่งความเป็นไปใด. ก็สภาวธรรม
ทั้งหลาย ย่อมเป็นอาการพิเศษ โดยอาการ
แห่งความเป็นไป ที่สำเร็จโดยความต่าง
แห่งปัจจัย. ด้วยเหตุนี้ ท่านพระธรรม-
เสนาบตีสารีบุตร จึงกล่าวว่า "ธรรม
ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมมาสู่คลองในมุขคือญาณ
ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยอาการ
ทั้งปวง". บทว่า ยทวฏฺฐา ความว่า ที่
กำหนดลงโดยสถานะใด. ก็ธรรมทั้งหลาย

^๑ ขุ. มหา. ๒๔/๔๓๒, ขุ. จุฬ. ๓๐/๒๓๘,
ขุ. ป. ๓๑/๕๓๖, ขุ. ป. ๒/๒๘๕, ๒๘๖
(ภูมิพโลภิกขุ)

สุวามิ ปวตฺติอากาโร, อวตฺตาวิสเสโส จ
 อวิชชาขยปี อนุปจิตกฺกุสลสมฺภาเรหิ
 ทุรวโพธโต เอว ณาณณ อลพฺภเนยฺย-
 ปตฺติภูโจ จาติ อาท "ตสฺส ๆเปฯ
คมฺภีโร"ติ. ตสฺส อาการสฺส, อวตฺตาย
 จ. เหตุมฺหิ ณาณฺติ เอตฺถ เหตุโน
 ฐมฺมปริยายตา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา.

ที่มีความต่างแห่งสถานะ ย่อมเป็นธรรม
 สามารถยังกิจแห่งประโยชน์นั้น ๆ ให้สำเร็จ
 โดยความต่างแห่งสถานะนั้น ๆ.

ก็อาการแห่งความเป็นไป และความต่าง
 แห่งสถานะนั้น เป็นสภาวะที่มีที่อาศัยที่ญาณ
 ไม่พึงได้ เพราะเป็นธรรมที่บุคคลผู้มีได้มี
 กุศลสัมภาระอันได้สั่งสมไว้ แม้เพราะ
 อวิชชาจะพึงหยั่งรู้ได้ยากที่เดียว เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "อรรถคือ
ความที่อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร ชื่อว่า
เป็นธรรมลัก เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยแก่
สังขารนั้นโดยอาการใด และโดยสถานะใด
อาการนั้น และสถานะนั้นรู้ได้ยาก" ดังนี้.
ตสฺส โยค อาการสฺส และ อวตฺตาย แห่ง
 อาการนั้น แห่งสถานะนั้น. ในคำว่า
เหตุมฺหิ ณาณฺติ ความรู้ในเหตุ นี้ บัณฑิตพึง
 ทราบ ความที่เหตุเป็นคำปริยายแห่งธรรม
 ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละ.

คุณศิริรัตน์ วัฒนกร คุณวุฒิชัย-คุณรจนา เลิศกุลวัฒน์ และครอบครัว
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อสุสาติ ปฏิจฺจสมุปาทสฺส. เตน
เตน การณณาคิ เตน เตน เวเนยฺยานํ
 พุชฺฌนานุคฺคตาสงฺขาทฺเตน การณณ. ตตถาคิ
 ตสฺมี เทสนบฺปกारे. อนฺโลมโต^๑
ปฏิโลมโตติ นยิธ ปจฺจยฺบปาทา ปจฺจยฺบ-
 ปนฺนบฺปาทสงฺขาคํ อนฺโลมํ, ปจฺจยนิโรธา
 ปจฺจยฺบปนฺนนิโรธสงฺขาคณฺจ ปฏิโลมมาท.
 อาทิตฺโต ปน อนฺตคณฺมนฺนฺโลมํ, อนฺตโต จ
 อาทิกมนํ ปฏิโลมมาท.

บทว่า อสุส โยค ปฏิจฺจสมุปาทสฺส
 แปลว่า แห่งปฏิจฺจสมุปาทนั้น. คำว่า โดย
เหตุ นั้น ความว่า โดยเหตุ กล่าวคือ
 ภาวะที่มีคุณสมควรแก่การตรัสรู้ ของเหล่า
 เวไนยสัตว์นั้น ๆ. บทว่า ตตถ ความ
 เท่ากับ ตสฺมี โยค เทสนบฺปกारे แปลว่า
 ในประการแห่งการแสดงนั้น. คำว่า ทั้ง
โดยอนฺโลมและปฏิโลม ความว่า ในที่นี้
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสปฏิจฺจสมุปาท
 ที่เป็นอนฺโลม กล่าวคือความเกิดขึ้นแห่ง
 ปัจจยฺบับันธรม เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
 ปัจจยฺยธรม และตรัสปฏิจฺจสมุปาทที่เป็น
 ปฏิโลม กล่าวคือความดับแห่งปัจจยฺบับัน-
 ธรม เพราะความดับแห่งปัจจยฺยธรม
 ก็หามิได้. แต่ได้ตรัสปฏิจฺจสมุปาทที่เป็น
 อนฺโลมแต่ต้นไปถึงที่สุด และปฏิจฺจสมุปาท
 ที่เป็นปฏิโลม แต่ที่สุดไปถึงต้น.

อาทิตฺโต ปฏฺจาย อนฺโลมเทสนาย, อนฺตโต
 ปฏฺจาย ปฏิโลมเทสนาย จ ติสนฺธิ-

ชื่อว่า ทรงแสดง ทั้ง ๓ สนธิ ๔ สังเข
 เพราะทรงแสดงเป็นอนฺโลม ตั้งแต่ต้นไป

^๑ ฉ. อนฺโลมปฏิโลมโตติ.

จตุสสังเขป. "อิมะ จตุคาโร อาหารา และเพราะทรงแสดงเป็นปฏิโลม ตั้งแต่ที่สุด
ภินิทานา"^๑คืออาทิกาย เวมชฺฌโต ปฏฺจาย ไป. ชื่อว่า ทรงแสดง ๒ สนธิ ๓ สังเขป
ปฏิโลมเทศนาย, "จกฺขุณฺจ ปฏฺจจ รูเป เพราะทรงแสดงเป็นปฏิโลม ตั้งแต่
จ อุบฺบชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺกฺคิ คอนกลางไป เป็นต้นว่า "อาหาร ๔
ผลฺโส, ผลฺสฺปจฺจยา เวทนา"^๒คืออาทิกาย เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุ" ดังนี้ และเพราะ
อนฺุโลมเทศนาย จ ทวิสนธิสังเขป. ทรงแสดงเป็นอนฺุโลม เป็นต้นว่า "เพราะ
อาคัยจกฺขุและรูป จึงเกิดจกฺขุวิญฺญาณ
ธรรม ๓ อย่าง ประชุมกันจึงเป็นผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา" ดังนี้.

"สังโยชนีเยสุ ภิกฺขเว ธมฺเมสุ อสุสาทานุ- ชื่อว่า ทรงแสดงสนธิเดียว ๒ สังเขป เช่น
ปสฺสีโน วิหฺรโต คณฺหา ปวทฺตติ, อย่างในคำเป็นต้นว่า "คฺุกรภิกฺษุทั้งหลาย
คณฺหาปจฺจยา อุปาทานนุ"^๓คืออาทิสฺ เอก- เมื่อภิกฺษุเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรม
สนธิทวิสังเขป. กตฺถจิ เอกงฺโกปิ จ ทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน้อยู่ คณฺหา
ปฏฺจจสมฺปปาโท เทสิโต, โส "คตฺร ย่อมเจริญ เพราะคณฺหาเป็นปัจจัย จึงมี

^๑ ส. น. ๑๖/๑๕.

^๒ ม. ม. ๑๒/๒๒๖, ๔๗๗, ม. อ. ๑๔/๕๑๐, ๕๑๖, ส. สพ. ๑๔/๔๐,

ส. น. ๑๖/๘๖-๘๘.

^๓ ส. น. ๑๖/๑๐๓, ๑๐๕.

คุณหญิงโมลี คอมนตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภิกษเว สุตวา อริยสาวโก^๑คืออาทีนา นเยน อูปาทาน" ดังนี้. ในบางสูตรก็ทรงแสดง
ทสฺสีโค เอว.

ปฏิจฺจสมุบฺบาทมโงคฺเคียวกัมี ปฏิจ-
สมุบฺบาทมโงคฺเคียวนัน ทรงแสดงไว้ด้วย
นัยเป็นต้นว่า "คฺกูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้สดับ ย่อมใส่ใจโดยแยบคายด้วยดี ถึง
ปฏิจฺจสมุบฺบาทในร่างกายและจิตใจที่ตถาคค
กล่าวมานัน" ดังนี้.

อวิชชาทีนํ สภาโว ปฏิวิชฌีตตี
ปฏิเวธ. วุตฺตณฺเฑคํ อฏฺฐกถายํ "เตสํ
เตสํ วา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตณฺมมานํ
ปฏิวิชฌิตฺพฺโพ สลกฺขณฺสงฺขาโต อวิปริต-
สภาโว ปฏิเวธ"ตี^๒

สภาวะแห่งธรรมมีอวิชาเป็นต้น อัน
โยคาวจรย่อมนแทงตลอด เหตุอัน สภาวะนั้น
จึงชื่อว่า ปฏิเวธ แปลว่า อันโยคาวจร
แทงตลอด. ข้อนี้ สมด้วยคำที่ท่านกล่าวไว้
ในอรรถกถาดังนี้ว่า "อีกอย่างหนึ่ง สภาวะ
ที่ไม่วิปริต กล่าวคือลักษณะของตน ที่พึง
แทงตลอดแห่งธรรมที่ท่านกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ
เหล่านั้น ๆ ชื่อว่า ปฏิเวธ".

ชานนลกฺขณฺสฺส ฅานฺสฺส ปฏิปกฺขภูโต
อวิชฺชาย อฏฺฐกถาญฺโจ. อารมฺมณฺสฺส

อรรถคือความไม่รู้แห่งอวิชา เป็นปฏิพักษ์
คือญาณซึ่งมีความรู้เป็นลักษณะ. อรรถคือ

^๑ ส. น. ๑๖/๑๑๔.

^๒ อฏฺฐกถาญฺโจ ๓๐.

คุณหญิงโมลี คอมนตรี
สร้างคณฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปัจจุขกรณณ ทสฺสนภูตสฺส ปฏิปกฺขภูโต ความไม่เห็นเป็นปฏิปักษ์ต่อญาณ ซึ่งเป็น
อทสฺสนภูโจ. เยน ปเนสา ทุกฺษาทึน เกร็งเห็น โดยการกระทำอารมณ์ให้
 ยาดาวสรสฺส ปฏิวิชฺฌิตฺ น เทติ, ฉาเทควา ประจักษ์. ก็วิชชานี้ ย่อมไม่ให้เพื่อ
 ปรีโยนทฺธิตฺวา^๑ ทิฏฺฐติ, โส ทสฺสา แหวงตลอดสภาวะตามเป็นจริง แห่งธรรม
สจฺจาสมฺปฏิเวธภูโจ. อบุญฺญาภิสงฺขาระก- มีทุกข์เป็นต้น คือ ย่อมปกปิดรังรัดตั้งอยู่ด้วย
 เทโส สฺราโค, อญฺเอย วิราโค. รากสฺส อรรถใด อรรถนั้น ก็ได้แก่ อรรถคือความ
 วา อปฏิปกฺขภาวโต รากบฺพวทฺตโก ไม่แห่งตลอดด้วยดีซึ่งสัจจะ. ส่วนหนึ่งแห่ง
 อบุญฺญาภิสงฺขารโ สหฺโพปิ สฺราโค, อิตโร อบุญฺญาภิสงฺขารเป็นสฺราคะ อภิสงฺขารอื่น
 ตปปฏิปกฺขภาวโต วิราโค. เป็นวิราคะ. อีกนัยหนึ่ง อบุญฺญาภิสงฺขาร
 อันยังราคะให้เจริญ เพราะความไม่เป็น
 ปฏิปักษ์ต่อราคะทั้งหมด จักเป็นสฺราคะ
 อภิสงฺขารนอกนี้จักเป็นวิราคะ เพราะความ
 เป็นปฏิปักษ์ต่อราคะนั้น.

"ทีฆรตฺตํ เหน้ ภิภฺชเว อสฺสฺสวโต วิญฺญาณํ ตรฺสฺสไว้ว่าเป็นที่ตั้งโดยพิเศษแห่ง
 บุดฺธุชฺชนสฺส อชฺุโณสิตฺตํ มมายิตฺตํ ปรามฺภูจฺจ ความยึดถืออย่างผิด ๆ ว่าเป็นอัตตาว่า
 'เอตํ มม, เอโสทมสฺสมิ, เอโส เม "อฏฺฐกรภิกฺษุทั้งหลาย เพราะว่า จิตเป็นต้นนี้
 อตฺตตา"^๒ อตฺตปฺรามาสฺสสฺส วิญฺญาณํ อันบุद्धชนผู้มีได้สัดับรบรรัด ถือไว้ด้วยตัดหา

^๑ ฉ. ปรีโยนนุธิตฺวา.

^๒ ส. น. ๑๖/๑๑๖.

คุณหญิงโมลี คอมนตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิเสสโต วัตถุ วัตถุคนตี ญาณาสส ยึดถือด้วยวิธีว่า 'นั่นของเรา เราเป็น
 สอนตฺกฺโร. อตฺตา วิชาชาติ นั้น นั้นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาล
 สัสรตีติ สพฺยาปารตาสงฺกนฺตฺกฺนิเวส- ช้านาน" ดังนี้ เพราะเหตุนี้ อรรถคือ
 พลวตาย อพฺยาปารทฺจสงฺกนฺตฺกฺนิเวส- ความว่างเปล่า แห่งญาณจึงลึกซึ้ง.
ปาทภาวทฺจ จ คมฺภีรา. แลอรรถคือความไม่ชวนชวาย อรรถคือ

ความไม่เคลื่อนไหว อรรถคือความปรากฏ
โดยปฏิสนธิ ก็ชื่อว่า ลึกซึ้ง เพราะภาวะที่มี
 กำลังโดยภาวะที่มีความชวนชวาย ความ
 เคลื่อนไป และความยึดมั่นว่า อตฺตา ย่อม
 รู้แจ้ง ย่อมท่องเที่ยวไป ดังนี้.

นามรูปสส ปฏิสนธิกฺขณ เอกุปฺปาโท, นามรูป ชื่อว่า เกิดพร้อมกัน ในปฏิสนธิขณะ
 ปวตฺติยํ วิสุ วิสุ ยถารทํ เอกุปฺปาโท, ชื่อว่า เกิดพร้อมกัน ตามความเหมาะสมเป็น
 นามสส รูเปน, รูปสส จ นามน ส่วน ๆ ในวัฏติกาล นามกับรูป และรูป
 อสมฺปโยคโต วินิพฺโกโค, นามสส นามน, กับนาม ชื่อว่า แยกกันได้ เพราะความไม่
 รูปสส จ รูเปน, เอกฺจฺจฺสส^๑ เอกฺจฺเจน ประกอบกัน พึงประกอบการไม่แยกกัน ของ
อวินิพฺโกโค โยเชตฺพุโพ. เอกุปฺปาเทก- นามกับนาม และของรูปกับรูป เป็น
 นิโรเธ^๒ หิ อวินิพฺโกเค อธิปฺเปเต โส บางอย่างกับบางอย่าง. เพราะว่า เมื่อ

^๑ ก. เอกสส.

^๒ ก. เอกุปฺปาเทกนิโรเธหิ.

คุณหญิงโมลี คอมนตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปสี่ จ เอกกลาปวุตติโน^๑ ลพฺภติ. ประสงค์เอาความไม่แยกกัน คือเกิดก็
พร้อมกัน และดับก็พร้อมกัน ความไม่แยกกัน
นั้น จึงได้แก่รูปซึ่งเป็นไปในกลาปเดียวกัน.

อถวา เอกจตุโวการภเวสุ นามรูปานํ อิกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบความแยกกัน
อสทวตฺตนโต อณฺณมณฺณวินิพฺโกลโก, ปณฺจ- และกัน เพราะนามรูปในเอกโวการภพและ
โวการภเว สทวตฺตนโต อวินิพฺโกลโก จ จตุโวการภพไม่เป็นไปร่วมกัน และพึง
เวทิตฺตพฺโพ. ทราบความไม่แยกกัน เพราะนามรูปใน
ปัญจโวการภพเป็นไปร่วมกัน.

อติปคิยฺญโจ นาม อธิ อินฺทฺริย- ความเป็นอินทริยปัจจัยในที่นี้ ชื่อว่า
ปจฺจยภาโว. "โลโกเปโส ทวาราเปสา อรรถคือความเป็นอธิปัตติ. อรรถคือความ
เขตฺตมฺเปตฺน"^๒ วุตฺตา โลกาทีอตุถา เป็นโลกเป็นต้น ได้ตรัสไว้ว่า "นี้เป็นโลก
จกฺขาทิสฺส ปณฺจสุ โยเขตฺตพฺพา. มนา- บ้าง นี้เป็นทวารบ้าง นี้เป็นเขตบ้าง" ดังนี้
ยตฺนสฺสาปี ลุชฺชนโต มโนสมฺมสฺสาทีนํ พึงประกอบในอายตนะทั้ง ๕ มีจักขุเป็นต้น.
ทวารเขตฺตภาวโต จ เอเต อตุถา อรรถเหล่านี้ย่อมมีเหมือนกัน แม้แก่
สมฺภวานฺติ เอว. อาปาถคตํ ฐปาทีนํ มนายนะ เพราะเป็นความฉิบหาย และ

^๑ ก. เอกกลาปวุตติโน.

^๒ อภี. ส. ๑๔/๑๔๕, ๑๔๗.

ปกาสณโยคยตาลกขณั โภภาสนั จกขาทัน ย่อมมีแก่ผัสสะมีมโนสัมผัสเป็นต้น เพราะ
วิสัยภาโว, นายคนสัส วิชานัน. เป็นได้ทั้งทวารและเป็นได้ทั้งเขต. ความ
 สอคล้องอันมีความเหมาะสมแก่ความปรากฏ
 ของอารมณ์ มีรูปเป็นต้นที่ถึงคลองเป็น
 ลักษณะ ชื่อว่า ภาวะที่รับอารมณ์ได้ ของ
 อายตนะ มีจักขุเป็นต้น ได้แก่ความรู้แจ้ง
 ของนายคนนะ.

สงฆฎัญญโจ วิเสสโต จกขุสมผลสาหิณั อรรถคือความเบียดกันเข้า พึงประกอบแก่
 ปณจนัน, อิตเร จนนภิ โยเขตพพา. ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นโดยพิเศษ
 ผุสนนจ ผุสสสส สภาโว, สงฆฎัญญัน รโส, อรรถนอกนี้ พึงประกอบแก่ผัสสะทั้ง ๖.
 อิตเร อุปฏจนาการา. อารมมณรสา- ก็ความต้อกันเข้า เป็นสภาวะของผัสสะ
ภวนญโจ รสวเสน วุตโต, เวทยิตญโจ ความเบียดกันเข้า เป็นรส อรรถนอกนี้
 ลกขณวเสน. สุขทุกขมชุตตภาวา ยถากุกมึ เป็นอาการปรากฏ. อรรถคือความเสวยรส
 คิสฺสนัน เวทนานั สภาววเสน วุตตา. อารมณ์ ท่านกล่าวเกี่ยวกับรส อรรถคือ
ความเสวย ท่านกล่าวเกี่ยวกับลักษณะ.
 ความเป็นสุข ความเป็นทุกข์ และเป็น
 กลาง ๆ ท่านกล่าวเกี่ยวกับสภาวะของ
 เวทนาทั้ง ๓ ตามลำดับ.

คุณหญิงไมลี คอมันตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตุตา เวทียตีติ^๑ อภินิเวสสุส พลวตาย อรรถคือไม่มีชื้อวะ ของเวทนา ก็ชื้อว่า ลึก
นิชชื้อวภูโจ เวทนาย กมภโร. นิชชื้อวาย เพราะความที่ความยึดมั่นว่า อตุตาย่อม
 วา เวทนาย เวทียตี นิชชื้อวเวทียตี, เสวย เป็นสภาพรุนแรง. อีกอย่างหนึ่ง
 นิชชื้อวเวทียตีเมว อตุโถ นิชชื้อวเวทียตีภูโจ. ความเสวยของเวทนาที่ไม่มีชื้อวะ ชื้อว่า
 สปุปีติกตถา^๒ อภินนุตีภูโจ, พลวตร- นิชชื้อวเวทียตี แปลว่า ความเสวยของ
 ตถาย กิลิตวา ปรินิฏฐาปน อชโณसानภูโจ. เวทนาที่ไม่มีชื้อวะ อรรถคือความเสวย
 อิตโร สาธารณวเสน เวทิตพุโพ. ของเวทนาที่ไม่มีชื้อวะ ชื้อว่า นิชชื้อ-

เวทียตีภูโจ แปลว่า อรรถคือความเสวย
 ของเวทนาที่ไม่มีชื้อวะ. ตถาที่มีปีติ ชื้อว่า
มีอรรถคือความเพลิดเพลิน ตถาอันมี
 กำลังยิ่ง กล้ากลืนแล้ว ทำให้สำเร็จลง
 ชื้อว่า อรรถคือความจอกใจ. อรรถนอกนี้
 บัณฑิตพึงทราบเกี่ยวกับเป็นอรรถทั่วไป.

อาทานคคทถาภินิเวสสุสา จตุนนมิ อรรถคือ ความยึด ความถือ และความ
อุปาทานานัน สมานา, ปรามาสสุโจ วุตโต ปักใจ เสมอกันแก่อุปาทานทั้ง ๔ อรรถคือ
ทิฏฐุปาทานาทินเมว, ตถา ทุระติกกมภูโจ. ความจับไว้ ท่านกล่าวไว้เฉพาะแก่อุปาทาน

^๑ ฉ. เวทียตีติ.

^๒ ฉ. สปุปีติกตถาย.

"ทิวักกนุตาโร"^๑ ติ วจนโต ทิวักกนุ
 ทุรติกกมตา, ทฬทกุกกตตตา วา จตุนนมิ
 ทุรติกกมฏโจ โยเชตพโพ. ทุรติกกมตายนปี
 ติ ตถุทาย สมุททฏโจ วุตโต.

มีทิวักกนุตาเป็นต้นเท่านั้น อรรถคือความ
ก้าวล่วงได้ยาก ก็เหมือนกัน. จริงอยู่
 ความที่ทิวักกนุหลาย เป็นธรรมชาติที่ก้าวล่วง
 ได้ยากเพราะมีพระบาลีว่า "กัณการคือ
 ทิวักกนุ" อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงประกอบอรรถ
 แห่งอุปาทานทั้ง ๔ เป็นอรรถคือความ
ก้าวล่วงได้ยาก เพราะเป็นความถึอมนั้น.
 ก็ท่านกล่าว อรรถแห่งตัดท้าวาคจทะเล
 เพราะเป็นธรรมชาติก้าวล่วงได้ยากก็มี.

โยนิกคิจิตินิวาเสสสุขิปนนิ สมาส
 ภูมฺมวจนสุส อโลโป ทฏฺฐพโพ. เอวํ ติ
 เตน อายุหนากิสงฺขรณพทานํ สมาส โทติ.
 ชรามรณํกํ มรณูปธานนุติ มรณฏฺฐา
 เอว ชยาทโย กมฺภีราติ ทสฺสีตา. นวนวานํ
 ติ ชเยน ชนฺติจฺจาทีปริปกุกบฺวตฺติ ชราติ,
 ชยฏฺฐโจ วา ชราย วุตโตติ ทฏฺฐพโพ.

บทว่า โยนิกคิจิตินิวาเสสสุขิปนนิ พึงเห็นการ
 ไม่ลบสัจจที่มีวิภคฺติในสมาส. ก็มีการย่อบทว่า
 อายุหนากิสงฺขรณ เข้ากับบทว่า โยนิกคิจิต-
 นิวาเสสสุขิปนนิ ด้วยประการฉะนี้. อรรถ
ทั้งหลายมีความสิ้นไปเป็นต้น เป็นอรรถของ
 มรณะอย่างเดียว เพราะองค์แห่งชราและ
 มรณะ มีมรณะเป็นประธาน ท่านแสดงว่า
 ลึกซึ้ง. ก็ความเป็นไปแห่งความสูกงอม

^๑ อภ. ล. ๓๔/๑๑๑.

มีพันหักเป็นต้น ก็เพราะความสิ้นไปแห่ง
สิ่งใหม่ ๆ พึงเห็นว่า ชื่อว่า ชรา อีก
อย่างหนึ่ง อรรถคือความสิ้นไป พึงเห็นว่า
ท่านกล่าวแก่ชรา.

นภาวาปกโม หิ ขโยติ วตุตฺถุ ยุตฺโตติ.
วิปริณามภูโจ ทฺวินฺนํปิ. สมนฺตคฺวีเสน วา
ชราย ชยวยาโว, สมนฺตคฺวีเสน
มรณสฺส เกทฺวิปริณามภูจา^๑ โยเชตฺตพฺพา.

จริงอยู่ ความปราศจากความใหม่ ควร
กล่าวว่า เป็นความสิ้นไปจะนี้. อรรถคือ
ความแปรไป ท่านกล่าวไว้แก่ชราและมรณะ
ทั้ง ๒. อีกอย่างหนึ่ง ภาวะคือความสิ้นไป
และความเสื่อมไป พึงประกอบแก่ชรา ด้วย
อำนาจสันตติ ภาวะคือความแตกไปและ
แปรไป พึงประกอบแก่มรณะ ด้วยอำนาจ
สมนฺตมรณะและชณิกมรณะ.

๖๖๐. อตุณฺยาติ อตุณฺนํ นยา,
อวิชฺชาทิตฺตฺถเอทฺติ เอกตฺตาทํ สเกน ภาเวน
นยฺนติ คเมนฺตํ^๒ เอกตฺตาทโย, เตสํ
นยาติ วุตฺตา. นียฺนตฺติ หิ นยาติ. อตุณฺ

๖๖๐. บทว่า อตุณฺยา แปลว่า นัย
แห่งอรรถทั้งหลาย ภาวะทั้งหลายมีความ
เป็นอันเดียวกันเป็นต้น ย่อมแนะนำ คือ
ทำให้เข้าใจด้วยภาวะของตน โดยอรรถมี

^๑ ฉ. เกทวิปริณามตา.

^๒ ม. นียติ คามนฺตติ, มุลฎีกา ๒/๑๓๑
นียนฺติ คมฺ เมนฺตติ.

วสฺตฺตมฺมรณทฎกา.ป-ท.๑-๑๕

คุณหญิงโมลี คอมนตร์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอว วา เอกตฺตาทีภาเวน นียมานา อวิชชาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
 ฌายมานา อตุณยาติ วุตฺตา.

ภาวะมีความเป็นอันเดียวกันเป็นต้น ท่าน
 กล่าวว่า เป็นนัยของอรรถเหล่านั้น. ด้วย
 ว่า ที่ชื่อว่า นัย ก็เพราะมีความหมายว่า
 แนะนำฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง อรรถทั้งหลาย
 นั้นแหละ ถูกแนะนำ ก็ทำให้เข้าใจ ด้วย
 ภาวะมีความเป็นอันเดียวกันเป็นต้น ท่าน
 กล่าวเรียกว่า อตุณยา แปลว่า อรรถ
 ที่ถูกแนะนำ.

นียนฺติ เอเตหีติ วา นยา, เอกตฺตาทีหิ
 จ อตุณา "เอกน"ติอาทีนา นียนฺติ, ตสฺมา
 เอกตฺตาทโย อตุณํ นยาติ อตุณยา.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า นัย เพราะมีความ
 หมายว่า เป็นเครื่องแนะนำ ก็อรรถ
 ทั้งหลาย ท่านแนะนำด้วยคำว่า "เป็นอัน
 เดียวกัน" เป็นต้น โดยภาวะทั้งหลายมี
 ความเป็นอันเดียวกันเป็นต้น เพราะ
 เหตุนั้น ภาวะมีความเป็นอันเดียวกันเป็นต้น
 จึงชื่อว่า อตุณยา เพราะความหมายว่า
 เป็นนัยแห่งอรรถทั้งหลาย.

องฺกุราทีภาเวนาคี องฺกุรปตฺตนาพ-

คำว่า เพราะความมีขึ้นแห่งอวัยวะ

ชนฺธสาชาปฺลฺลวปฺลาสาทีภาเวน ปวตฺตมาเน

ของต้นไม้มีหน่อเป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อ

คุณหญิงโมลี คอมนตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวยเว เอกษณิ คเหตุวา สนฺตานานุ-
 ปจฺเจเทน พืชํ รุกฺขภาวํ ปตฺตํ รุกฺขภาเวน
 ปวตฺตํ ตณฺจ เอกตฺเตน วุจฺจตีติ สนฺตานานุ-
ปจฺเจโท ยถา เอกตฺตํ, เอวมิธาปิ
 อวิชฺชาสงฺขาราทีเหตุเหตุสมฺบุพฺพานํ
 สนฺตานานุปจฺเจโท เอกสนฺตติปตฺติตา
เอกตฺตนิโยติ ทสฺเสตี.

แสดงว่าความไม่ขาดสาย แห่งความสืบต่อ
 คือความตกไปในสันตติเดียวกัน แห่งธรรมที่
 เป็นเหตุ และธรรมที่เกิดแต่เหตุมีวิชา
 และสังขารเป็นต้น แม้ในปฏิจจสมุปบาท-
 ธรรมนี้ ชื่อว่า เอกัตตนิย เปรียบเหมือน
ความไม่ขาดสายแห่งความสืบต่อ ที่ชื่อว่า
 ความเป็นอันเดียวกัน เพราะเหตุที่พืชถึง
 ความเป็นต้นไม้ คือ ไม้เป็นไปด้วยความเป็น
 ต้นไม้ ด้วยความไม่ขาดสายแห่งความสืบต่อ
 เพราะรวมถือเอาอวัยวะ (ของต้นไม้) ที่
 เป็นไป เพราะความมีขึ้นแห่งอวัยวะของ
 ต้นไม้ มีหน่อ ใบ ก้าน ลำต้น กิ่ง ใบอ่อน
 และใบแก่เป็นต้น และพืชนั้น ท่านก็กล่าว
 ไว้ด้วยความเป็นอันเดียวกัน.

"เหตุผลสมฺพนธนา"ติ เอเตน สนฺตานานุ-
 ปจฺเจทํ วิภาเวตี. สติปิ ที เหตุผลานํ
 ปรมตฺถโต เกเท เหตุภาเวน, ผลภาเวน
 จ เตสํ สมฺพนธภาโวเยเวตฺถ สนฺตานานุ-
ปจฺเจโท, ยโต ยสฺมี สนฺตानเน กมฺมํ

ด้วยคำว่า "โดยความสัมพันธ์กันแห่งเหตุ
 และผล" นี้ ท่านอาจารย์ก็ย่ออธิบายถึง
 ความไม่ขาดสายแห่งความสืบต่อ. จริงอยู่
 แม้เมื่อมีการแยกกันโดยปรมัตถ์แห่งเหตุและ
 ผล ความสัมพันธ์กันแห่งเหตุและผลเหล่านั้น

คุณวิระพล-คุณดวงใจ-คุณจันทรรัตน์-คุณกัลป์ อติเรกสาร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ในพระคัมภีร์

นิพพิตต์, ตตฺถเว ผลุปรตฺตตี กตฺตส โดยความเป็นเหตุ และโดยความเป็นผล
 วินาสี, อกตฺตส อพฺภาคโม จ นตฺถตี. นั้นเอง ชื่อว่า ความไม่ขาดสายแห่งความ
เอกตตคคทตโตติ เหตุผลานี้ เกท สืบต่อ ในที่นี้ เพราะว่า กรรมบังเกิดแล้ว
 อนุปชาเรตฺวา เกทฺ ผลนฺจ อภินฺนํ กตฺวา ในสันดานใด ความเกิดผล ก็อยู่ในสันดาน
 อภินฺนํ เอกภาวสฺส อภทสฺส กทณฺณ. นั้นเอง เพราะเหตุนั้น กรรมที่ได้กระทำ
 "ตเทว วิณฺณานํ สนฺธาวติ สฺสรตฺตี"ติอาทินา แล้วจะพินาศ และกรรมที่มีได้กระทำจะมา
สฺสสทฺทิจฺฉิ อุปาทิยตี. เฉพาะหน้า ย่อมไม่มีแล. คำว่า เพราะ
ถือว่าเป็นอันเดียวกัน ความว่า เพราะ

มิได้พิจารณาความแยกกัน แห่งเหตุและผล แล้วถือเอาความเป็นอันเดียวกัน คือความ
 ไม่แยกกันแห่งเหตุและผลทั้ง ๒ โดยกระทำ เหตุและผลไม่ให้แยกกัน. ชื่อว่า ย่อมยึดมั่น
สฺสสทฺทิจฺฉิ ค้ำยันคำเป็นต้นว่า "วิณฺณานํ- แลละย่อมท่องเทียวไป ย่อมเล่นไป" ดังนี้.

ลกขณววจฺจานนตี สภาววจฺจานนตี คำว่า การกำหนดลักษณะ ได้แก่
 เหตุโน, ผลสฺส จ ภินฺนสภาวตาวิโพโธ. การกำหนดสภาวะ คือ ความหยั่งรู้ความที่
ภินฺนสนฺดานสฺเสวาทิ สมฺพนฺธรหิตสฺส เหตุและผลมีสภาวะแยกกัน. คำว่า สันดาน
 นานตฺตสฺส กทณฺโต อณฺโณ มโต, อณฺโณ มาแตกลงนั่นเอง ความว่า เพราะถือความ
 ชาโต, ตสฺมา "สคฺตฺนฺตโร อฺจฺฉินฺโน, ต่างกันที่เว้นความสัมพันธ์กัน จึงชื่อว่า

การกำหนดลักษณะ ได้แก่ การกำหนดสภาวะ คือ ความหยั่งรู้ความที่ เหตุและผลมีสภาวะแยกกัน. คำว่า สันดาน มาแตกลงนั่นเอง ความว่า เพราะถือความ ต่างกันที่เว้นความสัมพันธ์กัน จึงชื่อว่า

คุณวิระพล-คุณดวงใจ-คุณจันทร์รัตน์-คุณกัลป์ อติ เรกสาร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ขีรโต ทธิ, น อุทกโต, ทิลโต
 เตลล์, น วาลิกโต"ติ สพฺพโต สพฺพสมฺภาวา-
 ภาวทสฺสเนน อเหตุกทิจฺฉิ เหตุอนุรูปเมว
 ผลํ ปสฺสนฺโต อกิริยทิจฺฉิ ปชฺหติ. ยโต
 กุโตจฺฉิตฺติ ยที อณฺณสฺมา อณฺณสฺส อฺปฺปตฺติ
 สียา, วาลิกโต เตลสฺส, อฺจฺจุโต ขีรสฺส
 กสฺมา อฺปฺปตฺติ น สียา, ตสฺมา น โกจฺฉิ^๑
 กสฺสจฺฉิ เหตุ อตฺถิตฺติ อเหตุกทิจฺฉิ,
 อวิชฺขมาเนปี เหตุมฺหิ นียตตาย ทิลกาวิ-
 สุกฺกโลสณฺิตาทีหิ เตลขีรสฺสร้าทีนึ ปวตฺตุนฺตฺติ
นียตวาทณฺจ อฺปาทียตฺติ วิณฺญาตพฺพํ ยถารหํ.

เมื่อเห็นผล อันสมควรแก่เหตุนั่นเอง
ย่อมละอเหตุกทิจฺฉิ ได้ด้วยการเห็นความ
 ไม่มีแห่งความเกิดทั้งปวงว่า "นมสั้มก็เกิด
 จากนมสด หาเกิดจากน้ำธรรมดาไม่ น้ำมัน
 ก็เกิดจากงา หาเกิดจากทรายไม่" ดังนี้
 ชื่อว่า ย่อมละอกิริยทิจฺฉิ. คำว่า แต่
เหตุใด ๆ ความว่า บัณฑิตพึงทราบตาม
 สมควรว่า ย่อมยึดมั่นอเหตุกทิจฺฉิ ว่า ถ้า
 สิ่งหนึ่งจะพึงเกิดขึ้น จากสิ่งหนึ่งได้ไซ้
 เพราะเหตุไร น้ำมันจะพึงเกิดขึ้นจากทราย
 ไม่ได้ หรือนมสดจะพึงเกิดขึ้นจากอ้อยไม่ได้
 เพราะเหตุนั้น สิ่งใด ๆ จะเป็นเหตุของ
 สิ่งใด ๆ มีอยู่ ก็หาไม่ได้ และแม้เมื่อไม่มี
 เหตุ ก็ย่อมยึดมั่นนียตวาทณะว่า สิ่งต่าง ๆ
 มีน้ำมัน นมสด และสรีระเป็นต้น ย่อมเกิด
 จากเหตุ มีงา แม้โค และน้ำสูกฺกโลสณฺิต
 เป็นต้น.

^๑ ก. กาจ.

๖๖๑. กสฺมา ? ยสฺมา อิทํ ทิ
ภวจกฺกํ อปทาเลตฺวา สํสารภยมตีโต น
โกจิ สฺปินนตเรปฺยตฺถิติ^๑ สมฺพนฺโธ อการ์
อปฺปติฏฺจํ. หุรฺติยานํ หุรฺติกฺกมํ. อสฺนิวิจกฺก-
มิวาทิ อสฺนิมถฺพลมิว. ตํ ทิ นิมฺมถนเมว,
นานิมฺมถนํ ปวตฺตติ, เอวํ ภวจกฺกมฺปิ
เอกนฺตทฺทฺขุบฺปาทนโตว "นิจฺจนิมฺมถนน"ติ
วตฺตํ.

๖๖๑. เชื่อมความว่า เพราะ
เหตุไร ? เพราะเหตุที่บุคคลยังมิได้ทำลาย
ภวจักรนี้แล ล่วงสังสารภยไปได้ไม่มีอยู่
สักคนแม้ในความฝัน. หยั่งไม่ถึง คือ ไม่มี
ที่พึ่ง. ต่อต้านได้ยาก คือก้าวล่วงได้ยาก.
อุจฺอสฺนิวิจกฺก คือ อุจฺมถฺพลสายฟ้า. จริงอยู่
อสฺนิวิจกฺกนั้น บีบคั้นอยู่อย่างเดียว ไม่ใช่
ไม่บีบคั้น เป็นไป แม้ภวจักรนี้ ก็เหมือน
ฉนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า "บีบคั้นอยู่
เป็นนิตย" เพราะยังทุกข์ให้เกิดขึ้นโดย
ส่วนเดียวเท่านั้น.

ฉาณาสินา อปทาเลตฺวา สํสารภย-
มตีโต นตฺถิติ เอตสฺส สาธกสฺส ทสฺเสนฺโต
"วตฺตมฺปิ เจตฺน"ติอาทิมาท. ตฺนฺตฺนํ
อาภุสสํ ตฺนฺตาภุสสํ, ตฺนฺตาภุสสํ ชาตา
ตฺนฺตาภุสสํ ชาตา, กิลฺลสฺกมฺมิปาเกหิ
อติวีย ชฺชิตฺตาติ อตฺโต. กฺุเลีย สฺกฺุณียา นิตฺ

ท่านอาจารย์เมื่อแสดงพระสูตร อัน
เป็นเครื่องสาธกของคำนี้ว่า บุคคลยังมิได้
ทำลายด้วยคาบคือญาณ ล่วงสังสารภยไปได้
ไม่มีอยู่สักคน จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ข้อนี้
สมด้วยคำ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้"
ดังนี้. ความยุ่งของคำทั้งหลาย ชื่อว่า

^๑ ฉ. สฺปินนตเรปิ อตฺถิติ.
^๒ ก. วตฺตมฺปิ เหน้.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสสิน ศักดางค์ ขออุทิศส่วนกุศลถวาย
หม่อมเจ้าปรีดิยากร ศักดางค์ และหม่อมส่น ศักดางค์ ณ อยุธยา

วสุทธรคทรคาฎกา.ป-ท.๑-๑๕

กุกิ, ตั วิย ซาตา กุกิณทิกซาตา^๑ ตนตากุกิ แปลว่า ค้ายุ้ง หมูสัตว์เกิด
 มุชชา วิย, ปพพชา วิย จ ภูตา ซาตา แล้ว คัจค้ายุ้ง ชื่อว่า ตนตากุกิซาตา
มุชชปพพชภูตา. ตทุยกิ กิร ติน อากุล แปลว่า เกิดเป็นผู้คัจค้ายุ้ง อธิบายว่า
 ชฎิตุ หุตวา วุทตติ. วุทตติยา^๒ อภาวโต ยุ้งเหียงยั้งนัก ค้ายกิเลสกรรมและวิบาก.
อบาย. ทุกชคติกภาวโต ทุกคติ, สุข- รังของนก ชื่อว่า กุกิ ชื่อว่า กุกิ แปลว่า
 สมุสสยโต วินิปติตตตา วินิปาต^๓, จตพพิธ รังนกุกิ เป็นแล้ว คือ เกิดแล้วเหมือน
 อบาย "ขนธานณจ ปฎิภาฎิ"^๔คืออาทินา วุตตติ หน้ามุงกระต่าย และเหมือนหน้าปล้อง
สสารณจ นาตีวตตติ. สสารโร เอว วา ชื่อว่า มุชชปพพชภูตา เป็นเหมือนหน้ามุง-
 สพุโพ อธิ วุทตติ^๕ปกมาทือตเถทอ อบายาทิ- กระต่ายและหน้าปล้อง. ได้ยินว่า หน้า
 นามโก วุตโต เกวลั ทุกชกขนธภาวโต. ทั้ง ๒ ชนิดนั้น งอกงามเป็นของยุ้ง คือ
 นุงนัง. เพราะไม่มีความเจริญ จึงชื่อว่า อบาย เพราะความเป็นภูมิที่ถึงความลำบาก
 จึงชื่อว่า ทุกคติ เพราะความเป็นธรรมชาติ ตกไปจากกองแห่งความสุข จึงชื่อว่า
วินิปาต ย้อมไม่ลวงอบาย ๔ อย่าง และ

^๑ ก. กุลาณทิกซาตา.

^๒ ฉ. วุทตติยา.

^๓ ฉ. วินิปาตณจ.

^๔ วิสุทธิมคค. ๓/๑๔๕.

^๕ ฉ. วุทตติยา.

สงสารที่กล่าวไว้ด้วยคำมีอาทิว่า "และ
ลำดับแห่งชั้นทั้งหลาย" ดังนี้. อีกอย่าง-
หนึ่ง สงสารทั้งปวงนั้นแหละ มีชื่อว่าอบาย
เป็นต้น ด้วยอรรถมีความปราศจากความ
เจริญเป็นต้น ท่านกล่าวแล้ว เพราะความ
เป็นกองทุกข์อย่างเดียวกัน.

ปฏิจจสมุปบาทนิตฺเตสวณฺณา นิฏฺฐิตา.

อิติ สตฺตฺรสมปฺริจฺเจทวณฺณา.

พรรณापฏิจจสมุปบาทนितฺเตส จป.

พรรณापฺริเจทํ ๑๓ จปแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

๑๘. ทฎฐิวิสุทฐินิทุเทสวณฺณนา

นามรูปปริคคหกถาวณฺณนา

๖๖๒. ยา วิสุทฐิโย สมฺปาเตตพฺพชาติ
สมฺพนฺโต. อิมฺสฺส ยถาวิจาริตฺสฺส ขนฺธาทิสฺส
วิปสฺสนาย ภูมฺมิตฺสฺส ฐมฺเมสฺส. กนฺถสฺส
อุคฺคกณฺโถ วาจกฺคตกรณฺโถ อุคฺคโก, ปรีโต
สพฺพถาปิ อตฺถสฺส ณาตฺตมิจฺฉา ปรีปฺจฉา,
สวณฺปริกฺขาทิวเสน^๑ ตตฺถสฺส มนสิการวิธิ,
ตทฺถยวเสน ยสฺมา ตตฺถปิ ณาถฺ สฺวาเสวิตฺ
โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ "อุคฺคหปรีปฺจฉาวเสน
ณาถฺปรีจยํ กถวา"ติ, ขนฺธาทิสฺส สุตมยณาถฺ
อุปฺปาเตตฺวาติ อตฺถโถ.

๑๘. พรรณนาทฎฐิวิสุทฐินิเทศ

พรรณนากถาวักวการกำหนดนามรูป

๖๖๒. เชื่อมความบาฬีว่า ยา
วิสุทฐิโย สมฺปาเตตพฺพชาติ วิสุทฐิ เหล่าใด
อันโยคาวจร พึงทำให้ถึงพร้อม. ในธรรม
ทั้งหลายอันเป็นภูมิแห่งวิปัสสนา มีชั้น
เป็นต้น ตามที่ได้วิจารณ์ไว้แล้ว เหล่านี้.
การเรียนคัมภีร์ คือ การทำให้คล่องปาก
ชื่อว่า อุคฺคหะ การเรียน ความปรารถนา
เพื่อรู้เนื้อความโดยรอบ แม้โดยประการ
ทั้งปวง ชื่อว่า ปรีปฺจฉา การสอบถาม
ได้แก่ วิธิมนสิการเนื้อความนั้น ด้วยอำนาจ
การฟังและการพิจารณาเป็นต้น เพราะญาณ
ในธรรมอันเป็นภูมิเหล่านั้น ย่อมเป็นอันเสพ
จนคุ้นคี่แล้ว ก็ด้วยอำนาจการเรียนและ
การสอบถามทั้งสองนั้น ฉะนั้น ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "กระทำคามคุ้นเคยด้วยญาณ

^๑ ฉ. สวณฺปริกฺขาทิวเสน.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน ศักดิ์วงศ์ ขอบุทิศส่วนกุศลถวาย
หม่อมเจ้าปรีดิยากร ศักดิ์วงศ์ และหม่อมสุ่น ศักดิ์วงศ์ ณ อยุธยา

ด้วยอำนาจการเรียน และการสอบถาม"

คั้งนี้, อธิบายว่า ทำญาณอันสำเร็จด้วยการ ฟัง ให้เกิดในธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น.

วิถุถาริตเมว, ตสฺมา ตตฺถ วิถุถาริต-
นยานุสาเรน สีลวิสุทฺธิ^๑ สมฺปาเทตฺตพฺพาทิ
อธิปาโย. อฺปนฺจารสมฺมาธิ อฺปนฺนาสมฺมาธิ
วีย วิปสฺสนาย อธิญฺจนาภาวโต จิตฺต-
วิสุทฺธิเยวาทิ อาท "สอฺปนฺจารา"ติ.

อธิบายว่า ข้าพเจ้าให้พิสการแล้วที่เคียว
เพราะเหตุนี้ โยคาวจร ฟังยังสีลวิสุทฺธิ
ให้ถึงพร้อม ตามทำนองนัยที่ข้าพเจ้าให้
พิสการแล้ว ในสื่อนิทเทศนั้น. แม้อฺปนฺจาร-
สมฺมาธิ ก็ชื่อว่า จิตฺตวิสุทฺธิเหมือนกัน เพราะ
ความเป็นที่ตั้งแห่งวิปสฺสนา เหมือนอย่าง
อฺปนฺนาสมฺมาธิ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "พร้อมทั้งอฺปนฺจาร".

เวทิตฺตพฺพาทิ อตฺตโน สนฺตฺตานเน นิพฺพตฺต-
นวเสเนว เวทิตฺตพฺพ. เอวํ ทิ ตา
ปจฺจกฺขโต วิทิตา นาม โทหนฺติ, ตสฺมา
เวทิตฺตพฺพ. สมฺปาเทตฺตพฺพาทิ วุตฺตํ โทติ.
เวทิตฺตพฺพาทิ วา สมฺปาตฺตฺติสฺสาธิคมวเสน
อนฺภวิตฺตพฺพาทิ อตฺตโน. น ทิ เกวเสน

คำว่า ฟังทราบ คือ บัณฑิตฟังทราบเกี่ยวกับ
ความบังเกิด ในสันดานของตนนั่นเอง.
มีอรรถาธิบายว่า ก็วิสุทฺธิทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่า
ย่อมเป็น อันบัณฑิตทราบแล้ว โดยประจักษ์
อย่างนี้ เพราะเหตุนี้ จึงฟังทราบ คือ
ฟังให้ถึงพร้อม. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า

^๑ ฉ. สีลวิสุทฺธิ.

ชานนตฺเตน จิตฺตวิสุตฺธิยํ ปตฺติภูจฺโติ นาม
โทติ, น จ ตตฺถ อปตฺติภูจฺยา อปฺริวิสุตฺธิ
สมฺปาเทคฺ สกฺกาติ.

ฟังทราบ ความว่า ฟังเสวยเกี่ยวกับการ
บรรลุษุขในสมาบัติ. เพราะว่า โยคาวจร
เป็นผู้ซึ่งว่าตั้งอยู่ในจิตวิสุทธิ โดยเหตุ
เพียงแต่ความรู้อย่างเดียว ทาไมได้ และ
มิได้ตั้งอยู่ในจิตวิสุทธินั้น จะสามารถยัง
วิสุทธิสูงสูงขึ้นไปให้ถึงพร้อม ก็ทาไมได้.

นามรูปานํ ยถาวทสฺสนนฺติ นามสฺส,
รูปสฺส จ วิภชฺช ยถากุสสภาวทสฺสนํ.
นามกฺกทณฺเณ เจตฺถ เวทนาทํ น จตฺนํ
เตภูมิกานํ^๑ ขนฺธานํ กถณฺ, น "วิญฺญาณ-
ปจฺจยา นามรูปนฺ"ติ เอตฺถ วิย วิญฺญาณํ
วินา, นาปิ "นามณฺจ รูปณฺจา"ติ^๒ เอตฺถ
วีย สนิพฺพานเหติ โลกุตฺตรกฺขนฺเหติ สทฺธินฺติ
ทฏฺฐพฺพ.

คำว่า การเห็นนามและรูปตามความ
เป็นจริง ได้แก่ การเห็นนามและรูป
จำแนกออกจากกัน ตามความเป็นจริง.
บัดนี้ฟังเห็นว่า ก็ในที่นี้ ท่านถือเอาชั้น
ทั้ง ๔ อันเป็นไปในภูมิ ๓ มีเวทนาเป็นต้น
ค้ำยศัพท์ว่านาม มิใช่เว้นวิญญาณ เหมือน
อย่างในคำว่า "เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
จึงมีนามรูป" ทั้งมิใช่ร่วมกับโลกุตระชั้น
พร้อมทั้งนิพพาน เหมือนอย่างในคำว่า
"นามและรูป" นี้.

^๑ จ. เตภูมิกานํ, เหวมฺปรีปี.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๒๖, ๒๔๐,

อภี. ส. ๓๔/๗.

๖๖๓. ยาคี ปฏิปชชติ^๑ เอเตนาติ
 ยานํ, สมโต ว ยานํ สมถยานํ, ตํ เอตสฺส
 อตฺถิติ สมถยานิโก, ฉาเน, ฉานูปจาเร
 วา ปตฺติจาย วิปสฺสนํ อนุยฺยชฺชนตฺสเสตํ
 นามํ, เตน สมถยานิเกน.

"รเปตฺวา เวนสณฺณานาสณฺณายตนน"^๑ติ อิทํ
 ภวคฺคธมฺมานํ อาทิกมฺมิกสฺส ทุปฺปริกฺคหตฺตาย
 วุตฺตํ. ลกขณฺรสาทิวเสน ปฺริคฺคเหตุพฺพา
 ฉาเนน ปฺริจฺฉิชฺช คเหตุพฺพา, ปฺริคฺคหวิธิ
 ปน ชนฺธิทฺเทเส^๒ วุตฺตา เอวาติ
 อธิปฺปาโย. อารมฺมณฺณากิฺมฺชนมนํ อารมฺมณฺณ
 วินา อปฺปวตฺติ, เตน นมนฺภูเจน,
 นามกรณฺภูเจน วา.

๖๖๓. ชื่อว่า ยาน เพราะมีความ
 หมายถึงเป็นเครื่องไป คือ ถึง ยาน คือ
 สมถะ ชื่อว่า สมถยาน สมถยานนั้น มีอยู่
 แก่โยคาวจรนี้ เหตุนี้ โยคาวจรนี้ ชื่อว่า
 สมถยานิโก ผู้มียาน คือสมถะ. คำว่า
 สมถยานิเก นี้ เป็นชื่อของโยคาวจรผู้ตั้งอยู่
 ในฌาน หรือในอุปจารแห่งฌาน ประกอบ
 วิปัสสนาอยู่ อันโยคาวจรผู้เป็นสมถยานิเก
 นั้น.

คำว่า "เว้นเนวสณฺณานาสณฺณายตนน"^๑ นี้
 ท่านอาจารย์กล่าวเพราะความที่ภวคฺคธรรม
 (ธรรมแห่งภพชั้นสูง) กำหนดได้ยากสำหรับ
 โยคาวจรผู้อาทิกัมมิเก. อธิบายว่า พึง
กำหนดถือเอาโดยลักษณะและรสเป็นต้น คือ
 พึงกำหนดด้วยญาณถือเอา ก็วิธีกำหนด
 ถือเอา ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในชั้นธ-
นิตฺเทสนั้น เทียว. ความน้อมมุ่งหน้าไปสู่

^๑ ฉ. ปชชติ.

^๒ วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๑.

อารมณ์ คือ เว้นจากอารมณ์ ก็ไม่เป็นไป
ด้วยอรรถคือความนุ่มไป หรือด้วยอรรถคือ
การตั้งชื่อไว้.

เวทนาทโย หิ อรูปธมฺมา สพฺพทาปิ จ
ผลฺลสาทินามกตฺตา ปจฺวีอาทโย วีย
เกสฺสกุภาทินามนฺตรานาปชฺชนโต อตฺตนา ว
กตฺนามตฺตาย นามกรณฺญฺเจน "นามนฺ"ติ
วฺจฺจนฺติ.

จริงอยู่ อรูปธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น
ท่านเรียกว่า "นาม" ด้วยอรรถคือการ
ตั้งชื่อไว้ เพราะความที่มีชื่อที่ตนนั้นแหละได้
ตั้งไว้ โดยไม่ต้องเป็นชื่ออย่างอื่นมีผมและ
ผมเป็นต้น เหมือนอย่างรูปธรรมทั้งหลาย
มีรูปเป็นต้น เพราะมีชื่อว่าผัสสะเป็นต้น
แม้ในกาลทั้งปวงด้วย.

อถฺวา อธิวจนฺสมฺผลฺโส วิย อธิวจน-
นามนฺตเรณ^๑ อนุปฺจิตสมฺภารานํ กถณํ น
กจฺจนฺตฺติ นามายตฺตคฺกทตฺตาย เวทนาทโย
"นามนฺ"ติ วฺจฺจนฺติ, รูปํ ปน วินาปิ
นามสฺวณํ อตฺตโน รูปนสพฺภาเวเนว กถณํ
กจฺจนฺติ. วฺวฏฺฐาเปตพฺพนฺติ อสงฺกรโต
จเปตพฺพํ, อณฺณมณฺฑลํ, รูเปน จ อมิสฺสิตํ
กตฺวา จิตฺเต จเปตพฺพนฺติ อตฺตโถ.

อีกอย่างหนึ่ง อรูปธรรมทั้งหลายมีเวทนา
เป็นต้น ท่านเรียกว่า "นาม" เพราะความ
ที่มีการถือเอาที่เนื่องกับชื่อ เพราะไม่ถึง
การเป็นชื่อ คือการถือเอาองค์ประกอบที่ชื่อ
อื่นมิได้เข้าไปสังสมไว้ เหมือนอย่างสัมผัส
โดยการเรียกขาน ก็ไม่ถึงการเรียกขาน
ฉะนั้น ส่วนรูป แม้เว้นการฟังชื่อ ก็ย่อม
ถึงการถือเอาได้ด้วยสภาพ คือการสลายตน

^๑ ฉ. อธิวจนํ นาม อนฺตเรณ.

ได้นั้นเอง. คำว่า พึงกำหนดลง ความว่า พึงตั้งไว้โดยไม่ปนกัน อธิบายว่า พึงตั้งกัน และกันไว้ในจิต กระทำมิให้เจือกันกับรูป ค้ำย.

นามรูปปริคคโท จ นาม ยาวเทว
 ศสฺส ปฏินิสฺสชฺชนตฺถนฺติ ตทฺนุรูปเมว นิตฺสฺสนํ
 ทสฺเสนฺโต "ยถา นามา"ติอาทิมาท.
รูปฺปนโตติ เอตฺถ รูปฺปนญฺโจ "สีตาทิ-
 วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสฺสปตฺตี"^๑ติอาทินา
ชนฺธิทเทสวณฺณายํ วุตฺโตเยว. เอวํ วิสฺสุ
 นามปริคคทํ, รูปปริคคทญฺจ ทสฺเสตฺวา
 อิทานิ เอกชฺฉํ นามรูปปริคคทํ ทสฺเสตฺ
 "ตโต นมนลกฺขณฺ"ติอาทิ วุตฺตํ.

อันชื่อว่า การกำหนดชื่อเอานามและ
 รูป ก็เพียงเพื่อการสลัดกันนามและรูปนั้น
 เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงรูป
 อันเหมาะสมแก่นามและรูปนั้นเท่านั้น เป็น
 ตัวอย่าง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "อุปมา
ฉนฺโต". อรรถว่าแปรผัน ในคำว่า โดย
ความแปรผัน นี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว
 ในวรรณษาแห่งชั้นนิเทศ ด้วยคำมีอาทิว่า
 "การถึงความไม่เหมือนกัน ในเมื่อวิโรธิ-
 ปัจจัย มีความเย็นเป็นต้น ประชุมกัน" ดังนี้
 นั้นเอง. ท่านอาจารย์ครั้งแสดงการกำหนด
 ชื่อเอานาม และการกำหนดชื่อเอารูป เป็น
 คนละส่วนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะ
 แสดงการกำหนดชื่อเอานาม และรูปรวมกัน

^๑ ฉ. ปรมตฺถมณฺยชฺสา. ๓/๒๐.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จึงกล่าวคำมีอาทิว่า "แต่นั้น จึงกำหนด
นามรูปโดยสังเขปว่า สิ่งที่มีความน้อมไป
เป็นลักษณะ เป็นนาม" ดังนี้.

๖๖๔. อิติ อรูปมุขเน วิปัสสนา-
ภินิเวสํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ รูปมุขเน ตํ
ทสฺเสนฺโต "สฺทฺทวิปัสสนายานิกโก ปนา"ติ-
อาทิมาห. ตตฺถ สมถยานิกสฺส สมถมุขเน
วิปัสสนาภินิเวโส, วิปัสสนายานิกสฺส ปน
สมถํ อนิสฺสายาติ อาท "สฺทฺทวิปัสสนา-
ยานิกโก"ติ, สมถภาวนาย อมิสฺสิต-
วิปัสสนานิกโกวาติ อตฺถโถ.

๖๖๕. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงความ
ปรารภวิปัสสนาโดยทางอรูป ดังนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อจะแสดงความปรารภวิปัสสนา
นั้น โดยทางรูป จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
"ส่วนโยคาวจรผู้เป็นวิปัสสนายานิกะล้วน".
ในคำนั้น โยคาวจร ผู้เป็นสมถยานิกะมี
ความปรารภวิปัสสนาโดยทางสมถะ ส่วน
โยคาวจร ผู้เป็นวิปัสสนายานิกะ ไม่อภัย
สมถะ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "โยคาวจรผู้เป็นวิปัสสนายานิกะล้วน"
ดังนี้ อธิบายว่า มีวิปัสสนายานิกะที่ไม่เจือปน
ด้วยสมถภาวนานั้นเอง.

ออยเมว วา สมถยานิกโกติ ยถาวุตฺโต
สมถยานิกโก เอว วา. เตน สมถ-

สองบทว่า ออยเมว วา สมถยานิกโก แปลว่า
หรือเป็นสมถยานิกะ ตามที่กล่าวแล้วนี้เอง

๑ ฉ. อมิสฺสิตวิปัสสนายานวาติ.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สนฺตคิสีสสามณฺเณ เวทิตพฺพ.

ที่มีชื่อว่าผมนั้นเหมือนกัน. คำว่า รูป แม่ อื่น อีก ได้แก่ รูป ๒๐ ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว รูป ๒๔ มีรูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐานเป็นต้น เหล่านี้ รวมเป็นรูป ๔๔ และรูปนั้นแล พึงทราบโดยความเป็นยอกแห่งสันตคิรูป ที่ได้อยู่ในรูปเหล่านั้นเสมอกัน.

"จตุจตุตาพีสา"ติ จ อิทํ สทฺทสฺส อนียตตฺตา วุตฺตํ. น ทิ สพฺพกาลํ อุตฺตจิตฺตโต รูปํ อฺปฺปชฺชนตํ สสทฺทเมว อฺปฺปชฺชตฺติ. เอวนฺติ ยถา เกเส, เอวํ โลมาทิสฺส จตฺตสมุฏฺฐานิเกสฺ. จตุวิสฺติ- โกฏฺฐาเสสฺสุ ทฺวตฺตีสาย โกฏฺฐาเสสฺ วกฺขมาเน อฏฺฐ โกฏฺฐาเส อปเนตฺวา จตุวิสฺติโกฏฺฐาเสสฺ. เสทาทีนํ อาตฺตฺตฺตาปาทีนา จิตฺตวิกาเรน จ อฺปฺปชฺชนโต เต อุตฺตจิตฺตสมุฏฺฐานา วุตฺตา.

ก็คำว่า "รูป ๔๔" นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะเสียงเป็นรูปไม่แน่นอน. เพราะว่าเสียงของคณนั้นเอง เป็นรูปเกิดขึ้นแต่อกุและจิตย่อมเกิดขึ้นตลอดกาลทั้งปวง ก็หาไม่ได้แล. คำว่า ฉันนั้น ความว่า ในผม ฉันใด ในโกฏฐาส ๒๔ ที่เป็นจตุสมุฏฐานมีชนเป็นต้น ก็เหมือนฉันนั้น. คำว่า ในโกฏฐาส ๒๔ ได้แก่ แยกโกฏฐาสทั้ง ๘ ที่จะกล่าวถึงในโกฏฐาส ๓๒ ออกไป ก็เป็นโกฏฐาส ๒๔. โกฏฐาสเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า มีอกุและจิตเป็นสมุฏฐาน เพราะโกฏฐาสมีเหงื่อเป็นต้น เกิดขึ้นด้วยความร้อน และความทรมานเป็นต้น และด้วยความเปลี่ยนแปลงแห่งจิต.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทวตฺตีสโกฏฐาสกเตสฺ ฐเบสฺ
 ปากแฉุสฺ ชาเตสฺ ตทณฺณานิปิ ปากฏานิ
 โหนตฺติ ตานิปิ ทสฺเสตฺ "อปเร"ติอาทิ
 วุตฺตํ. ตตฺถ อปเร ทส อาการาติ
 เตโชวาโยโกฏฐาสวเสน อปเร ทส
 อการา. กมฺมเชติ ภูตกถนํ, น วิเสสนํ
 อสิตาทิปริปาจสฺส เตชสฺส อกมฺมชสฺส
 อภาวโต.

เมื่อรูปที่อยู่ในโกฏฐาส ๓๒ เกิด
 ปรากฏแล้ว แม้รูปอื่นจากโกฏฐาส ๓๒ นั้น
 ก็ย่อมเป็นอันปรากฏ เพราะเหตุนี้ เพื่อจะ
 แสดงรูป แม้เหล่านั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 คำมีอาทิว่า "อาการอื่นอีก" ดังนี้. ในคำ
 นั้น คำว่า อาการ ๑๐ อื่นอีก ได้แก่
 อาการ ๑๐ อื่นอีก คือ เตโชโกฏฐาส (๔)
 วาโยโกฏฐาส (๖). บทว่า กมฺมเช ท่าน
 กล่าวถึงภูตรูป ไม่ใช่เป็นคำทำให้ต่าง
 ออกไป เพราะเตโชที่ยังอาหารที่กินเข้าไป
 เป็นต้นให้ย่อย ที่มีใช้เกิดแต่กรรมไม่มี.

ตถา จิตฺตเชติ จ เอกนตจิตฺตสมุฏฺฐานตฺตา
 อสฺสาสปสฺสาसानนฺติ เกจิ, ตํ น, อจิตฺตช-
 สนฺตानเน ปวตฺตํ อุตฺตภาวโต.
 อพฺพนตฺตฺรฎฺฐา เอว हि เต จิตฺตชา, น
 พหิทฺธา, ตสฺมา ตตฺถ "จิตฺตเช"ติ อิทํ
 วิเสสนเมว, อยญฺจ อตุโถ เหฎฺฐา
 อานาปานกถายํ วุตฺโตเยว. เสเสสุติ
 สนฺตปฺปนาทิวเสน เจว อุตฺตชฺคมาทิวเสน

ท่านอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็บทว่า ตถา
จิตฺตเช ท่านกล่าวไว้เพราะลมหายใจเข้า-
 ออกมีจิตเป็นสมุฏฐานโดยส่วนเดียว ชื่อนั้น
 ท่านกล่าวเพราะลมหายใจเข้าออกที่เป็นไป
 ในสันดานที่มีใช้เกิดแต่จิต จะเป็นสิ่งที่เกิด
 แต่อุตุก็หามิได้. ก็ลมหายใจเข้าออกนั้นที่
 ตั้งอยู่ภายในเท่านั้น ชื่อว่าเกิดแต่จิต มีใช้
 ลมหายใจเข้าออกที่อยู่ภายนอก เพราะ

วิสุทธิธรรมทศฎก. ป-ท. ๗-๑๖

คุณอำนวย ไชยรักษ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ ปวตุเตสุ เตโซวาโยโกฏฐาเสสุ.

เหตุนี้ คำว่า "เกิดแต่จิต" นี้ ในคำนั้น จึงเป็นคำทำให้ต่างออกไปเท่านั้นและความ
ข้อนี้ ข้าพเจ้าก็ได้กล่าวไว้แล้วในอานา-
ปานกถาในหนหลังนั่นเอง. คำว่า ใน
โกฏฐาสที่เหลือ ได้แก่ ในเตโซโกฏฐาส
(๓) และวาโยโกฏฐาส (๕) ที่เป็นไป
เกี่ยวกับไฟทำให้ร้อนเป็นต้น และเกี่ยวกับ
ลมพัดขึ้นเบื้องบนเป็นต้น.

จกขุทสกาทีสุ ปธานรูปิ จกขาทโยติ
เตสุ ลพฺภมานิ วตฺตทวารภาวิ อวยวิกิจจ
สมฺทาเย อาโรเปตฺวา วุตฺติ "วตฺตทวาร-
วเสน ปณฺจ จกขุทสกาทโย"ติ. วตฺตวเสน
หทยวตฺตทสภณฺจาทิ โยเชตพฺพิ, เอกโยค-
นิตฺธิฎฺฐานมฺปิ เอกเทโส อนฺนวตฺตตีติ.
สพฺพานิปีติ ยถาวตฺตคณฺณายิ จตฺนุนวฺติ-
จตฺสตาธิกานิ สหสฺสรูปฺรูปานิ?

ในบรรดารูปกลาปมีจักขุทสกะเป็นต้น
รูปที่เป็นประธานได้แก่จักขุเป็นต้น เพราะ
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงได้ยกกิจส่วนย่อย
คือความเป็นวัตถุและทวารที่ได้อยู่ ในรูปมี
จักขุเหล่านั้นขึ้นไว้ในความรวม กล่าวว่
"รูปกลาป ๕ มีจักขุทสกะเป็นต้นโดยเป็น
วัตถุและทวาร" ดังนี้. ฟังประกอบคำว่า
และหทยวัตถุทสกะโดยเป็นวัตถุ เอกเทศ
ย่อมคล้ายตาม แม้คำที่ได้แสดงไขไว้โดย
ประกอบไว้คำเดียวจะนี้. คำว่า รูปทั้งปวง

ก. ปญจาสิติจตฺสตาธิกานิ.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ได้แก่ รูปรูปจำนวน ๑,๔๙๔ รูป ในการนับ
รูปตามที่กล่าวแล้ว.

โกฏฐาสาวยวานํ ปน ตทวยวกลาปานณจ
ภเท คยฺหมานเ อติวีย ตโต พุทฺโธ
รูปภเท โหติ, โส ปน ภเท อธิ
อาทิกมฺมิทฺสํ ทุปรุคฺคโหติ น คเตตฺพุ.

แต่เมื่อถือเอาประเภทแห่งส่วนย่อย ของ
โกฏฐาส และรูปกลาปอันเป็นส่วนย่อยของ
โกฏฐาสเหล่านั้น ก็จะมีประเภทแห่งรูปมาก
ยิ่งกว่านั้นเกินที่จะเปรียบเทียบได้ แต่ประเภท
นั้นไม่ควรถือเอา เพราะกำหนดถือเอาได้
ยากแก่โยคาวจรผู้เป็นอาทิกมฺมิทฺสํในที่นี้.

กามํ วตุฏฺวเสนาปี อรูปชฺมมา
ปากฺกานิ โหนฺติ, ทฺวารวเสน ปน ปรุคฺคโ
อนากุโลติ กตฺวา วุตฺตํ "ทฺวารวเสน
อรูปชฺมมา ปากฺกานิ โหนฺติ"ติ. สพฺพ-
สงฺคาทิกวเสน "เอกาสิติ โลกียจิตฺตานี"ติ
วุตฺตํ, ลากิโน เอว ปน มหคฺคตจิตฺตานิ
สุปากฺกานิ โหนฺติ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "อรูปธรรม
ทั้งหลาย ย่อมปรากฏโดยความเป็นทวาร"
ดังนี้ เพราะกระทำอธิบายว่า อรูปธรรม
ทั้งหลายย่อมปรากฏแม้โดยเป็นวัตถุก็จริงอยู่
ถึงอย่างนั้น การกำหนดถือเอาโดยความ
เป็นทวาร ก็ไม่ปะปนกัน. ท่านกล่าวว่า
"โลกียจิต ๘๑" ดังนี้ เนื่องด้วยเป็นจิตที่
รวบรวมไว้ทั้งหมด แต่มหคฺคตจิต ย่อม
ปรากฏแก่โยคาวจรผู้ได้เท่านั้น.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวิเสเสนาติ สาธารณโต. ผัสสาทยโย ทิ คำว่า โดยไม่แปลกกัน คือโดยทั่วไป.
 สุตต เจตสิกกา จกฺขุวิญญาณาทีหิปี จริงอยู่ เจตสิก ๑ ดวง มีผัสสะเป็นต้น
 อุปฺปชฺชนโต สพฺพจิตฺตูปาทสาธารณา. ทั่วไปแก่จิตตูปบาททุกดวง เพราะเกิดขึ้นแม้
สพฺเพปิ เตติ เอกาสีติ โลกียจิตฺตานิ, กับจักขุวิญญาณเป็นต้น. คำว่า ทั้งปวงนั้น
 ตํสมฺบยุตฺตผลฺสสาทยโยติ สพฺเพปิ เต ได้แก่ อรูปธรรมทั้งปวงนั้น คือโลกียจิต ๘๑
 อรูปธมฺเม. อารมฺมณาทีวิภาเคน บน เจตสิกมีผัสสะเป็นต้น ที่สัมบยุตกับโลกียจิต
 จิตฺตูปาทเภทเ คยฺหมาเน อตุโถ^๑ พุทฺโธ นั้น. ก็เมื่อถือเอาประเภทจิตตูปบาทโดย
 เหว โหติ, โส บน อิธ นาธิปฺเบโต. วิภาคมีอารมณ์เป็นต้น เนื้อความย่อมีมาก
 อย่างยิ่งที่เดียว แต่เนื้อความนั้น ท่านมิได้
 ประสงค์เอาในที่นี้.

๖๖๕. อสฺส จกฺขุปสาทสฺส นิสฺสยภูตา
 บน จตฺสฺโส ธาตุโยติ สมฺพนฺโธ. สหชาต-
 รูปานี ตสฺส จกฺขุปสาทสฺส อิจฺเจว
 สมฺพนฺโธ. ตตฺถเวว ตสฺมีเยว สสมฺภา-
 รจกฺขุปเทเส. อนุปาทินฺนรูปานีติ ปุพฺเพ
 วุตฺตรูปานํ อุปาทินฺนรูปตฺตา วุตฺตํ,
 อกมฺมชฺรูปานีติ อตุโถ.

๖๖๕. เชื่อมความว่า ก็ธาตุทั้ง ๔
 อันเป็นที่อาศัยแห่งจักขุประสาทนั้น. เชื่อม
 ความว่า สหชาตรูปของจักขุประสาทนั้น
 ดังนี้เหมือนกัน. บทว่า ตตฺถเวว ความ
 เท่ากับ ตสฺมีเยว โยค สสมฺภารจกฺขุปเทเส
 แปลว่า ในส่วนสสมภารจักขุนี้แหละ.
 คำว่า อนุปาทินฺนรูป ท่านกล่าวไว้เพราะ
 ความที่รูปที่กล่าวไว้ในก่อน เป็นอนุปาทินรูป
 ความก็ว่า ได้แก่อกกรรมชรูป.

^๑ ฉ. ตโต.

เส้านิติ ปจมี จกฺขโน วุตฺตตฺตา ตโต
เสธานี, เตน ปน สหฺธิ จตฺตปณฺณาส รูปานิ
โหนติ.

คำว่า รูปที่เหลือ ได้แก่รูปที่เหลือจากจักขุ
นั้น เพราะจักขุได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว รวม
กับจักขุนั้น ก็เป็นรูป ๕๔.

จกฺขุทสฺสกาทิสฺส เอกสฺสปี อคฺคเหตุพฺพโต
"อวเสธานี เตจฺจตฺตาพีส รูปานี"ติ วุตฺต.
สทฺทสฺส อนิยตฺตฺตา ตํ อคฺคเหตุวา
"เตจฺจตฺตาพีส รูปานี"ติ วุตฺวา ปุน
อตุจฺจิตฺตสมฺภูจฺจาเน เทว สทฺเท คเหตุวา
"ปณฺจจตฺตาพีสา"ติ เกจิวาโท หสฺสลิโต.

คำว่า "รูป ๔๓ ที่เหลือ" ท่านกล่าวไว้เพราะ
ไม่ต้องถือเอาเสียแม้ทสกะหนึ่ง ในบรรดา
ทสกะทั้งหลายมีจักขุทสกะเป็นต้น. ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า "รูป ๔๓" ดังนี้ เพราะ
ไม่ต้องถือเอาสัตถรูปนั้น เพราะความที่สัตถรูป
เป็นอนิยตะ แล้วแสดงวาหะของเกจิ-
อาจารย์ต่อไปว่า "รูป ๔๔" เพราะถือเอา
สัตถรูปทั้ง ๒ ซึ่งมีอุตุและจิตเป็นสมภูฐาน.

อวเสสรูปานิติ "ทส ธาตุโย"ติ
วุตฺเต ทฺวาทส รูปธมฺเม จเปตฺวา
อวเสธานี ฉ นิปฺพนฺนรูปานิ. รูปฺรูปาเนว
หิ อธิ ปริคฺคยฺหนฺติ, น รูปฺปริจฺเจทวิการ-
ลกฺขณานิ. จกฺขุสนฺนินิสฺสยรูปารมฺมณฺณา-
สามณฺเณ, จิตฺตภาวสามณฺเณ จ
กุสลากุสลวิปากตฺาย ทฺวิธมฺปิ จกฺขุวิญฺญาณํ
จิตฺตฺนฺเตว วุตฺต. เอวนฺติ อิมินา "จกฺขุ

คำว่า รูปที่เหลือ ได้แก่นิปผันนรูป ๖
ที่เหลือ เว้นรูปธรรม ๑๒ ที่ท่านกล่าวว่า
"ธาตุ ๑๐". ก็ในที่นี้ท่านกำหนดถือเอารูป-
รูปเท่านั้น, มิใช่กำหนดถือเอาที่กำหนดตัด
แห่งรูป วิการแห่งรูป และลักษณะแห่งรูป.
จักขุวิญญาณทั้ง ๒ ฝ่าย ท่านกล่าวว่าจิต
นั่นเอง เพราะความเป็นกุศลวิบากและ
อกุศลวิบาก โดยความเป็นรูปารมณมีจักขุ

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิสฺสาया"ติอาทีนา วุคฺคํ, อวฺคฺคณฺจ "โสคํ
นิสฺสาया"ติอาทีกํ สงฺคณฺหาติ.

เป็นที่อาศัยเสมอกัน และโดยความเป็นจิต
เสมอกัน. ด้วยคำว่า อย่างนี้ นี้ ท่าน
อาจารย์ย่อรวมเอาคำ ที่กล่าวไว้โดยนัย
เป็นต้นว่า "อาศัยจักขุ" ดังนี้ และคำ
เป็นต้นว่า "อาศัยโสตะ" ที่มีได้กล่าวไว้.

"มโนวิญญานธาตฺว"ติ เอกุถาปิ "เอกา"ติ
ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตฺตพฺพํ "เอกา
มโนวิญญานธาตฺว"ติ. อหฺมฺ เณ เอกาทส
อหฺมฺเอกาทส, อหฺมฺ วา เอกาทส^๑
เอตาสนฺติ อหฺมฺเอกาทส. อหฺมฺจฺจมาติ
เอกุถาปิ เอเสว นโย.

แม้ในคำว่า "มโนวิญญานธาตุ" นี้ ก็พียงนำ
เอาบทว่า "หนึ่ง" มาเชื่อมว่า "มโน-
วิญญานธาตุ ๑" ดังนี้. ธาตุ ๑ กับทั้งกิ่ง
ชื่อว่า อหฺมฺเอกาทส แปลว่า ๑๐ กิ่ง.
อีกอย่างหนึ่ง ที่ ๑๑ กิ่งของธาตุเหล่านี้
เหตุนี้ ธาตุเหล่านี้ ชื่อว่า อหฺมฺเอกาทส
แปลว่า มีที่ ๑๑ กิ่ง ก็คือ ๑๐ กิ่ง. แม้
ในบทว่า อหฺมฺจฺจมา แปลว่า ที่ ๘ กิ่ง
คือธาตุ ๑ กิ่ง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

๖๖๖. จกฺขุชาตฺยํ วคฺคตฺนเยเนวาติ

๖๖๖. คำว่า ตามนัยที่กล่าวแล้วใน

"ยํ โลกํ เสตฺกณฺโหติกณฺหมณฺพลจิตฺตํ"ติ-

จกฺขุชาตฺยํนั้นแหละ คือ ตามนัยที่กล่าวแล้ว

^๑ ฉ. เอกาทสมํ.

คุณอำนวย ไชยรักษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาทีนา^๑ วุคฺตฺนเยน.

ด้วยคำมีอาทีว่า "งามด้วยแววตาขาวตาคำ
ที่ชาวโลกรู้จักกันว่าจักชุ".

๖๖๗. อิธ ภิกขุ อิมสมิ สรีเรติ
อชฺฌตฺตํ วิปัสสนาภินิเวสทสฺสนวเสน วุคฺตํ.
เตเนว ทิ เอกสฺเสว ภาวสฺส กหิตฺตฺตา
"สฺตฺตรส รูปานิ สฺมมสนฺปกานิ"ติ อาท.
สมฺมสํสํ สกฺกุญฺเญยานิ สมฺมสนํ อุปกจฺจนฺตํติ
สมฺมสนฺปกานิ, สมฺมสนฺนิยานํติ อตฺถโก.

๖๖๗. คำว่า ภิกษุในพระศาสนา
กำหนดว่ารูป ๑๗ ในสรีระนี้ ท่านกล่าวไว้
ด้วยอำนาจแสดงความปรารถนาในวิปัสสนา
ในภายใน. ก็ด้วยเหตุนี้แหละท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "รูป ๑๗ ควรแก่การพิจารณา"
ดังนั้น เพราะท่านถือเอาภาวะอย่างเดียวกัน
เท่านั้น. รูป ๑๗ ฟังอาจเพื่อพิจารณาย่อม
เข้าถึงการพิจารณา เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า สมฺมสนฺปกานิ แปลว่าเข้าถึงการ
พิจารณา ความว่า ควรแก่การพิจารณา.

อาการค-คหณณ วิณฺณตฺตํทวยํ วุคฺตํ,
วิการค-คหณณ ลหฺตาทิตฺตยํ, อิตฺเรน
อากาสาธาตุติ วนฺตํ. อาการค-คหณณ
ปน วิณฺณตฺตํทวยเยน สทฺธิ ลกฺขณรูปมาท.
ตมฺปิ ทิ รูปานํ อุปฺปชฺชณาทอาการมคฺตฺนตฺติ.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า วิณฺณตฺตํทวยํ ๒ ท่าน
กล่าวไว้ด้วยศัพท์ว่า อาการ รูป ๓ มีลหฺตาทิต-
รูปเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ด้วยศัพท์ว่า วิการ
อากาสาธาตุท่านกล่าวไว้ด้วยศัพท์ว่า เครื่อง
กำหนดคัตถะระหว่างนอกนี้. อนึ่งท่านอาจารย์

^๑ ฉ. เสตกณฺหมณฺทลวิจิตฺตน"ติอาทีนา,
วิสุทฺธิมคฺค. ๓/๒๐๘.